

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜNNÎ VE ŞİÎ KAYNAKLARDA MUHAMMED
EL-BÂKİR’İN HADİS RİVÂYETİNDEKİ YERİ

CEVAT DOĞMAÇ

2501160239

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ

İstanbul-2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : CEVAT DOĞMAÇ Numarası : 2501160239
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ
Tez Savunma Tarihi : 09.01.2020 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "SÜNNİ VE Şİİ KAYNAKLARDA MUHAMMED EL-BAKİR'İN HADİS RIVÂYETİNDEKİ YERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ÖYÇÜKLE OYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ SEYİT ALİ GÜŞEN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET EFENDİOĞLU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ M. MACİT KARAGÖZOĞLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLÜFER KALKAN YORULMAZ		

ÖZET

SÜNNÎ VE ŞİÎ KAYNAKLARDA MUHAMMED EL-BÂKIR'IN HADİS RİVÂYETİNDEKİ YERİ

Cevat DOĞMAÇ

İslam âleminin iki büyük mezhebi olan Ehl-i Sünnet ve Şîa anlayış olarak farklı temellere dayandıkları gibi bazı konularda birbirinden farklı argümanlara sahiptirler. Bunların oluşmasına sebep olan olgulardan bir tanesi de iki mezhebin hadis alanında birbirlerinden çok farklı rivayetlere sahip olmasıdır. Her iki mezhebin farklı değerlendirmeleri bulunmakla birlikte, onların bazı isimler üzerinde ittifak ettikleri görülür. Bu isimlerden bir tanesi de Muhammed el-Bâkır'dır. Muhammed el-Bâkır, Ehl-i Sünnet âlimlerince tevsik edilmiş, fakat Şîa ona daha büyük bir fonksiyon atfederek beşinci imam olarak kabul etmiştir. Bu sebeple, her iki mezhebe göre farklı bir Muhammed el-Bâkır algısı ortaya çıkmıştır. Bu ismi bütün yönleriyle araştırmak tezin sınırlarını aşacağından dolayı burada Muhammed el-Bâkır'ın hadis ilmindeki rolü iki mezhebin kabullerine göre incelenmiştir.

Bu tezde Muhammed el-Bâkır'ın hayatı iki mezhebin rivayet algıları dikkate alınarak aktarılmaya çalışılmış, Muhammed el-Bâkır'ın talebeleri Sünnî ve Şîî kabule göre değerlendirilmiştir. Böylece iki mezhebinde kabul ettiği rivayetlerin farklılaşmasında talebelerinin rolü belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Sünnî ve Şîî âlimlerin ondan ortaklaşa naklettiği hadisler tespit edilmiş, böylece onun özelinde her iki mezhep arasında meydana gelen farklılıklar anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Sünnî, Şîî, İmâm, Muhammed el-Bâkır

ABSTRACT
THE PLACE OF MUHEMMED EL-BĀQIR IN HADĪS NARRATION IN
SUNNĪ AND SHI'Ī SOURCES

Cevat DOĞMAÇ

Ahl al-Sunnah and Shi'a, which are the two major sects of the Islamic world, have different foundations in terms of mentality and have different arguments on some subjects. One of the phenomena that caused them to occur is that the two sects have very different narrations in the field of hadith. Although both sects have different evaluations, they appear to have allied to some names. One of these names is Muhammad al-Baqir. Muhammad al-Baqir was endorsed by Sunni scholars, but Shi'a attributed a greater function to him as the fifth imam. For this reason, a different perception of Muhammad al-Bakir emerged according to both sects. Since the search of this name in all its aspects will exceed the limits of the thesis, so the role of Muhammad al-Baqir in the hadith was examined according to sectarian assumptions.

In this thesis, the life of Muhammad al-Baqir was tried to be transferred by considering the narrative perceptions of the two sects and his students were evaluated according to the Sunni and Shiite acceptance. Thus, it was tried to determine the role of his students in the differentiation of the narrations which accepted by two sects. In addition, the hadiths that the Sunni and Shiite sects conveyed jointly from him were determined, and thus the differences between the two sects were tried to be understood.

Key Words: Hadīth, Sunnī, Shi'ī, Imām, Muḥammed el-Bāqir

ÖNSÖZ

İslam tarihi içerisinde ana akımı oluşturan Sünnîlikten sonra en çok müntesibi bulunan fırkalardan biri Şîa olup iki mezhebi farklı kılan konulardan biri hadislerdir. Her iki grubun esas aldıkları hadisler farklı olduğu gibi hadis anlayışlarında da muhtelif ön kabullere sahiplerdir. Bununla birlikte her iki mezhebin bulunduğu bazı ortak noktalar da bulunmaktadır. Muhammed el-Bâkır isminde olduğu gibi her iki mezhebin bulunduğu çeşitli ortak noktalar olmasına rağmen, ona yüklenen manalar farklılık arz etmektedir. Zira Muhammed el-Bâkır, Ehl-i Sünnet âlimlerine göre sika bir tabiin âlimi iken, Şîa'ya göre masum addedilen imamların beşincisidir. Dolayısıyla iki mezhep de Muhammed el-Bâkır ismi etrafında sayıca birbirinden farklı, içerik itibariyle bazen birbirini nakzeden rivayet ağına sahiptir. Bazı rivayetlerin ise detaydaki farklılıklar bir yana her iki mezhebin eserlerinde de aynı olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu tezde, Muhammed el-Bâkır özelinde söz konusu farklılığın ve birlikteliğin temelinde nelerin bulunduğu tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Birinci Bölüm'de, Muhammed el-Bâkır'ın hayatı her iki mezhebin kabullerine göre aktarılmış; ilminin şekillenmesinde rol oynayan rivayet dönemi şartları ile Şîa'nın ona yüklediği imamlık vasfı ve imamlığının delilleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Muhammed el-Bâkır'ın ilim geleneği, rivayet şekilleri ve talabelerini incelediğimiz İkinci Bölüm'de, iki mezhebin rivayet şekillerinin farklılığının hangi boyutta olduğu belirlenmeye çalışılmış; iki mezhebin farklılaşmasında talebelerinin rolü tespit edilmeye gayret edilmiştir. Ayrıca Şîa'nın kabul ettiği talabelerinin büyük çoğunluğu ve yine Şîa'nın Muhammed el-Bâkır'a yakın olduklarını iddia ettikleri isimlerin tamamının Kûfe'li oldukları anlaşıldıktan sonra imam ile Kûfe arasındaki iletişimin nasıl olduğu sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölüm'de Sünnî ve Şîi rivayet kitaplarında Muhammed el-Bâkır'ın rivayetlerinin oranı belirlenmiş, böylece iki mezhebin aynı şahıs özelinde rivayet ettiği hadislerin sayı itibariyle ne denli farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca iki mezhebin

Muhammed el-Bâkır'dan rivayet ettiği ortak hadisler tespit edilmiş, böylece mezhepler arasındaki geçişlerin nasıl olduğu konusu incelenmeye çalışılmıştır.

Konunun belirlenmesinde katkılarını sunan ve ve tezi okuyarak nihayete ermesini sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Bekir Kuzudişli'ye şükranlarımı arz ederim. Bu çalışmanın tashihine olanak sağlayıp tenkitleriyle yön veren Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu ve Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali Güşen hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Cevat DOĞMAÇ

Bitlis - 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EL-BÂKİR'İN HAYATI

1. Nesebi, yaşı ve lakabı.....	7
2. Yaşadığı Çevre	10
3. Siyasilerle İlişkileri	11
3.1. Halifelerle İlişkiler	12
3.2. Valiler ile İlişkiler	18
4. İlim Çevresi	20
4.1. Medine’de İlim	20
4.2. Tedvin Döneminde İlim	23
4.3. İmamet ve İlim	24
4.3.1. İmamlık Alameti Kabul Edilen Naslar	26
4.3.1.1. Hz. Peygamber’den Gelen Naslar.....	27
4.3.1.2. Babası Ali b. Hüseyin’den Gelen Naslar	29
4.3.2. İmamlık Alameti Kabul Edilen Mucizeler.....	31
5. Muhammed el-Bâkır’a Nispet Edilen Eserler	34
6. Değerlendirme.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EL-BÂKİR VE HADİS RİVAYETİ

1. Rivayetlerinin Genel Mahiyeti.....	37
1.1. Cerh –Ta’dîl Açısından Muhammed el-Bâkır	37
1.2. Rivayet Açısından Muhammed el-Bâkır	37
2. Bilgi Kaynakları ve Rivayet Şekilleri	38
2.1. Bilgi Kaynakları: Hocaları	38
2.2. Rivayet Şekilleri	40

2.2.1. Muhammed el-Bâkır – Resulullah (s.a.v.) Senedi	40
2.2.2. Muhammed el-Bâkır - Aile Senedi	43
2.2.2.1. Aile İsnadı Hz. Peygamber’e Ulaşan Rivayetler	43
2.2.2.2. Aile İsnadı Hz. Peygamber’e Ulaşmayan Rivayetler	44
2.2.3. Muhammed el-Bâkır - Aile Dışı İsnadlar	45
2.2.4. Muhammed el-Bâkır’da Nihayet Bulan İsnadlar	48
3. Bilgisinin Sonraki Nesillere İntikali: Öğrencileri	50
3.1. Ehl-i Sünnet’e Göre	50
3.2. Şîa’ya Göre	53
3.2.1. Zürâre b. A‘yen	55
3.2.2. Muhammed b. Müslim	58
3.2.3. Leys b. el-Behterî	60
3.2.4. Büreyd b. Muaviye	61
3.2.5. Câbir b. Yezîd el-Cu‘fî	62
3.3. İki Mezhep Tarafından Zikredilen Ortak Raviler	65
3.4. Muahmmmed el-Bâkır – Kûfe İlişkisi	67
4. Değerlendirme	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAKLETTİĞİ HADİSLER IŞIĞINDA MUHAMMED EL-BÂKİR

1. Muhammed el-Bâkır’ın Rivayet Sayısı	73
1.1. Sünnî Kaynaklarda Rivayet Sayısı	74
1.2. Şîî Kaynaklarda Rivayet Sayısı	74
2. Rivayetlerinin Muhtevası	78
3. İki Mezhebin Muhammed el-Bâkır’dan Yaptığı Ortak Rivayetler	79
3.1. İki Mezhebin Muhammed el-Bâkır Tarikini Kullandıkları Rivayetler	80
3.2. Şîîlerin, Sünnî Tarikleri Kullandıkları Rivayetler	85
3.3. Sünnî Kaynaklarda İsnadlı, Şîî Kaynaklarda İsnadsız Kaydedilen Rivayetler	86
3.4. Sünnîlerin Muhammed el-Bâkır Tarikini Kullandıkları, Şîîlerin Başka Tarik Benimsedikleri Rivayetler	87
4. Muhammed el-Bâkır’ın Sadece Şîî Kaynaklarda Yer Alan Rivayetleri	89
5. Muhammed el-Bâkır’ın Sadece Sünnî Kaynaklarda Yer Alan Rivayetleri	93

6. Değerlendirme.....	93
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR LİSTESİ

a.y.	: aynı yer
b.	: bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: editör
h.	: hicri
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
t.y.	: basım tarihi yok
thk.	: tahkik eden
vb.	: vebenzeri
vd.	: vedevamı
vs.	: vesaire
y.y.	: basım yeri yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Muhammed el-Bâkır, mezhebi şekillenmenin başladığı hicrî 1. asrın ikinci yarısında ve 2. asrın başlarında yaşamış, farklılığın gözükmeye başladığı tarihte Şîa mezhebinin temel merciî kabul ettiği isim olmuştur. Hem Ehl-i Sünnet hem de Şîa mezhebinin makbul addettiği Muhammed el-Bâkır her iki mezhebin rivayet kitaplarında yer edinmiştir. Hatta Şîa mezhebinin oluşmasında başat rol oynadığı iddia edilmiştir.

Şîa mezhebinin kendi içerisinde İmâmiyye (veye İsnâaşeriyye), İsmailiyye, İbaziyye, Zeydiyye gibi birçok fırkayı ihtiva ettiği bilinmektedir. Şîî dünyasının en büyük fırkası olması ve Muahmmmed el-Bâkır'ı beşinci imam kabul etmesi itibarıyla bu tezde Muhammed el-Bâkır, İmâmiyye (veya İsnâaşeriyye) mezhebinin kabulleri ve bakış açısıyla araştırılmıştır. Dolayısıyla Şîî ya da Şîa gibi terimsel ifadeler mutlak kullanıldığında İmâmiyye yani İsnâaşeriyye fırkası kastedilmiştir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, Muhammed el-Bâkır'ın hayatı iki mezhebin kabulleriyle aktarılmış ve yaşadığı dönemin bir ferdi olarak nasıl bir duruşa sahip olduğu iki mezhebin görüşleri mukayese edilerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Şîî mezhebi tarafından Muahmmmed el-Bâkır'a yüklenen imamlık vasfının birtakım kabulleri beraberinde getirdiği de hususi örneklerle teze yansıtılmıştır. Tezin ikinci bölümünde, Muhammed el-Bâkır'ın hoca-talebe ilişkisinin iki mezhep özelinde nasıl farklılaştığı araştırılmış, böylece iki mezhebin rivayet olgusunun farklılaşmasında talebelerinin rolü incelenmiştir. Üçüncü bölümde iki mezhebin rivayet kitaplarındaki durumu incelenen Muhammed el-Bâkır'ın her iki mezhebin nazarında nasıl bir ravi olduğu rivayet sayısının yansıtılmasıyla anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır. Ayrıca iki mezhebin, Muhammed el-Bâkır'dan rivayet ettiği ortak hadisler mukayese edilmiş ve benzer rivayetlerin mezhepler arasındaki geçişlerinin nasıl olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

II. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu çalışmada Ehl-i Sünnet ve Şîa mezheplerinin temel kaynaklarından hareketle Muhammed el-Bâkır'ın konumu belirlenip her iki mezhep arasında meydana gelen büyük farklılıkların kaynağı saptanmaya çalışılmıştır. Ehl-i Sünnet açısından Muhammed el-Bâkır'ın hadis ilminin teşekkül etmeye başladığı bir zaman diliminde yaşaması, Şîa açısından ise masum bir imam olmasının yanı sıra hadislerin Ca'fer es-Sâdık'tan sonra en çok nispet edildiği kişi olması onu müstakil olarak incelemeyi gerektirmektedir. Nitekim Muhammed b. Ali b. Hüseyin'e ilmi derinliklerinden çıkarıp insanların istifadesine sunan manasında “el-Bâkır” denmesi de bu yargıyı doğrulamaktadır.

Bu noktada Şîi dünyasının neden özellikle hicrî 1. asrın sonu ve 2. asrın başlarında Muhammed el-Bâkır'a yöneldikleri sorusu önemli görünmektedir. Ayrıca Şîi düşüncenin 12 şahsa yükledikleri imamlık vasfının, hadis rivayeti açısından nasıl bir sonuç doğurduğu Muhammed el-Bâkır özelinde cevaplanmaya çalışılmış, diğer imamlara nazaran onun konumu gösterilmeye gayret edilmiştir. Böylece, teşekkül döneminde yaşayan Muhammed el-Bâkır'ın Şîa mezhebinin oluşumundaki başat rolü daha net bir şekilde okunmaya çalışılmış, onun Şîi kaynaklardaki rivayetlerinin neden Sünnî kaynaklardaki rivayetlerinden daha fazla olduğu sorusuna cevap bulunmaya gayret edilmiştir.

III. Araştırmanın Metodu

Konu bağlamında yapılan çalışmalarda gerekli dökümanları tespit etmek ve tespiti edilen dökümanlara ulaşmak ilk adım sayılmaktadır. Bu bağlamda Muhammed el-Bâkır özelinde yazılan bu tezde biyografi/tabakat kitaplarına ulaşılmış ve bu kitaplar birincil ve ikincil kaynaklar olarak kullanılmıştır. Ayrıca ravi değerlendirmeleri için ricâl kaynaklarına ulaşılmıştır. Muhammed el-Bâkır'ın hadis ilmindeki yerinin tam anlaşılması için rivayet kitaplarından Muhammed el-Bâkır'ın rivayetleri tespit edilmiştir.

Tabakat kitapları, rical eserleri ve rivayet kitapları belirlenirken hem Sünnî hem de Şîî kabuller göz önünde bulundurulmuştur. Başka bir deyişle yararlanılan kaynaklarda, mezhepsel kabuller göz önünde bulundurularak değerlendirmeler yapılmıştır.

Kaydedilen bilgiler bizzat mezhep kitaplarından tespit edilerek aktarılmaya dikkat edilmiştir. Muhammed el-Bâkır'ın rivayetleri aktarılırken her mezhebin kendi rivayet kitabı kullanılmış; Sünnî kaynaklardan hareketle Şîî rivayetler verilmediği gibi, Şîî kaynaklar kullanılarak Sünnî rivayetler aktarılmamaya gayret edilmiştir. Elde edilen veriler karşılaştırılarak sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Mezhepler arasındaki terimsel farklılıklar göz önünde bulundurulmuştur. Söz gelimi imamet konusuna değinilirken, imamın, Sünnî kabule göre halifeye tekabül ettiği, Şîîlerin iddia ettiği masum olmak fikrinden ayrı değerlendirildiğine dikkat çekilmiştir.

Sünnî ve Şîî mezhebinin hadis değerlendirmelerinde kullandıkları sıhhat ölçütleri farklı olduğu için rivayetlerin tashîh ve tad'ifine girilmemeye gayret edilmiştir.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Muhammed el-Bâkır'ın hayatının ve rivayetlerinin konu alındığı bu tezde tabakat ve hadis kitapları temel kaynakları oluşturmaktadır. Sünnî biyografik eserler arasında İbn Sa'd'ın (ö. 230/846) *Tabakât*'ı, İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimeşk*'i ve Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Siyeru a'lami nübelâ*'sı gibi eserler sıkça kullanılmıştır. Bununla birlikte Sünnî literatürde İbn Tolûn'un (ö. 953/1546) on iki imama dair kaleme aldığı *el-Eimmetü'l isnâ 'aşer* adlı eseri dikkatimizi çekmiş ancak Muhammed el-Bâkır'ın doğumu, nesebi ve vefatı gibi sınırlı bilgi ihtiva ettiği görülmüştür.

Şîî literatürde Ebû Hasan el-Erbilî'nin (ö. 692/ 1294) *Keşfü'l ğumme bi ma'rifeti'l eimme*'si, Şeyh Abbas el-Kummî'nin *Müntehâ'l âmâl fî tevârihi'n Nebî ve'l Âl* adlı eseri ile İbn Şehrâşub'un (ö. 588/ 1193) *Menâkıb*'ı gibi imamların

hayatlarına hasredilen kitaplarda Muhammed el-Bâkır'a özel bir önem atfedildiği görülmektedir.

Ayrıca hem Sünnî hem de Şîî literatürde Muhammed el-Bâkır'ın hayatına hasredilen eserler bulunmaktadır. Sünnî bir müellif olan Abdullah Muhammed'in kaleme aldığı *Hakikatü şahsiyyeti Muhammed el-Bâkır ve cuhûduhû fî rivâyeti'l hadîs*¹ adlı makale bu meyanda zikre değer bir eser görünümündedir. Mezkûr makalede Muhammed el-Bâkır'ın hayatı kısaca ele alınmış, Şîî dünyanın kendisine yüklediği mana eleştirilmiş ve Sünnî kaynaklardaki bazı ravileri hakkında bilgi verilmiştir. Muhammed el-Bâkır'a hasredilmiş ikinci eser ise Bedr Muhammed Bâkır'ın kaleme aldığı *Er-Ravdu'n nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Ca'fer el-Bâkır*² adlı çalışmadır. Bu eser Sünnî dünyada Muhammed el-Bâkır'a yönelik kaleme alınmış en hacimli çalışmadır. Müellif eserini üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Muhammed el-Bâkır'ın hayatı anlatılmış, ikinci bölümde tefsir ilmindeki yerine değinilmiş, üçüncü bölümde ise Muhammed el-Bâkır'ın hadis ilmindeki yeri anlatılmıştır. Başlığı itibariyle konumuzla benzerliği bulunan ama özünde farklı olan üçüncü bölümde müellif, Muhammed el-Bâkır'ın Kütüb-i tisa'daki rivayetlerini fihri bablara göre kategorize ederek kaydetmiş ve Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî kaynaklarda yer alan ravilerini sika ve zayıf raviler olarak kısımlandırıp aktarmıştır. Muhammed el-Bâkır'a hasredilen üçüncü eser ise *el-İmâm Ebû Ca'fer el-Bâkır*'dir.³ Bu eser de bir önceki gibi Muhammed el-Bâkır'ın hadislerini başlıklandırarak toplu bir şekilde aktarmış, ayrıca Şîîler tarafından Muhammed el-Bâkır'a nispet edilen bazı görüşler tenkit edilmiştir. Zikredilen her üç çalışmada da Muhammed el-Bâkır Sünnî kimliğiyle aktarılmış, Şîî çevrelerce oluşturulan imamlık hususu ve bunun sonucunda meydana gelen müktesebat göz ardı edilmiştir.

Şîî literatürde, Muhammed el-Bâkır özelinde kaleme alınmış eserler doğal olarak Sünnî literatürde yazılanlardan daha fazladır. İsimleri zikredilmeyen çağdaş

¹ Abdullah Muhammed Ahmed el-Hasbân, "Hakikatü şahsiyyeti Muhammed el-Bâkır ve cuhûduhû fî rivâyeti'l hadîs", *Ulûm İslamiyye Journal*, y.y, 2012, sayı: 9, sf. 145-166.

² Bedr Muhammed Bâkır, *Er-Ravdu'n nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Ca'fer el-Bâkır*, Kuveyt, Meberretü'l âl ve'l ashâb, 1428/2007.

³ Ahmed Abdullah el-'Amûdî, "El-İmâm Ebû Ca'fer el-Bâkır –merviyâtuhû ve ârâuhû fî kutubi't tefsir bi'l mesûr ve's sünneti'l mutahhara cema'n ve diraseten ve tahrîcen ve ta'likan-", **Yüksek Lisans Tezi**, Suudi Arabistan Ümmü'l Kurâ Üniversitesi, Da'va ve Usulü'd Din Fakültesi, El-Kitâb ve's Sünne Bölümü.

bir grup tarafından kaleme alınan *el-İmâm el-hâmis: Muhammed b. Ali el-Bâkır*⁴ adlı eserde Muhammed el-Bâkır Şîî kabulün yüklediği imamlık vasıflarıyla geniş bir şekilde aktarılmıştır. Muhammed Tâkî el-Müderrişî tarafından derlenen *el-İmâm el-Bâkır kudvetün ve üsvetün*⁵ adlı kitap Muhammed el-Bâkır'ın doğumu ile ilgili rivayetleri Şîî literatürden geniş bir şekilde aktardığı ve daha çok Muhammed el-Bâkır hakkında söylenen övgü dolu sözleri ihtiva ettiği görülmüştür. Bakır Şerîf el-Kureşî'nin kaleme aldığı *Hayâtü'l İmâm Muhammed el-Bâkır*⁶ adlı eser tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed el-Bâkır'ın hayatına yönelik yazılmış en hacimli eserdir. Zira müellif, Muhammed el-Bâkır ile ilgili bilgileri Şîî kaynaklardan iktibas etmiş ve Muhammed el-Bâkır'ı kişilik özelliklerinden, şahsi davranışlarından tavsiyeler ve ilişkilerine kadar geniş bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Muhammed el-Bâkır'ın rivayetleri ve talebeleri ile talebelerinin kendisinden aktardığı hadislerin toplu bir şekilde verildiği *Müsned-i İmâm el-Bâkır*⁷ isimli çalışma onun İmâmiyye literatüründeki rivayetlerinin yanı sıra Sünnî, İsmâîlî ve Zeydî literatürdeki bütün rivayetlerinin yer aldığı en hacimli çalışmadır. Şahıs özelinde ele alınan bu eserlerin tamamında Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî kaynaklarca kaydedilen özelliklerinin göz ardı edildiği görülmektedir. Muhammed el-Bâkır'ın bu kitaplarda imâm vasfı ile ele alındığını dolayısıyla kitapların muhtevasının da imamlığını ispat ve bilgisinin genişliğini ilan özelinde şekillendiği özellikle belirtilmelidir.

Muhammed el-Bâkır'ın hoca ve öğrencileri için hem Sünnî hem de Şîî kaynaklar kullanılmıştır. Mizzi'nin (ö. 742/ 1341) *Tehzibu'l Kemâl bî ma'rifeti'r ricâl*'i, Zehebî'nin (ö. 748/ 1347) *el-Kâşif*'i ve Mîzânu'l i'tidâl'i ile İbn Hacer'in (ö. 852/ 1449) *Tehzîbü't-Tehzib* ve *Takribü't-Tehzib*'i ile Şîî rical eserlerinden Keşşî ve Necâşî'nin (ö. 450/ 1059) *Ricâl*'i ve Tûsî'nin (ö. 460/ 1069) *Fihrist*'i ile *Ricâl*'i gibi kaynaklar kullanılmıştır. Bu noktada, Şîî rical kaynaklardaki neredeyse bütün bilgileri toplayarak ve bunları değerlendirerek aktaran çağdaş müelliflerden Hûî'nin *Mu'cemü ricâli'l hadîs* adlı çalışması özellikle belirtilmelidir.

⁴ Lecnetü't tahrîr fî tarîki'l hak, **el-İmâm el-hâmis: Muhammed b. Ali el-Bâkır**, trc. Muhammed Abdülmünim el-Hâkânî, y.y, Müessese fî tarîki'l hak, 1329.

⁵ Mürciddin Ayetullah el-'Uzmâ Seyyid Muhammed Takî el-Müderrişî, **el-İmâm el-Bâkır kudvetün ve üsvetün**, Beyrut, Merkezü'l 'Asr, 1431/2010.

⁶ Bâkır Şerîf el-Kureşî, **Hayâtü'l İmâm Muhammed el-Bâkır**, Beyrut, Dârü'l Belâge, 1413/1993.

⁷ Azizullah el-'Utâridî, **Müsnedü'l İmâm el-Bâkır Ebî Ca'fer Muhammed b. Ali aleyhimâ es-selâm**, VI, İntişârâtü 'Utârid, 1381/1962.

Muhammed el-Bâkır'ın rivayetlerini tespit etmek için temel Sünnî hadis kitapları temel alınmıştır. Bununla birlikte Sünnî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın daha ziyade maktu rivayetleri bulunduğundan İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/850) *Musannef*'ine sıkça başvurulduğu belirtilmelidir. Onun Şîî literatürdeki yansımalarını görmek için ise Küleynî'nin (ö. 329/ 942) *Kâfî*'si, Şeyh Saduk'un (ö. 381/ 992) *Men lâ yahduruhü'l fakîh*'i ve Tûsî'nin (ö. 460/ 1069) *el-İstibsâr*'ı ile *Tehzîbü'l ahkâm*'ından oluşan Kütüb-i Erbaa'yı ve klasikteki telifleri ihtiva eden Meclisî'nin (ö. 1111/1699) *Bihâru'l envâr*'ı esas alınmıştır.

Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî literatürdeki hadislerini topluca tespit etmek için Câmiü hâdimi'l haremeyn eş-şerifeyn ile Mektebetü's şâmile programları; Şîî literatürdeki rivayetlerini tespit etmek için ise Câmiü'l ahâdîs programı kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EL-BÂKİR'İN HAYATI

1. Nesebi, yaşı ve lakabı

Ebû Ca'fer, Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib⁸ Hz. Hüseyin'in torunu, Şîa mezhebinin İsnâaşeriyye ismiyle bilinen İmamiyye fırkasının beşinci imamıdır. Annesi ise Hz. Hasan'ın kızı, Ümmü Abdullah künyesiyle meşhur Fatıma'dır.⁹ Künyesinin Ümmü'l Hasan olduğu da zikredilmiştir.¹⁰ Ca'fer es-Sâdık kendisi için "Hz. Hasan'ın neslinden misli görülmemiş bir sıddıktır" demektedir.¹¹ Muhammed el-Bâkır'ın soyu hem anne hem de baba tarafından Hz. Ali'ye dayanmaktadır.

Ehl-i Sünnet kaynaklarında Muhammed el-Bâkır'ın doğum ve vefat tarihi hususunda muhtelif nakiller mevcutken, Şîa'ya göre Muhammed el-Bâkır hicri 57 yılında doğmuş, hicri 114 senesinde 57 yaşında iken Medine'de vefat etmiştir¹². Sünnî kaynaklarda ise Muhammed el-Bâkır'ın doğumu hakkında açık bir ibare bulunmaz, ölüm tarihi olarak da hicri 113, 114, 115, 116, 117 ve 118 tarihleri zikredilmiştir. Örneğin İbn Sa'd, onun 73 yaşındayken 117 de vefat ettiğini söylemekle birlikte 114 ve 118 de vefat ettiğini nakledenlerin bulunduğunu da dile

⁸ İbn Sa'd, **Tabakât**, trc. Prof. Dr. Ali Bakkal, XI, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015, VII, sf. 326; Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfü'l gumme fi ma'rifeti'l eimme**, thk. Ali Kevser, Beyrut, el-Mecma'u'l 'âlemî li ehli'l beyt, 1433/2012, III, sf. 79.

⁹ Küleynî, Muhammed b. Yakub, **Usûl'l kâfi**, 1. Baskı, Beyrut, Menşûrâtü'l fecr, 1428/2007, I, sf. 298.

¹⁰ Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfu'l gumme**, III, sf. 83.

¹¹ Şeyh Abbâs el-Kummî, **Müntehâ'l âmal fi tevârihi'n nebiyyi ve'l âl**, III, 3. Baskı, Beyrut, Dârü'l mustafâ el-'âlemiyye, 1432/2011, II, sf. 113

¹² Muhsin Emin el-'Âmilî, **Ehlü'l beyt min kitabi a'yâni's Şîa**, Mecmû'ü'l â'lem li ehli'l beyt, Beyrut 2011/1432, IV, sf. 441-442; Doğum ve vefatı hususundaki Şîa kaynaklarındaki tüm görüşler için bkz.: Meclisî, Muhammed Bâkır, **Bihâru'l envâr**, Beyrut, Müessesetü'l vefâ, 1983/1403, XLVI, sf. 212-220; Ayrıca Şîi kaynakları imamın doğduğu yılı vermekle yetinmez, aynı zamanda hangi ayda ve hangi günde doğduğunu da belirtirler. Recep ayının Salı (İbn Şehrâşub, **Menâkıb**, IV, sf. 227) ve ya Cuma günü (Taberî, **İ'lâmü'l verâ**, sf. 498; İbn Şehrâşub, **Menâkıb**, IV, sf. 227) ya da Safer ayının üçüncü gününde (Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfu'l gumme**, sf. 79; İbn Şehrâşub, **Menâkıb**, IV, sf. 227) doğduğu nakledilmiştir.

getirmiştir.¹³ Muhammed el-Bâkır'ın 73 yaşında vefat ettiğini söyleyen Suyûti'nin (ö. 911/1505) bu bilgiyi İbn Sa'd'dan alması muhtemeldir.¹⁴ Muhammed el-Bâkır'ın vefatı Halîfe b. Hayyât'a¹⁵ (ö. 240/855) göre 118; Buhârî¹⁶ (ö. 256/870), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Ebû Nua'ym'a (ö. 430/1038) göre 114, Tirmizî'ye (ö. 279/892) göre ise 115'te vuku bulmuştur.¹⁷ On iki imamın biyografisine özel olarak kaleme aldığı eserinde İbn Tolûn, Muhammed el-Bâkır'ın 113 senesinde vefat ettiğini söylemektedir.¹⁸ İbn Hacer ise vefatıyla ilgili rivayetleri aktardıktan sonra bir değerlendirme yapıp şu sonuca ulaşmıştır:

“İbn Sa'd onun 73 yaşındayken, 118 yılında vefat ettiğini söylemektedir. Ben derimki eğer bu doğru ise, 45 yılında doğmuştur. İbn Sa'd bu görüşü sadece Vâkidî'den aktarmakta ve et-*Tabakâtu'l kübrâ*'da açıkça zikretmektedir. Sonra İbn Sa'd şöyle demektedir: Bize Abdurrahman b. Yunus İbn Uyeyne'den o da Ca'fer b. Muhammed'den naklen şu bilgiyi vermektedir: “Muhammed b. Ali, Fatıma binti Hüseyin ile Hz. Peygamber'in Sadakası konusunu müzakere ederken, o sene içinde 58 yaşındayken vefat etti.”¹⁹ Bu isnat sahihtir ve buna göre onun 60 senesinde doğduğu anlaşılır. (Yani Vâkidî'nin yukarıda alıntılanan görüşü kabul edilmez.) Çünkü Ali b. Hüseyin 20 yaşındayken babası ile birlikte Kerbelâ'ya katılmıştır. Kerbelâ hadisesi ise 61 senesinin Muharrem ayında gerçekleşmiştir. Buna göre Ali b. Hüseyin 41 yılında doğmuş olmaktadır. 40 ya da 41 yılında doğan birinin 45 yılında çocuğunun olması imkânsızdır. Sahih olan görüşe göre 114 senesinde vefat etmiştir. Çünkü İmam Buhârî, Abdullah b. Muhammed'den o da İbn Uyeyne'den o da Ca'fer b. Muhammed'den ‘Babam 114 senesinde vefat etti’ sözünü nakletmiştir. Buna göre doğum tarihi 56 olmaktadır.”²⁰

¹³ İbn Sa'd, **Tabakât**, VII, sf. 330

¹⁴ Suyûti, Celaluddîn Abdurrahman, **Tabakâtü'l huffâz**, Beyrut, Dâru'l kutubu'l ilmiyye, 1983/1403, sf. 56.

¹⁵ Halîfe b. Hayyât, Ebû 'Amr, **Tabakât**, thk. Dr. Süheyl Zekkâr, Dâru'l fikr, 1993/1414, sf. 444

¹⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmail, **et-Târîhu'l kebîr**, Edt: Muhammed Abdu'l Muî'd Hân, VIII, Haydarabad, Dâiretü'l maâ'rifi'l osmaniyye, I, sf. 183

¹⁷ Kelabazî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin, **Ricâlu Sahîhi'l Buhârî -el-Hidâye ve'l irşâd fî ma'rifeti ehli's sikât ve's sedâd-**, thk. Abdullah el'Leysî, II, Beyrut, Dâru'l ma'rife, 1987/1407, II, sf. 669.

¹⁸ İbn Tolun, Şemsuddîn Muhammed, **el-Eimmetü'l isnâ 'aşer**, thk. Dr. Selahuddin el-Müneccid, Kum, Menşûrâtu'r rızâ, t.y., sf. 82.

¹⁹ Tehzîbu't Tehzîb'in bakılan iki nüshasında, muhakkikin beyanına göre bir eksiklik bulunmaktadır. Burada genel mefhum tercüme edilmeye çalışılmıştır.

²⁰ İbn Hacer, **Tehzîbu't Tehzîb**, thk. Hamid Abdullah Mihlavî, VIII, Kahire, Dâru'l hadîs, 2010/1431, VI, sf. 402.

İbn Hacer'in bu açıklaması bizzat Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Ca'fer es-Sâdık'tan geldiği için daha doğru gözükmetedir. Nitekim İbn Hacer'den önce Zehebî de (ö. 748/1348) Muhammed el-Bâkır'ın doğumunun 56 yılında vefatının ise 114'te gerçekleştiğini söylemiş, buna ilaveten onun 117'de vefat ettiğini söyleyenlerin bulunduğunu kaydetmiştir.²¹ Netice itibariyle Muhammed el-Bâkır'ın 56/677 ve ya 57/678 senesinde doğduğunu 114/733 senesinde²² vefat ettiğini kabul etmek daha ihtiyatlı bir tavır olacaktır. Zira Ca'fer es-Sâdık'tan birkaç tarik ile nakledilen "Babam halası Fatıma binti Hüseyin'e, Ümmü Abdullah binti Hasan'ın 58 yaşındayken vefat ettiğini söyledi, kendisi de o yaşta vefat etti" rivayeti de²³ varılan bu sonucu desteklemektedir. Ayrıca henüz kayıtların tutulmadığı bir dönemde yaş ile ilgili birkaç senelik ihtilaflar makul karşılanmalıdır.

Şîî ve Sünnî kaynaklar Muhammed el-Bâkır'ın Medine'de doğduğu ve burada vefat ettiği²⁴ konusunda ise hemfikirdirler. O, babası Zeynelâbidîn (ö. 94/ 712) ve amcası Hz. Hasan'ın yanına defnedilmiştir. Şîî kaynaklarda onun Hişam b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) emriyle zehirlenerek öldürüldüğü kaydedilmişse de²⁵ bunun bir söylenti olduğu belirtilmiştir.²⁶

Toplam yedi çocuğu olan Muhammed b. Ali, büyük oğlu Ca'fer'den dolayı Ebu Ca'fer künyesiyle anılmaktadır. Diğer çocuklarının isimleri ise Abdullah, İbrahim, Ubeydullah, Ali, Zeynep ve Ümmü Seleme şeklindedir. Öte yandan onun tek kızının bulunduğunu, Zeynep ile Ümmü Seleme'nin aynı kişi olduğunu

²¹ Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh, **Tezkiretü'l huffâz**, IV, Beyrut, Dârü'l kutubi'l ilmiyye, 1998/1419, I, sf. 94; Zehebî başka bir eserinde ise en sahih kavle göre doğumunun 56, vefatının ise 118 olduğunu kaydetmiştir. (**el-Kâşif**, II, sf. 202)

²² Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed, **Târîhü'l hamîs fî ahvâli enfesi'n nefîs**, II, Beyrut, Dârü's sadır, II, sf. 319

²³ İbn Asâkir, Ebu'l Kasım Ali b. Hasan, **Târîhu Dimaşk**, thk. 'Amr b. Gurâme el-'Amrevî, LXXX, Dârü'l fikr, 1995/1415, LIV, sf. 295

²⁴ Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfü'l gumme**, sf. 86,

²⁵ Meclisî, **Biharu'l envâr**, VII, sf. 216; Şeyh 'Abbâs el-Kummî, **Müntehâ'l âmâl fî tevârihi'n Nebiyyi ve'l Âl**, II, sf. 154.

²⁶ Abdullah Muhammed Ahmed el-Hasbân, "Hakikatü şahsiyyeti Muhammed el-Bâkır ve cühûduhu fî rivâyeti'l hadîs", **Ulûm İslâmiyye Journal**, 2012, vol: 9, sf. 159.

söyleyenler de vardır.²⁷ Burada İbn Sa‘d’ın, Muhammed el-Bâkır’a altı çocuk nispet ettiği ve Abdullah ismini saymadığı belirtilmelidir.²⁸

Şîî kaynaklarda daha çok Ebû Ca‘fer künyesiyle tanınan²⁹ Muhammed b. Ali için bu eserlerde Şâkir,³⁰ Hâdi, Emîn ve Hz. Peygamber’e benzerliğinden dolayı Şebîh lakapları kullanılmıştır.³¹ Ancak Bâkır lakabı daha çok meşhur olmuştur. “Bâkır” kelimesi açmak genişletmek manalarına³² gelen b-k-r kökünden türetilmiştir. Genel kabule göre bakır lakabı “bekare’l ilm” yani ilmi yarıp aslını ve gizlisini çıkaran manasında kullanılmıştır.³³ Çokça secde ettiği için ‘secde yüzünü açtı’ manasında da kullanıldığını söyleyenler de mevcuttur.³⁴ Fakat ilk mana Şîî kaynaklarda daha yaygın olarak dillendirilmektedir.

Öte yandan, Şîî kaynaklara göre “Bâkır” lakabı ona Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.³⁵ İleride de detaylı bir şekilde aktarılacağı üzere Câbir b. Abdullah kendisine Hz. Peygamber’den selam getirdiğinde isminin Tevrat’ta “Bâkır” şeklinde geçtiğini söylemiştir.³⁶

2. Yaşadığı Çevre

Medine’de doğan Muhammed el-Bakır Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre hac ve umre durumları hariç hayatını Medine’de geçirmiştir. İleride daha detaylı anlatılacağı üzere Muhammed el-Bâkır’ın, Halîfe Abdülmelik b. Mervân döneminde sikke

²⁷ Şeyh Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, **el-İrşâd fî ma‘rifeti huvecillâhi ‘ale’l ‘ibâd**, Beyrut, Müessesetu ali’l beyt li ihyâi’t turâs, II, sf. 176; Tabersî, **İ‘lâmü’l verâ bi a‘lâmi’l hudâ**, sf. 511; Muhsin Emin el-‘Âmilî, **Ehlü’l beyt min kitabi A‘yâni’s Şîa**, IV, sf. 446.

²⁸ İbn Sa‘d, **Tabakât**, VII, sf. 326.

²⁹ İbn Hacer, **Tehzîbü’t Tehzîb**, VIII, 168.

³⁰ Ebû Hasan el-Erbilî, **Kaşf’l gumme**, III, sf. 83.

³¹ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf.227.

³² İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **Mu‘cemü’s sihâh**, Beyrut, Dârü’l ma‘rife, 2008/1429, sf. 100.

³³ Zehebî, **Tezkiretü’l huffâz**, I, sf. 94; Ebû Hasan el-Erbilî, **Kaşf’l gumme**, III, sf. 83; İbn Manzûr, **Ebu’l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, Lisânu’l Arab**, Beyrut, Dârü sadr, IV, sf. 74.

³⁴ Sibt İbnü’l Cevzî, **Tezkiretü’l havâs**, thk. Şerif Rızâ, Kum, Matba‘atü emir, sf. 302; Muhsin Emin el-‘Âmilî, **Ehlü’l beyt**, IV, sf. 444.

³⁵ Şeyh Müfîd, **el-İrşâd**, II, Sf. 159; Şeyh Abbas el-Kumî, **Münteha’l âmâl fî tevârihi’n nebiyyi ve’l âl**, II, sf. 114; Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfü’l gumme**, III, sf. 92.

³⁶ Bu bilgiyi Şeyh Sadûk’un Emâlisinden nakil için bkznz. Lecnetu’t tahrîr fî tarîki’l hak, **el-İmâmü’l hâmis el-İmâm Muhammed b. Ali el-Bâkır**, trc. Muhammed Abdulmunim el-Hâkânî, Matba‘a Selmân-i Fârisî, 1911/1329. Sf. 4.

hadisesini çözmek için Şâm'a gittiği³⁷ anlatılmış olsa da bu bilgiye teenniyle yaklaşmak gerektiği aşikârdır. Sünnî kaynaklarında onun hayatında başka bir şehre gittiğine dair bir bilgi bulunamamıştır.

Şîa kaynaklarında ise Ca'fer es-Sâdık'tan naklen Muhammed el-Bâkır'ın Hişâm b. Abdülmelik döneminde Şâm'a davet edildiği, oğlu Ca'fer es-Sâdık ile birlikte Şâm'a gittiği orada halifeye bazı konularda tartıştığı, Şâm'dan halifenin talimatıyla çıktığı, oradan Medyen'e geçtiği, şehre girmesine devlet eliyle mani olduğu ve insanların kendisiyle alış veriş yapmaktan menedildiği anlatılmaktadır.³⁸ Muhammed el-Bâkır'ın Câbir el-Cu'fî'ye gayptan cennet elması verdiğine dair bilgi esas alındığında³⁹ onun Kerbelâ'ya gitmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Böylece Şîi kaynaklarda o, Medine, Mekke, Şam ve Kerbelâ'da bulunmuştur. Ancak bu bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerektir. Zira Sünnî kaynaklarda onun başka bir şehre gittiğine dair bir bilgi bulunmamıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Sünnî kaynaklara göre Hac ve Umre yolculukları hariç Muhammed el-Bâkır, hayatının tamamını Medine'de geçirmiştir. Her ne kadar Şîi kaynaklarda Şâm yolculuğundan bahsedilse de durum aynıdır. Çünkü bahsedilen Şâm yolculuğu, uzun soluklu bir zaman olmayıp sadece bir seyahatten ibarettir. Bu durum önemlidir zira ilerde inceleneceği üzere Şîa mezhebinin Kûfe'de geliştiği ve Muhammed el-Bâkır'ın Şîa mezhebince kabul edilen talebelerinin neredeyse tamamının Kûfeli olduğu buna karşın imamın hemen hemen Medine'den hiç çıkmadığı dikkate alındığında bu durumun mezhebin şekillenmesine nasıl etki ettiği sorusu önemli görünmektedir.

3. Siyasilerle İlişkileri

Kerbelâ vakasından önce doğan Muhammed el-Bâkır, 4 yıl dedesi Hz. Hüseyin'le, sonrasında 35 yıl babası Zeynelâbidîn ile birlikte yaşamış, babasının vefatından sonra ise 19 sene hayat sürmüştür. Bu nedenle onun bilfiil imamlık süresi

³⁷ Beyhakî, İbrahim b. Muhammed, **el-Mehâsin ve'l mesâvî**, thk. Frederick Şawl, 1901/1318, sf. 498-502; Lecne, **el-İmâm el-Hâmis**, sf. 17-21; Demirî, Muhammed b. Musa b. İsa, **Târihü'l hayavânî'l kubrâ**, II, Beyrut, Dârü'l kutubi'l i'lmîyye, 2003/1424, I, sf. 95-97.

³⁸ Küleynî, **Kâfî**, I, sf. 290; Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 306.

³⁹ Şeyh Abbas el-Kummî, **Münteha'l âmâl**, II, sf. 133.

19 senedir ve Şîllerce asıl önemli olan zaman dilimi burasıdır.⁴⁰ Bu döneme denk gelen Emevi halifeleri ise Velîd b. Abdülmelik (86-96/705-715), Süleymân b. Abdülmelik (96-98/715-717), Ömer b. Abdülaziz (98-102/717-720), Yezîd b. Abdülmelik (102-106/720-724) ve Hişâm b. Abdülmelik'tir (106-125/724-743).

Bazı Şîî müellifler Muhammed el-Bâkır'ın Kerbelâ vakasında bulunduğunu söylemişlerse de⁴¹ makbul addedilen görüşe göre o Kerbelâ hadisesini yaşamamıştır. Zira Hz. Hüseyin'in erkek yakınlarından oğulları Ali ve Ömer ile yeğeni Hasan b. Hasan'ın dışında erkeklerden hiç kimsenin Kerbelâ'dan kurtulmadığı bilinmektedir.⁴²

3.1. Halifelerle İlişkiler

Emevi halifelerinin Ehl-i beyt'e karşı menfî tutumları, hatta minberlerde Hz. Ali'ye hakaret etmeleri yaygın olarak dillendirilen bir husus olmasına rağmen Sünnî kaynaklarda, Muhammed el-Bâkır'ın bizzat halifeler ile yaşadığı bazı olumlu hadiseler nakledilmektedir. Muhammed el-Bâkır ile Hişâm b. Abdülmelik arasında meydana geldiği belirtilen aşağıdaki olay buna örnek olarak verilebilir:

“Muhammed el-Bâkır otururken, Hişâm b. Abdülmelik yardımcısı Salim ile birlikte mescide girdi. Salim dedi ki ‘Ey müminlerin emiri! Bu Muhammed b. Ali b. Hüseyin'dir.’ Hişâm ona ‘Irak Ehlinin kendisinden fetva istedikleri kişi mi’ diye sordu. Salim ‘Evet’ dedi. Hişâm git ona ‘Müminlerin Emiri, insanlar kıyamet günü hesapları görülene kadar ne yer ne içerler?’ diye sor dedi. Muhammed ona ‘İçinde fişkırان nehirlerin olduğu bir yerde kursatı'n nakî (temiz yiyecekler/ helal çörekler) yiyerek haşır olunacaklar’ dedi. Hişâm, Muhammed el-Bâkır'ın doğru cevap verdiğini görünce “[Şaşırp] Allahu Ekber [dedikten sonra şöyle devam etti], git ona ‘O gün, insanları yemekten ve içmekten alıkoyan şey nedir’ diye sor dedi. Salim soruyu sorunca Muhammed el-Bâkır ona git Hişâm b. Abdulmalik'e ‘Onları en çok meşgul eden şey ateş olacak ancak suyunuzdan veya Allah'ın verdiği

⁴⁰ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 212; Tabersî, **İ'lâmü'l verâ**, sf. 498; Muhsin Emin el-‘Âmilî, **Ehlü'l beyt**, IV, sf.441.

⁴¹ Müderrisî, **el-İmâm el-Bâkır**, sf. 12

⁴² Adnan Demircan, **Kerbela -Keder ve Bela-**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2014, sf. 55.

rızıktan bize verin sözünü (el-Araf:50) söylemekten alıkoyan bir şey olmayacağını söyle’ dedi. Böylece Muhammed el-Bâkır üstün geldi.”⁴³

Ayrıca Muhammed el-Bâkır’ın Ömer b. Abdülazîz ile ilişkilerinin iyi olduğu Sünnî kaynaklarda nakledilmiştir. Nitekim İbn Asâkir aralarında meydana gelen bir hadiseyi şu şekilde kaydetmektedir:

“Ömer b. Abdülazîz halife olduğunda fukahâyı huzuruna çağırdı. Zaten (onun döneminde) fukahâ, Ömer b. Abdülazîz’e en yakın olan kimselerdi. Muhammed b. Ali de halifenin yanına girdi ve bir müddet konuştular. Ardından Muhammed el-Bâkır Medine’ye dönmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Halife, Muhammed el-Bâkır’dan kendisine tavsiyede bulunmasını istedi. O da halifeye ‘Allah’tan kork, kendinden büyükleri baban, kendinden küçükleri ise çocuğun belle, yaşlılarını ise kardeş bil’ diye tavsiyede bulundu, bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz ona ‘O kadar veciz konuştun ki vallahi eğer bu dediklerini uygular ve ölürsek istikamet üzere ölmüş olacağız’ dedi. Daha sonra Muhammed el-Bâkır Medine’ye gitmek için yola çıkınca, halife kendisine yetişip onunla biraz daha oturmuş ve ona sarılıp ağlamıştır.”⁴⁴

Muhammed el-Bâkır’ın Ömer b. Abdülazîz’e ithafen söylediği “Her kavmin seçkin bir ferdi vardır, Ümeyye oğullarının seçkin ferdi Ömer b. Abdülazîz’dir. O kıyamet günü tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir”⁴⁵ sözü de ikisi arasında iyi ilişkilerin bulunduğunu, en azından Muhammed el-Bâkır’ın Ömer b. Abdülazîz’i Ümeyye oğullarının en seçkin kişisi olarak gördüğünün delilidir. Ayrıca Ömer b. Abdülazîz’in halife olduğunda bazı işleri istişare etmek maksadıyla kendisine heyet göndermiş olması da⁴⁶ ikisi arasındaki iyi ilişkileri gösterir niteliktedir.

Şîî kaynaklarda da Muhammed el-Bâkır’ın Ömer b. Abdülazîz ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu kaydedilmiştir. Rivayete göre Medine’ye gelen Ömer b. Abdülazîz kim daha önceki yöneticilerden bir zulüm görmüş ise gördüğü haksızlığın giderileceğini ilan eder. Bunun üzerine Muhammed el-Bâkır, kendilerine haksızlık

⁴³ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, LIV, sf. 278, 279; Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, thk. Şuayb Arnavut, XXV, Müessesetu’r risâle, 1985/1405, IV, sf. 405.

⁴⁴ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, LIV, sf. 270.

⁴⁵ İbnu’l Cevzî, Cemâlüdin Ebu’l Ferec Abdurrahman, **Sîre ve menâkıb Ömer b. Abdülazîz el-halife ez-zâhid**, thk. Na‘im Zerzûr, Beyrut, Dâr’l kutubi’l ilmiyye, 1984/1404, sf. 74.

⁴⁶ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, LIV, sf. 268

yapıldığı iddiasıyla ona gelir. Muhammed el-Bâkır'ı kapıda gören Ömer b. Abdülaziz ağlamaya başlar bunun üzerine Muhammed el-Bâkır ona uzun bir nasihatle bulunur. Bu diyalogdan sonra Ömer b. Abdülaziz fedek arazisini ona verir.⁴⁷ Ömer b. Abdülaziz ile aralarındaki ilişkinin gerekçesini Muhammed el-Bâkır şöyle dile getirir:

“Ömer b. Abdülaziz başa geçtiğinde bize birçok ihsanda bulundu. Bunu gören kardeşi yanına gelerek, Fatıma evladını kendilerine tercih ettiğin için Ümeyye oğullarının memnun olmadıklarını söyler. Ömer b. Abdülaziz ‘Duymak istemediğim bir şeyi işittiğim için böyle davranıyorum’ der. Hz. Peygamber’in ‘Fatıma benim yakınımıdır, onu mutlu eden beni mutlu eder, ona kötülük eden bana kötülük eder.’ dediğini işittim. Ben de böyle davranarak Hz. Peygamber’in sevgisini kazanmaya ve ona kötülük yapmaktan sakınmaya çalışıyorum der.”⁴⁸

Görüldüğü üzere hem Sünnî hem de Şîî âlimler Muhammed el-Bâkır ile Ömer b. Abdülaziz’in aralarının iyi olduğu, onun döneminde Ehl-i beyt’in siyasetle herhangi bir sorun yaşamadığı hususunda hemfikirdirler.

Şîa kaynakları, Emevi halifesi Hişâm b. Abdülmelik’in Muhammed el-Bâkır ile yukarıda zikredilen olaya rağmen⁴⁹ aralarında çeşitli sıkıntıların bulunduğunu kaydeder. Rivayete göre Hişâm tarafından Şâm’a davet edilen Muhammed el-Bâkır’ın hapsedildiği, insanların kendisiyle alışveriş yapmaktan men edildiği, Şâm’ı hemen terk etmesi istendiği, Medyen şehrinden geçerken şehre halifenin talimatıyla alınmadığı ve zehirlenmesi için emir verildiği kaydedilmiştir.⁵⁰

Hişâm b. Abdülmelik’in Muhammed el-Bâkır’a gösterdiği bu düşmanca tavra ise halifenin onunla yaptığı münazarada mağlup olması sebep olarak gösterilir.⁵¹ Zikredilen bu olayın kabulüne ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir, zira aynı hadise çok farklı yönlerle hatta birbirleriyle telifi mümkün olmayacak şekillerde nakledilmiştir. Bu rivayetlerin birinde Şâm’a davet edilen Muhammed el-Bâkır

⁴⁷ Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Ali; **el-Hasâl**, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, Cemâa’tül müderrisîn fî havzeti’l ‘ilmiyye, I, sf. 104-105.

⁴⁸ Meclisî, **Bihâru’l envâr**, XLVI, sf. 320.

⁴⁹ Şeyh Müfid, **el-İrşâd**, II, sf. 163-164; Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfu’l gumme**, III, sf. 97.

⁵⁰ Meclisî, **Bihâru’l envâr**, XLVI, sf. 306-312.

⁵¹ Küleynî, **el-Kâfî**, I, sf. 290.

halifenin huzuruna çıkınca halife kendisinden ok atmasını istemiş, o da 9 ok atmış ve oklardan her biri bir öncekinin üstüne saplanmış.⁵² Başka bir rivayete göre Muhammed el-Bâkır Şâm'da Hristiyan bir âlimle insanlar önünde tartışmış ve onu tartışmada yenmiştir.⁵³ Diğer bir rivayete göre Muhammed el-Bâkır Hişâm'ın huzuruna çıkınca, halife ona bir takım sorular yöneltmiştir.⁵⁴ Farklı bir rivayette ise Şâm'da bir duvara yaslanan Muhammed el-Bâkır insanlara bir konuşma yaparak serzenişte bulunmuştur.⁵⁵ Görüldüğü üzere, zikredilen aynı olay çok farklı şekillerde ve farklı içeriklerle kaydedilmiştir.

Hişâm b. Abdülmelik'in Muhammed el-Bâkır'ın lakabıyla alay etmesi aralarındaki sorunun büyüklüğünü göstermektedir. Bu rivayete göre Hişâm, Zeyd b. Ali'ye "Kardeşin bakara (inek) ne yapıyor?" diye sorar. Bunun üzerine Zeyd b. Ali, ona "Resulullah Muhammed el-Bâkır'ı, 'bakır'ı' ilm' diye tavsif ederken sen ona bakara diyorsun. Bu durumda sen Resulullah'a muhalefet ediyorsun" diye cevap verir.⁵⁶

Şîî eserlerde nakledilen bu hadiseler dışında Muhammed el-Bâkır'ın, Hişâm ile doğrudan bir sorun yaşayıp yaşamadığı bilinmemekle birlikte onun halifelerle aralarında devamlı sıkıntılar olduğu nakledilmektedir.⁵⁷ Ayrıca halifenin valisine yazdığı mektupta Muhammed el-Bâkır'ın talebesi olan Cabir el-Cu'fî'nin boynunu vurmasını istediği de kaydedilmektedir.⁵⁸ Bu kayıt halifenin Muhammed el-Bâkır'a yakın duran isimlere gösterdiği düşmanca tavrın tezahürü olmalıdır.

Öte yandan İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî'nin (ö. 320/ 933) *el-Mehasin ve'l mesavi* adlı eserinde Muhammed el-Bâkır'ın, Abdülmelik b. Mervân döneminde sikke üzerine yapılacak şekil hadisesi münasebetiyle halife tarafından Şâm'a davet edildiği, onun da bu davete icabet ettiği ve problemi kalıcı çözüme kavuşturduğu

⁵² Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 307.

⁵³ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 314.

⁵⁴ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf.316.

⁵⁵ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 318-319.

⁵⁶ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 213.

⁵⁷ Lecne, **el-İmâm el-hâmis**, sf, 10.

⁵⁸ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 283.

aktarılmaktadır.⁵⁹ Ne var ki bu bilgi hatalı olmalıdır. Zira İslami sikkenin ilk defa halife Abdülmelik döneminde 75 senesinde bastırıldığı bilinmektedir.⁶⁰ Nitekim Suyûtî, Abdülmelik'in sikke basımı konusunu Halid b. Yezîd'e (ö. 85/705) danıştığını ve Halid b. Yezîd'in teklifiyle üzerinde Allah ve Resulünün isminin resmedildiği sikkelerin bastırıldığını nakletmektedir.⁶¹ Sikkenin bastırıldığı 75 senesinde Muhammed el-Bâkır'ın 18 yaşında olması ve babası Zeynelâbidîn hala hayattayken, Ehl-i beyt'in en bilgilisi diye Muhammed el-Bâkır'ın gösterilmiş olması makul gözükmemektedir. Sikke teklifinin Simya ile ilgili olduğu bilinen Halid b. Yezîd⁶² tarafından yapılmış olması daha sıhhatli görünmektedir. Öte yandan zikredilen bu olayın erken dönemde sadece *el-Mehâsin ve'l mesâvi* adlı kitapta geçmesi, imamlarla ilgili en ayrıntılı bilgileri nakletmeye özen gösteren Şîa'nın erken dönem eserlerinde zikredilmemesi böyle bir hadisenin vukû bulmadığını gösterir niteliktedir. Şîa'da müteahhir döneme ait eserlerde bu olay zikredilse de⁶³ kaynağın Beyhakî olması muhtemeldir.

Netice itibariyle aralarında savaş ve siyasi kavgalar nedeniyle Hz. Ali evladının Emevi hilafeti esnasında çeşitli sıkıntılara maruz kaldıkları bilinmektedir. Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin dönemlerinde yaşanan hadiseler, Ümeyye oğulları ile Ali evladı arasında kalıcı sorunların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Şîi inancına göre imam olarak kabul edilen diğer isimler bir yana bu tezin konusu olan Muhammed el-Bâkır'ın Ömer b. Abdülazîz hariç diğer halifelerle çeşitli sıkıntılar yaşadığı kaynaklarda nakledilmektedir. Ancak bu bilgiler, Sünnî kaynaklarca doğrulanmamaktadır. Şîi eserlerde,⁶⁴ Muhammed el-Bâkır'ın bazı halifelerle yaşadıkları sorunların ise tarihi bilgilere muhalif olduğu görülmektedir. Hatta Şîi kaynaklara göre Muhammed el-Bâkır ile çeşitli sıkıntılar yaşadığı belirlenen Hişam

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l mesâvi*, sf. 498-502; Lecne, *el-İmâmu'l hâmis*, sf. 17-21; Demirî, *Târîhü'l hayavâni'l kübrâ*, I, sf. 95-97.

⁶⁰ Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah, *Târîhü'l islâm*, XXXVII, Kahire, Mektebetu't tevfiikiyye, V, sf. 196.

⁶¹ Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Târîhü'l hulefâ*, thk. Hamdi Demirtaş, Mektebetu'n nazzâr Mustafa el-Bâz, 2004/1425, sf. 164.

⁶² Muhammed Abdulkadir Hureysât, Hâlid b. Yezîd b. Muaviye', *DİA*, XV, sf. 293.

⁶³ Lecne, *el-İmâmm el-hâmis*, sf. 17-21

⁶⁴ Şeyh Abbâs el-Kummî, *Münteha'l âmâl*, sf. 147; Lecne, *el-İmâm el-hâmis*, sf.10.

b. Abdülmelik'in Sünnî kaynaklarda yer alan şu hadisesi aralarındaki müsbet ilişkiyi göstermesi açısından dikkat çekici gözükmektedir:

“Hişâm 106 senesinde hac farızasını yerine getirirken Saîd b. Abdullah kendisine Ali evladına lanet okunması gerektiğini söylediğinde, Hişâm ‘Biz buraya birilerini kötölemeye veya birilerine lanet okumaya gelmedik’ diyerek bu teklifi reddetmiştir.”⁶⁵

Bu bilgi, denge politikası izlediği belirtilen⁶⁶ Hişâm'ın lanet okumaya karşı olan tavrını gösterir niteliktedir. Ne var ki, Hişâm'ın, Sünnî kaynaklarca nakledilen bu tavrının Şîî kaynaklarındaki bilgilerle bağdaşmadığı belirtilmelidir.

Burada her iki gruba göre de Ömer b. Abdülazîz'in vali ve halife olduğu zamanlarda, sükûnetin hakim olduğu ittifakla belirtilmiştir. Zira Ömer b. Abdülazîz'in emriyle Ehl-i beyt'e karşı yürütülen politika değiştirilmiş, Hz. Ali'ye lanet okuma zorunluluğunu kaldırılmış,⁶⁷ fedek hurmalığı tekrar Hz. Ali nesline verilmiştir.⁶⁸ İki mezhep tarafından kabul edilen bu bilgiler Ömer b. Abdülazîz ile Muhammed el-Bâkır'ın iyi ilişkiler içerisinde olduklarını göstermektedir.

Şîî âlimler, her ne kadar Muhammed el-Bâkır'ın Ömer b. Abdülazîz dışındaki halifeler ile çeşitli sıkıntılar yaşadığını söyleseler de onlar, Muhammed el-Bâkır'ın politikaya karışmadığı hususunda Ehl-i Sünnet kaynakları ile hemfikirdirler. Hatta Muhammed el-Bâkır'ın Emevi yönetimine karşı isyan başlatmak isteyen kardeşi Zeyd b. Ali'yi bu isteğinden caydırmaya gayret ettiği kaydedilmiştir.⁶⁹ Buradan hareketle gerek Zeynelâbidîn'inin gerekse oğlu Muhammed el-Bâkır'ın herhangi bir politik gayelerinin olmadığı ve Emevi yönetimine karşı bir eylem içerisinde bulunmadıkları söylenebilir.⁷⁰ Nitekim, Muhammed el-Bâkır'a “Emeviler arkasında

⁶⁵ Bu bilgiyi Taberî'den nakleden için bkz. İhsan Süreyya Sırma, **Müslümanların Tarihi**, V, İstanbul, Beyan Yayınları, III, sf. 444.

⁶⁶ Adem Apak, **Anahatlarıyla İslam Tarihi**, IV, İstanbul, Ensar Neşriyat, 7. Baskı, 2013, III, sf. 218.

⁶⁷ İbnü'l Esîr, İzzeddin Ebu'l Hasan Ali, **el-Kâmil fî't târîh**, X, thk. Ömer Abdusselam Tedmîrî, Beyrut, Dârü'l kitâbi'l 'arabi, 1997/1417, IV, sf. 98; İbnu'l 'Abrî, Gregoryus, **Târîhu muhtasari'd düvel**, thk. Anton Salhanî el-Yesûî, Beyrut, Dârü's şark, 1992, sf. 114.

⁶⁸ Lecnetu't târîh, **Târîhü'l islâm**, IV, Beyrut, Dârü'l amirâ, 2011/1436, II, sf. 317.

⁶⁹ Mesûdî, Ebu'l Hasan b. Ali b. el-Hüseyn, **Mürûcu'z zeheb ve me'âdinü'l cevher**, thk. Kemal Hasan, Beyrut, Mektebet'l 'asriyye, 2005/1425, III, sf. 170.

⁷⁰ Heinz Halm, **Shiism**, trc. Janet Watson, Marian Hill, New York, Columbia University Press, second edition, 2004, sf. 19; Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara, Ankara Okulu

namaz kılınır mı?” diye sorulduğunda “Evet biz kılıyoruz” diye cevap vermiş olması⁷¹ onun Emevi yönetimine karşı belirli bir müsamaha içinde olduğunu işaret etmektedir.

3.2. Valiler ile İlişkiler

Muhammed el-Bâkır, Emevi halife ve valilerinin yanı sıra Medine’de Abdullah b. Zübeyr dönemini de yaşamıştır. Medine’nin Abdullah b. Zübeyr’in yönetiminde olduğu dönemlerde Ehl-i beyt’e karşı olumsuz bir politika takip edilmediği için Muhammed el-Bâkır’ın herhangi bir sıkıntı yaşamadığı söylenebilir. Emevi halifelerinin ve Medine valilerinin Ehl-i beyt’e olan tavırları ise farklı şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Bazı dönemlerde Hz. Ali evladının nispeten daha rahat hareket ettikleri, bazı dönemlerde ise çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları kaydedilmektedir. Özellikle Abdülmelik b. Mervan’ın (65-86/686-706) görevlendirdiği Hişâm b. İsmail el-Mahzûmî (83-87/703-707) zamanında Hz. Ali evladına ve Abdullah b. Zübeyr ailesine çeşitli zulümler yapıldığı, hatta başlangıçta Abdülmelik’in emriyle Hz. Ali evladının Hz. Ali’ye, Abdullah b. Zübeyr ailesinin ise Abdullah b. Zübeyr’e lanet okumaya zorlandığı kaydedilmiştir. Daha sonra Hişâm’ın kızkardeşinin teklifiyle iki grup birbirlerine karşılıklı olarak lanet okumaya zorlandıkları belirtilmektedir. Bu politikaya karşı çıktıkları için her iki aileden de hapse atılanlar ve dövülenler olmuştur.⁷²

Abdülmelik’ten sonra hilafete geçen Velîd b. Abdülmelik (86-96/706-716), Medine valisi olarak Ömer b. Abdülazîz’i atayınca Hz. Ali evladının daha rahat hareket etmeye başladıkları görülmektedir. Zira Ömer b. Abdülazîz valiliği süresince Hz. Ali evladına ve Abdullah b. Zübeyr ahalisine hakaret etmeyi ve lanet okumayı⁷³ yasaklamış, valiliği esnasında Medine’de genel bir sükûnet hâkim olmuştur.⁷⁴ Ancak Ömer b. Abdülazîz halife ile yaşadığı anlaşmazlıktan dolayı 93 senesinde azledilince

Yayınları, Dördüncü baskı, 2015, sf. 243; İbrahim Sarıçam, **Emevi-Haşimi İlişkileri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, sf. 335.

⁷¹ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, LIV, sf. 290.

⁷² Ebû Abdullah ez-Zübeyrî, Musab b. Abdullah b. Musab, **Nesebu Kureys**, thk. Levi Brovençal, Kahire, Dâru-l ma‘arif, sf. 47-48.

⁷³ Lanet okumanın siyasi bir araç olarak kullanıldığı için bkz. Adnan Demircan, **Hiz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, İstanbul, Beyan yayınları, 2014, sf. 241-254.

⁷⁴ İbn Kesîr, Ebu’l Fidâ İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve’n nihâye**, XIV, thk. Ali Şîrî, Dâru ihyâi’t türâsi’l arabî, 1988/1408, IX, sf. 86.

yerine Osman b. Hayyân (93-96/713-716) vali olmuş, sonrasında ise Ebûbekir b. Muhammed b. Hazm (96-101/716-720) bu göreve getirilmiştir. Osman b. Hayyân'ın kısa valiliği sırasında Hz. Ali evladına karşı elimizde bir veri yoksa da Ebûbekir b. Muhammed b. Hazm'ın valiliği esnasında Hz. Ali evladı aleyhine herhangi bir politika takip edilmediği ve Medine'nin güven ve adalet yurdu olduğu⁷⁵ bilindiği için onların daha rahat bir dönem geçirdikleri ileri sürülebilir.

Halîfe Ömer b. Abdülazîz'in vefatından sonra Ebûbekir b. Muhammed'in yerine Medine valisi olarak atanan Abdurrahmân b. Dahhâk (101-104/720-723) döneminde Ehl-i beyt'in bazı sıkıntılarla karşılaştıkları söylenebilir. Rivayete göre Abdurrahman b. Dahhâk Ehl-i beyt'le hısım olmak için dul olan Fatıma binti Hüseyin ile evlenmek istemiş, Fatıma binti Hüseyin bu isteği reddedince, oğlu Abdullah b. Hasan'ı içki içme töhmeti ile kırbaçlamakla tehdit etmiş, Hz. Ali evladına karşı zor kullanmaya çalışmıştır. Bu durum halifeye iletildiğinde onun yerine Abdulvâhid b. Abdullah b. Bişr en-Nadrî'nin (104-106/723-725) atanması suretiyle mesele çözüme kavuşturulmuştur.⁷⁶ Hakkındaki "Medine ehline Abdülvâhid'den daha sevimli bir vali gelmemiştir, hayır yolundaydı ve işlerin istişare ile yapardı"⁷⁷ sözlerine bakılırsa Abdülvâhid döneminin sakin geçtiği ve Ehl-i beyt'in de bu dönemde rahat yaşadıkları anlaşılmaktadır. Abdulvâhid'in valiliği Hişâm b. Abdülmelik'in 106/724 senesinde halife olmasıyla sona ermiş, onun yerine İbrahim b. Hişâm (106-114/724-832) tayin olunmuştur. İbrahim b. Hişâm'ın ise Abdullah b. Zübeyr ahalisine kötü davranıp bazı mallarına el koyduğu halde Hz. Ali evladına karşı herhangi bir şey yapmadığı kaydedilmektedir.⁷⁸

Neticede Ehl-i beyt'in vali değişimlerine bağlı olarak farklı politikalarla yüz yüze kaldıkları görülmektedir. Hz. Ali evladı Ömer b. Abdulazîz, Ebûbekir b. Hazm ve Abdulvâhid b. Abdullah dönemlerinde herhangi bir sıkıntı yaşamazlarken, Hişâm b. İsmail ve Abdurrahman b. Dahhâk dönemlerinde bir takım sorunlarla karşılaşmışlardır. Bununla birlikte Abdullah b. Zübeyr ailesine çeşitli sıkıntılar

⁷⁵ Abdulbasit Bedr, **et-Târîhu's şâmil li'l Medineti'l Münevvere**, III, 1993/1414, I, sf. 406-407.

⁷⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Târîhü't Taberî -Tarihu'r rusul ve'l muluk**, XI, Beyrut, Dâru't turâs, 1967/1387, VII, sf. 12-13.

⁷⁷ Taberî, **Târîhu't Taberî**, VII, sf.14.

⁷⁸ Abdulbasit Bedr, **et-Târîhu's şâmil**, III, 1993/1414, I, sf. 413.

yaşatan İbrahim b. Hişâm'ın Ali evladına karşı bir politika takip etmediği bilinmektedir.

Şîa kaynaklarında ise İmamların halifelerle sürekli anlaşmazlık yaşadıkları kaydedilmiş olmakla birlikte, valilerle olan ilişkilerine değinilmemiştir.

4. İlim Çevresi

4.1. Medine'de İlim

Hz. Peygamber'in risâlet hayatının çoğunu Medine'de geçirmiş olması ve sahabilerin büyük çoğunluğunun burada bulunması hasebiyle şehir ilim açısından önemli bir yere sahiptir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde, kendisini gördüğü söylenen 114.000 sahabiden 30.000'i Medine'de yaşamıştır. Özellikle dört halifenin ve Muksirûn sahabilerden Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Hz. Aişe, Câbir b. Abdullah ve Ebu Saîd e-Hudrî'nin burada yaşadığı belirtilmelidir. Bu özelliğinden dolayı Medine, ilim talebelerinin uğrak yeri konumundaydı.⁷⁹ Bu ilmi ortamda doğan Muhammed el-Bâkır, ilim tahammülü açısından çok şanslı durumdaydı.

Tâbiünden olan Muhammed el-Bâkır, dönemin büyük âlimleriyle birlikte bulunmuş, Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/714), Urve b. Zübeyr (ö. 94/714), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/718), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/719), Kâsım b. Muhammed (ö. 102/721), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/726) gibi âlimlerle aynı ortamda yetişmiştir.⁸⁰ Nesâî, Muhammed el-Bâkır'ı Medine'de tabiin döneminde yaşamış fukahâ arasında saymıştır.⁸¹

Şîa'ya göre Muhammed el-Bâkır'ın durumu ise çok daha farklıdır. Zira onlara göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar Hz. Ali'yi halife seçmemek

⁷⁹ Kemal Sandıkçı, **İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991, sf. 29-30.

⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. Arif Ulu, "Tabiunun Sünnet Anlayışı", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006, sf. 38-39.

⁸¹ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **Tesmiyetu fukahâi'l emsâr**, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Halep, Dârü'l vâ'i, 1950/1369, sf. 127; Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, **Tehzîbu'l Kemâl fi esmâi'r ricâl**, XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Müessesetü'r risâle, 1980/1400, XXVI, sf. 140.

suretiyle dalaletle girmişlerdir. Zira Hz. Ali'nin halifeliği nas ile belirlenmiş⁸² olup onlara göre hem ayetlerde hem de hadislerde onun imametine dair sarîh deliller mevcuttur. Nas ile belirtildiğinden dolayı Hz. Ali'ye biat etmeyenler dalaletle düşmüşlerdir.⁸³ Öte yandan Şîa'ya göre Hz. Ali ve onun neslinden gelen 11 imam masum olup özel bilgiye sahiplerdir. Bu nedenle onlara uyan, Hz. Peygamber'e uyar; onları seven Allah'a ibadet etmiş olur.⁸⁴ Muhammed el-Bâkır imamların beşincisidir ve yaşadığı dönem itibariyle de Şîa'nın teşekkülünde büyük pay sahibi sayılmıştır. Nitekim bir görüşe göre Hz. Peygamber'in vefatına müteakip başlayan inhıraf hareketleri, Hz. Ali eliyle çözülmüş; Muhammed el-Bâkır döneminde ise imamın eliyle gerçek din yani Şîî doktrini geniş ve umumi bir şekilde tashih edilmiştir.⁸⁵ Neticede Medine'de de umumi bir şekilde tahrif edilen İslam dini, dönemin imamı Muhammed el-Bâkır tarafından tashih edilmiştir.

Muhammed el-Bâkır'a yönelik algılar bu denli farklı olunca, onun ilmi hususunda Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında te'lifi mümkün olmayan farklılıklar meydana gelmiştir. Şîa'ya göre masum imam olan Muhammed el-Bâkır bütün ilimleri bilirdi. Zira İmamlar Allah'ın ilminin hazineleri⁸⁶ ve Allah'ın kitabında ilim diye vassettiği kişilerdir.⁸⁷ Hatta onların bu ilme sahip olmalarının, imamlığın doğasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Yani bir şahsın imam olması bu ilmi bilmeyi gerektirmektedir. Sünnî düşünceye göre ise âlimler bulundukları şehirde ilim tahsil eder, bir ilim geleneğine mensup olurlar, hocaları ve çalışmaları onun ilmî derecelerini etkiler. Görüldüğü üzere Şîî inancının, imam doktrinine yükledikleri anlam imamın bulunduğu şehri önemsiz kılmaktadır. Sözgelimi Medine'de yaşayan Muhammed el-Bâkır ile Medine dışında yaşayan Mûsa el-Kâzım arasında ilim açısından bir farklılık yokken Ehl-i Sünnet âlimlerine göre kişilerin yaşadıkları yerler ve dönemler ilimdeki derecelerinin farklılaşmasına sebep olmaktadır.

⁸² Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **Makâlâtü'l islâmiyyîn**, II, thk. Nuaym Zerzûr, el-Mektebetü'l 'asriyye, 2005/1426, II, sf. 339.

⁸³ Eş'arî, **Makâlâtü'l islâmiyyîn**, II, sf. 339.

⁸⁴ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", **DİA**, X, sf. 499.

⁸⁵ Adil el-Edip, **el-Eimmetü'l isnâ 'aşer**, Beyrut, Müessesetü'l â'lemi li'l matbûâ't, 3. Baskı, 1985/1405, sf. 155.

⁸⁶ Küleynî, **Kâfi**, I, sf. 113

⁸⁷ Küleynî, **Kâfi**, I, sf. 126

Şîî âlimlere göre imam, ilmi sadece kendileri gibi imam olan babaları ve dedeleri yoluyla alırlar; yanlarında ilahi menşeli olan Cefr⁸⁸ ve Mushaf-ı Fatıma'nın⁸⁹ bulunması ile müfehhem/muhaddes olmaları⁹⁰ onların yaşadığı yeri önemsiz kılmaktadır. Hayatının 4 senesini dedesi Hüseyin, 34 senesini ise babası Zeynelâbidîn ile geçiren Muhammed el-Bâkır, onların gölgesinde büyümüş ve ilmini onlardan iktibas etmiştir.⁹¹ Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Medine'de yaşayan Muhammed el-Bâkır, yaşadığı yerin âlimlerinden ilim tahammül etmiştir. Bu nedenle ilmi kimliğinin oluşmasında Medine'nin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Muhammed el-Bâkır'ın hoca silsilesinin inceleneceği ikinci bölümde Medine'nin etkisi daha da netleşecektir. İki mezhebin imama yükledikleri mana ve bu mananın gerektirdiği sonuçların daha net anlaşılması için Şîî olan Allâme el-Hillî (ö. 726/1326) ile Sünnî olan İbn Teymiyye (ö. 728/1328) arasındaki tartışmayı zikretmek yerinde olacaktır.

Allâme el-Hillî'nin İmamların faziletlerine ve imamlık alametlerine dair bilgileri topladığı *Minhâcü'l kerâme fî m'arifeti'l imâme* adlı eserinde Muhammed el-Bâkır için döneminin en bilgili insanıydı tanımlamasını yapmaktadır.⁹² Bu kitaba, *Minhâcü's sünne en-nebeviyye fî nakzi kelâmi Şîa el-Kaderriyye* adıyla reddiye yazan İbn Teymiyye ise Muhammed el-Bâkır'ın döneminin en bilgili insanı olduğu temel tezinin delile dayanması gerektiğini vurgulamakta ve Muhammed el-Bâkır'ın akranı olan Zührî kadar âlim olmadığını belirtmektedir.⁹³ Görüldüğü üzere Şîa

⁸⁸ Şîî kaynaklarına göre Hz. Ali Kur'an'ın bâtinî mânalarını Hz. Peygamber'den öğrenmiş ve insanların muhtaç olduğu bütün bilgileri cefr adı verilen kuzu veya oğlak derisi üzerine yazarak el-Cefr ve el-Câmî'a adlı iki eser telif etmiştir. Ehl-i beyt mensuplarının anlayabildiği bu eser geçmiş peygamberlere verilen kitapların özünü, ayrıca kıyamete kadar gerçekleşecek bütün dinî ve siyasî olaylarla karşılaşılacak problemlerin çözüm yollarını ihtiva etmektedir. (Metin Yurdağur, "Cefr", **DİA**, 1993, VII, sf. 216)

⁸⁹ Geleceğe dair bilgilere mahsus olup imamları bazı gaybi haberler konusunda bilgi sahibi yapan kitaptır (Bekir Kuzudişli, **Şîa ve Hadis**, sf. 151)

⁹⁰ Peygamber dışındaki bir kimsenin nübüvvet iddiasında bulunmaksızın bir melek ile konuşması veya ondan ilham alması ya da kalbine Allah tarafından ilham ve mükâşefe yoluyla ilim ilka edilmesidir (Bekir Kuzudişli, **Şîa ve Hadis**, sf. 157)

⁹¹ Hemedânî, Şeyh Selmân Merv el-Hârisî, **Ahsenü'l eser fî hayâtî'n Nebî ve'l Eimmeti'l İsnâ 'Aşer**, Sayda, Matba'atü'l 'irfân, 1953/ 1372, sf. 325.

⁹² 'Allâme el-Hillî, Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhar, thk. Abdürrahim Mübarek, **Minhâcü'l kerâme fî ma'rifeti'l imâme**, Kum, el-Hâdî, t.y, sf. 55.

⁹³ İbn Teymiyye, Takiyuddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdülhalim el-Harrânî, **Minhâcü's sünne en-nebeviyye fî nakzi kelâmi's Şîa el-Kaderiyye**, IX, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmîâtü'l İmâm muhammed b. su'ûd el-islâmiyye, y.y, 1986/1406, IV, sf. 51.

mensubu âlimler, Muhammed el-Bâkır'a imamlığından dolayı döneminin en bilgisi vasfını kullanırken; Sünnî âlimler ise yaşadığı dönemde kendisinden daha âlim kimselerin bulunduğunu belirtmektedirler.

4.2. Tedvin Döneminde İlim

Hicri ilk iki asırda, hem halkalarda hem de ihtiyaç olduğunda yapılan hadis rivayeti, tedvinden sonra yerini daha sistematik bir yapıya bıraktığı görülmektedir.⁹⁴ Her ne kadar fitne olayları ile birlikte isnâdsız rivayetler kabul edilmemeye başlanmışsa da bunun yerleşme aşamasının tedvinle mümkün olduğu söylenebilir. Öte yandan bazı yazılı vesikalar ve sahifelerin bulunmasına rağmen Arap yazısının gelişme göstermemiş olması hicri birinci asırda, toplumu genel olarak şifahi yolla hadis rivayetine sevk ettiği görülmekte, ancak tedvinle birlikte yazılı rivayetin iyice hakim olduğu dikkat çekmektedir.⁹⁵

Böyle bir rivayet ortamında yetişen Muhammed el-Bâkır'ın da hayatında tedvin döneminin özelliklerini müşahade etmek mümkündür. Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî kaynaklardaki rivayetlerinin derleneceği, rivayet şekillerinin inceleneceği ileriki bölümlerde tedvin döneminin izleri sürülmeye çalışılacaktır.

Şîî hadis tarihinde yukarıda vasfedildiği gibi bir rivayet merhalesi olmadığı gibi hadis aktarım şekli de Sünnî kaynaklarca kaydedildiği gibi sadece rivayetten müteşekkil değildir. Şîî kaynaklara göre hadis yazımı, sahabe hatta Hz. Peygamber dönemine tekabül etmektedir. Şîîlere göre Muhammed el-Bâkır döneminden önce ilk Mushaflar yazılmış,⁹⁶ Muhammed el-Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık dönemlerinde ise Şîî hadis mecmualarının temel kaynakları olan Usûl-i Erba Mie⁹⁷ telif edilmiştir.⁹⁸

Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre tedvin ve öncesi dönemde ilim genel olarak sahabi ve büyük tâbiîlerden tahammül edilmekteydi. Tedvin döneminde yaşayan bir

⁹⁴ Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi**, 27. Baskı, İstanbul, İfav Yayınları, 2016, sf. 23.

⁹⁵ Bekir Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, sf. 76-88.

⁹⁶ Burada 'Mushaf' kelimesinden Kur'an değil, farklı olay veya rivayetleri derleyen eserler kastedilmektedir.

⁹⁷ Şîî kaynaklara göre erken dönemde telif edilen ve rivayetlerin imamlardan Kütüb-i Erbaa'ya ulaşmasını sağlayan, hadis koleksiyonlarıdır. Geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudişli, **Şîa ve Hadis**, sf. 187-224; Etan Kohlberg, "Dört Yüz Asıl", **Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler**, der. ve çev. M. Macit Karagözoğlu, M. Enes Topgül, sf. 133-174.

⁹⁸ Ali Nâsirî, "Şîa Hadis Tarihine Genel Bir Bakış", **Misbah**, 2014, sayı: 7-8, sf. 138 ve 144.

âlim olarak Muhammed el-Bâkır da Medine'deki bazı sahabiler ve tâbiünden hadis almıştır. Şîa; bir imamın ancak imamlardan bilgi alacağı doktrinini benimsediği ve Hz. Peygamber'in bilgisi ile İmamların bilgilerini eşit olarak kabul ettiği için Ehl-i Sünnet ile aralarında te'lifi mümkün olmayan bir sorun ortaya çıkmaktadır.

Farklı yaklaşımlar olmasına rağmen Şîa doktrinine göre mahdud birkaç isim dışındaki sahabiler, güvenilir ve münafık.⁹⁹ Ancak Şîa'ya göre Hz. Ali'nin, Resulullah (s.a.v) tarafından tevdi edilen hilefetini kabul etmeyen herkesin gasıp olduğu noktasında bir fikir birliği bulunmaktadır. Doğal olarak onlara göre bu sahabilerden gelen nakiller reddedilmiştir. Yine Şîî tarihçilere göre doktrinlerinin aslı Resulullah (s.a.v.) ile birlikte atılmış, hatta Hz. Peygamber'in kendisi onu, ürün verinceye kadar eliyle büyötmüştür.¹⁰⁰ Dolayısıyla onlara göre Şîa, sonradan ortaya atılmış bir doktrin olmayıp, doğrudan Hz. Peygamber tarafından şekillendirilen bir düşüncedir. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra sahabelerin çoğu onun emirlerine muhalefet etmiştir. Sahabelerin umumu güvenilir olmakla suçlanınca, İslam literatüründe doldurulması mümkün olmayan boşluklar oluşacak¹⁰¹ ve bu açıklığın giderilmesi için ilmin kendilerinden alınacağı, güvenilir olan bir sistem gerekmektedir. Bu da imamet teorisi ileri sürölerek gerçekleştirilmiş ve Şîî inanç açısından güvenilir bir sistem olmuştur.

4.3. İmamet ve İlim

Şîî itikadınca beşinci imam kabul edilen Muhammed el-Bâkır'ın ilmi seviyesini bilmek için Şîî düşüncedeki imamet teorisini anlamak gerekmektedir. İmam, dini ve dünyevi hususlarda Hz. Peygamber'e vekâleten umumun liderliği kendinde olan kişidir.¹⁰² Şîa itikadına göre imamlara, her sorunu çözebilecekleri ilim verilmiş,¹⁰³ onlar kendilerinden önceki bütün Peygamberlerin ilmine varis

⁹⁹ Selmân-ı Fârisî, Ebû Zer el-Gifârî, Mikdâd b. Esved ve 'Ammâr b. Yasir Ehl-i beyt taraftarları oldukları için makbul saahbilerdir için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Hadis", **DİA**, XV, 1997, sf. 40.

¹⁰⁰ Abdullah Ünalın, **İmamet Teorisinin Hadis Referansları-Ehl-i Sünnet ve Şia Örneği**-, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2017, sf. 25.

¹⁰¹ Nigar Bacak, İmamiyye Şiası'nda İmamet Anlayışı, **Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Mezhepler Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2009, sf. 32.

¹⁰² Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Nu'man, **en-Nüktetü'l i'tikâdiyye**, thk. Rızâ el-Muhtâr, Matba'atu mihr, y.y, 1993/1413, sf. 40.

¹⁰³ Küleynî, **Kâfi**, I, 127

olmuşlardır.¹⁰⁴ Ayrıca Allah tarafından inzal edilen bütün kitaplar onların yanındadır ve dillerin farklılığına rağmen onları anlarlar.¹⁰⁵

Şîa'ya göre bütün ilimler, Hz. Ali ve onun neslinden devam eden imamlar tarafından devam eder ve onlar her konuda önderdirler. Bu bilgiler dikkate alındığında Şîa'ya göre imamların, bütün ilimlere vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın hükümlerinin yerine getirilmesi ve Müslümanların işlerinin Hz. Peygamber ile gönderilen İslam şeriatına göre ikame edilmesi için bir imamın/halifenin bulunması vacip olup, maslahata uygun olarak Ehlü'l hal ve'l akd¹⁰⁶ tarafından seçilirler.¹⁰⁷ Hatta Şîiler tarafından dinin temel umdesi kabul edilen imamet, Ehl-i Sünnet inancına göre itikadda asli bir mesele değil, ferî bir meseledir. Mezhepler arasında tartışmaya sebep olduğu için itikad konuları arasına girmiştir.¹⁰⁸ Buna göre halifeler, Ehl-i Sünnet âlimlerine göre insanlar tarafından seçilirken, Şîî âlimlere halifelik görevini de ikame edecek olan imam Allah tarafında belirlenmektedir.¹⁰⁹

İmamların ilimlerinin mahiyeti ve seçilme şekilleri konusunda¹¹⁰ Şîilerden farklı düşünen Sünnîlere göre ilk halife Hz. Ebubekir olup o ve sonrasındaki üç halife, genel kabule göre efdaliyet sıralamasına göre belirlenmişlerdir.¹¹¹ Ümmetin onların meşruluğu hususunda icma etmiş olmaları hilafet sıralamasının sahih

¹⁰⁴ Küleynî, **Kâfî**, I, sf. 133

¹⁰⁵ Küleynî, **Kâfî**, I, sf. 135

¹⁰⁶ 'Ehlü's-şûrâ, ülû'l-emr, ehlü'l-ilm' gibi terimlerle de ifade edilen 'ehlü'l hal ve'l akd', halifenin/devlet başkanının/imamın nas ile değil halk arasından seçilmiş belli kişilerin tansibiyle göreve başlamasını ifade eden ve devlet başkanının ümmetin seçimiyle iş başına geçeceğini belirten terimdir (Abdülhmid İsmail el-Ensârî, "Ehlü'l Hal ve'l Akd", **DİA**, 1994, X, sf. 539-541.)

¹⁰⁷ İşbehânî, Ebû Nua'ym, **Kitâbu'l imâme**, muhakkikkin notu, thk. Ali b. Muhammed b. Nasır el-Fukayhî, Medine, Mektebet'l 'ulûm ve'l hikem, 1987/1407, sf. 24.

¹⁰⁸ Nursî, Bediüzzaman Said, **Lemalar**, İstanbul, Envar Neşriyat, 2017, sf. 19 ve 22.

¹⁰⁹ Ahmed Muhammed et-Türkmânî, **Ta'rîf bi mezhebi's Şîa el-İmâmiyye**, Umman, Camia 'ummâli'l mütâbi't te'âvüniyye, 1983/1403, sf. 20.

¹¹⁰ Sünnî itikadında imamın konumu, özellikleri ve Şîa'nın imamat teorisinin tenkidi için bkz. Cüveynî, İmâmü'l Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf, **Giyâsü'l ümem fi tiyâsi'z zulem**, thk. Mustafa Hilmî- Fuad Abdulmunim, y.y., Dârü'd da'va, t.y., sf. 60-73.

¹¹¹ Şîî düşünceye göre ilk imam Hz Ali olup, diğerleri onun hakkını gasp etmişlerdir. Hz Ali'nin masum olması, onun imamlığına delalet eden mütevatir nakillerin bulunması, insanların en hayırlısı olması, eliyle bir çok mucizenin gerçekleşmesi, Hz Ebubekir'in kafir olduğu için imamete salâhiyetinin olmaması ve onun imamlığına delalet eden ayetlerin olması onun imametinin vacip olduğunun delilleri olarak sayılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Hillî, 'Allâme İbnü'l Mutahhar Cemâluddîn Hasan b. Yusuf, **Minhâcü'l yakîn fi usûli'd dîn**, thk. Muhammed Rızâ el-Ensârî el-Kummî, Matbaa Yârân, 1374/1416, sf. 310-328.

olduğunu gösteren temel delillerden biridir. Ayrıca ümmet imamların/halifelerin ismet sahibi olmadıkları hususunda da icma etmeleri halifenin masum olması gerektiği tezini red etmektedir.¹¹²

Sünnî ve Şîî mezheplerinin imam/halifeye yükledikleri anlam ve bunların ilimlerinin mahiyeti anlaşıldıktan sonra imamlık alametlerine değinmek yerinde olacaktır. Şîa'ya göre hatadan uzak ve günahattan ma'sum olan imamların¹¹³ imamlık delilleri nelerdir sorusuna Şeyh Müfid Şîî düşüncüyü yansıtan şu cevabı zikretmektedir:

“Hz. Peygamber, ‘bir imamın oğlu ve bir imamın kardeşi olan oğlum Hüseyin, dokuz imamın babasıdır. Dokuzuncu imam zulüm ile dolan yeryüzünü adaletle dolduracaktır’ dediği rivayet edilmiştir... Her bir imam kendisinden sonraki imamı mütevatir bir nas ile belirtmiştir. Ayrıca imamlar dışındaki hiç kimseden zuhur etmeyen mucize ve kerametlerin, imamlar tarafından gösterilmiş olması da imamlık alametleridir.”¹¹⁴

Bu iktibastan anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber’in bizzat haber verdiği 12 imam nas ve mucizeler ile tespit edilmektedir. Her bir İmam için bu tür deliller temel kaynaklarda yoğun bir şekilde zikredilmektedir. Ancak burada sadece Muhammed el-Bâkır’ın imamlığına delalet eden nasları ve mucizeleri incelemek yerinde olacaktır.

4.3.1. İmamlık Alameti Kabul Edilen Naslar

Yukarıda zikredildiği üzere Şîî inancında imamlar, nas ile tayin olunurlar. Hz. Peygamber İmamların imametlerine açıkça işaret ettiği gibi, her bir imam kendisinden sonraki imamı sarahaten göstermiştir.¹¹⁵

¹¹² Taftazânî, Sa‘duddîn Mesud b. Ömer, *Şerhü’l Makâsîd fî ‘ilmi’l kelâm*, II, Pakistan, Dârü’l maâ‘rifî’n nu‘mâniyye, 1981/1401, II, sf. 279.

¹¹³ Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, ‘İmamın Bilgisine Dair (İmamet Düşüncesi)’, çev. Mustafa Akçay, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: IV, Sayı: V, 2003, sf. 128.

¹¹⁴ Şeyh Müfid, *en-Nüketü’l i’tikâdiyye*, sf. 43-44.

¹¹⁵ İbn Ebî Zeyneb en-Nu‘mânî, *el-Gaybe*, thk. Faris Hassûn Kerîm, Dârü’l cevâdin, sf 59-64.

4.3.1.1. Hz. Peygamber'den Gelen Naslar

Şiî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın imam olacağına dair sarîh ifadeler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'den nakledilen “Hüseyin vefat ettiğinde oğlu Ali emirliğe geçecek; o, hüccet ve imamdır. Allah Ali'nin omurgasından insanlar arasında bana en çok benzeyen, ilmi ilmim, hükmü hükmüm olan bir çocuk verecektir. O, babasından sonra hüccet ve imamdır”¹¹⁶ rivayeti Muhammed el-Bâkır'ın imamlığına delalet eden naslardan biridir.

Farklı şekillerde rivayet edilen Hz. Peygamber'in Câbir b. Abdullah vasıtasıyla Muhammed el-Bâkır'a selam iletmesi hadisesi de onun imamlık alameti sayılmıştır. Ebû Zübeyr'in naklettiği rivayete göre Câbir b. Abdullah ile Muhammed el-Bâkır'ın buluşması şu şekilde gerçekleşmiştir:

“Ali b. Hüseyin, oğlu Muhammed'le birlikte Câbir b. Abdullah'ın yanına girdi. Ali b. Hüseyin oğlu Muhammed'e ‘Eğil amcan alnından öpsün’ dedi. Muhammed eğilince, Câbir onun alnından öptü ve ‘Bu kim?’ diye sordu. Ali b. Hüseyin: ‘Oğlum Muhammed’ diye cevap verdi. Bunun üzerine Câbir onu kucakladı ve ‘Ey Muhammed, Hz. Peygamber sana selam ilettiler’ dedi. Câbir'e bu nasıl olur diye sorulunca, o da: Hz. Peygamber odada Hüseyin ile oynarken bende oradaydım. Resulullah bana ‘Ey Cabir! Oğlum Hüseyin'in Ali isminde bir çocuğu olacak... Ali'nin de Muhammed isminde bir çocuğu olacak, eğer onu görürsen, benden ona selam söyle. Bil ki onu gördükten kısa bir süre sonra vefat edeceksin’ dedi.”¹¹⁷

Burada, Sünnî kaynaklarda da rivayet edilen söz konusu karşılaşmanın Şiî kaynaklarda çok farklı kaydedildiği belirtilmelidir. Bazı rivayetlerde Câbir b. Abdullah, Muhammed el-Bâkır'la gözleri görmüyorken karşılaşmış, selam iletmiş;¹¹⁸ bazılarında ise gözleri görüyorken onla karşılaşmış, hatta onun Hz. Peygamber'e ne kadar çok benzediğini de söylemiştir.¹¹⁹ Bazı rivayetler onların sokakta karşılaştığını belirtirken,¹²⁰ bazı rivayetler ise olayın, evde Ali b. Hüseyin'in huzurunda

¹¹⁶ Şeyh Abbas el-Kummî, *Müntehâ'l âmâl*, II, sf. 119.

¹¹⁷ Ebû Hasan el-Erbilî, *Keşfu'l gumme*, III, sf. 119.

¹¹⁸ Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLVI, sf. 228.

¹¹⁹ Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLVI, sf. 225

¹²⁰ Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLVI, sf. 225

gerçekleştiğini kaydetmiştir.¹²¹ Bir rivayete göre karşılaşmadan kısa bir süre sonra Câbir b. Abdullah'ın vefat edeceğini söyleyen Muhammed el-Bâkır iken,¹²² bazı rivayetlere göre ise bu söz Resulullah'tan nakledilmiştir.¹²³ Bazı rivayetlerde ise Muhammed b. Ali'nin "el-Bâkır" lakabı özellikle ön plana çıkarılmıştır.¹²⁴ Bu nakillerden anlaşılacağı üzere bu Câbir b. Abdullah'ın getirdiği selam hadisesi kendi içerisinde birtakım sorunlar ihtiva etmektedir.¹²⁵

Bununla birlikte Câbir b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'den selam iletmesi hadisesi Sünnî kaynaklarda da geçtiği görülmektedir. Hadis, Süveyd b. Saîd → Mufaddal b. Sâlih → Ebân b. Tağlib isnadıyla şu şekilde nakledilir:

"Ben bir kitapla meşgulken Câbir b. Abdullah bana geldi. Bana 'Karnını aç' dedi. Ben karnımı açınca, Câbir karnımı öptü ve 'Resulullah sana selam iletmemi istemişti' dedi."¹²⁶

Ehl-i Sünnet kaynaklarında da mezkûr hadise farklı şekillerde aktarılmıştır. Hatta bir rivayete göre selam getirenin Câbir b. Abdullah değil Hz. Hüseyin olduğu kaydedilmiştir.¹²⁷ Taberânî mezkûr hadisenin sadece Ebân b. Tağlib kanalıyla bilindiğini, Mufaddal b. Sâlih'in Ebân'dan, Süveyd b. Saîd'in ise Mufaddal'dan teferrüd ettiğini bildirmiştir.¹²⁸

Câbir b. Abdullah'ın selam getirmesi rivayeti her ne kadar kendi içerisinde farklı şekillerde rivayet edilmiş olsa da bu olayın Sünnî ve Şîî kaynaklarda yar aldığı görülmektedir. Her iki mezhep de bu olayı, Ebân b. Tağlib ve Ebû Zübeyr kanalıyla kaydetmiştir. İbn Asâkir'in Abdurrahman b. Kesîr kanalıyla rivayet ettiği Hz. Hüseyin'in selam iletmiş olması hadisesi ise farklı bir rivayet görünümündedir. Zira bu rivayetin şekli diğer selam hadiselerinin tamamından farklıdır. Bu noktada Ehl-i Sünnet kaynaklarında sadece bir selam iletmekten bahsedilirken Şîî kaynaklar bunu

¹²¹ Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfü'l gumme**, III, sf. 119.

¹²² İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, sf. 213.

¹²³ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 228.

¹²⁴ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XLVI, sf. 224.

¹²⁵ Bu rivayetlerin değerlendirmesi için ayrıca bkz. Bekir Kuzudişli, **Şia ve Hadis**, 107-108.

¹²⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **el-Müntehâb min zeyli'l müzil**, Beyrut, Müessesetü'l a'lemi li'l matbûât, sf. 129; Taberânî, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemu'l evsat**, X, thk. Tarık b. İvedullah-Abdulmuhsin b. İbrahim, Kahire, Dârü'l haremeyn, VI, sf. 13.

¹²⁷ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, LIV, sf. 275.

¹²⁸ Taberânî, **el-Mu'cemu'l evsat**, VI, sf. 13.

Muhammed el-Bâkır'ın imametine delil olacak şekilde nakletmiştir. Öte yandan Sünnî kaynaklarda nakledilen hadisin mevzu olduğu, İbn Teymiyye tarafından kaydedilmiştir.¹²⁹

4.3.1.2. Babası Ali b. Hüseyin'den Gelen Naslar

Şîî âlimlere göre imamlar, Hz. Peygamber tarafından belirlendikleri gibi kendilerinden önceki imam tarafından da nas ile belirtilirler. Bu nedenle Şîî kaynaklarda dördüncü imam olan babası Zeynelâbidîn'in, Muhammed el-Bâkır'ın imametine dair açık ifadeleri yer almaktadır.

Farklı şekillerde nakledilse de Hz. Peygamber'in ilmini ve silahlarını ihtiva eden sandığın Muhammed el-Bâkır'a miras bırakılması meselesi onun imamlığına alamet olan delillerden biri sayılmıştır. Bir rivayete göre Ali b. Hüseyin vefat etmeden önce bir sandık çıkararak “Ey Muhammed! Bunu yanına al” dedi. Bunun üzerine o da sandığı evine götürdü. Ali b. Hüseyin vefat ettiğinde kardeşleri gelip “Sandıktakinden bize de bir şeyler ver” diyerek talepte bulununca, Muhammed el-Bâkır “Vallahi sandıkta size ait bir şey yoktur, eğer size ait bir şey olsaydı, babam zaten size verirdi” diyerek isteklerini reddetti. Sandıkta Resullulah'ın silahı ve kitapları vardı.¹³⁰

Benzer bir şekilde Ali b. Hüseyin'e “Senden sonraki imam kim?” diye sorulduğunda “İlmi yarıp çıkaran oğlum Muhammed” diye cevap vermesi,¹³¹ İbn Hazm'ın, Zeyd b. Ali'den sadakaları ihtiva eden defteri istemesi üzerine Zeyd b. Ali'nin onu, abisi Muhammed el-Bâkır'a yönlendirmesi¹³² ve yine Ali b. Hüseyin'in oğlu Muhammed'e “Seni kendimden sonraki halife tayin ettim” demesi,¹³³ Muhammed el-Bâkır'ın babası tarafından nas ile imam tayin edildiğini gösteren deliller arasında sayılmaktadır.

Netice itibariyle Ehl-i Sünnet âlimleri nas ile imam tayini hususunda Şîî âlimlerden farklı düşünmektedirler. Hatta Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Hz.

¹²⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcû's sünne en-nebeviyye*, IV, sf. 51.

¹³⁰ Küleynî, *Kâfî*, sf. 185; Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLVI, sf. 229.

¹³¹ Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLVI, sf. 230.

¹³² Küleynî, *Kâfî*, I, sf. 185; Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLVI, sf. 230.

¹³³ Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLVI, sf. 231.

Ebubekir'in imameti Müslümanların icmaı ve kuranın zahiri ile tahakkuk ettikten sonra Resulullah, "Hz. Ebubekir dışındaki birini nas ile tayin etmiştir" demenin bir manası kalmamıştır. Bu açıklama "Hz. Peygamber'in kendinden sonra imamete Hz. Ali'yi nas ile tayin etmiştir ve imamet onun neslinden devam edecektir" itikadının yanlışlığını da gösterir niteliktedir. Ayrıca Hz. Ebubekir'in de nas ile seçilmediği aşikârdır. Nas ile tayin edilmiş olsaydı, Sakife gününde Hz. Ömer'e "Uzat elini sana biat edeyim" demezdi. Çünkü nas ile tayin edilmiş birinin başkasına "Uzat elini sana biat edeyim" demesi caiz değildir.¹³⁴ Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Sünnî alimler meşru halife olarak kabul ettikleri Hz. Ebubekir için de herhangi bir nas kaydetmemektedirler. Ayrıca Zehebî'nin Muhammed el-Bâkır özelinde sarf ettiği temsil gücü yüksek şu ifadeler Sünnî âlimlerin Muhammed el-Bâkır'ın ve diğer imamların imametine bakış açılarını da ortaya koymaktadır:

"[Muhammed el-Bâkır] ilim ile ameli, hâkimiyet ile şerefi, güvenilirlik ile ağırbaşlılığı kendisinde cem eden âlimlerden biridir. Hâkimiyete de layık bir kişidir. O, İmâmi Şiîlerin İsnâaşer mezhebinin tebcil ettikleri, ismetlerini kabul ettikleri ve dinin bütün konularında bilgi sahibi olduklarına inandıkları imamlardan biridir. Hâlbuki sadece peygamberler ve melekler günahlardan masumdurlar, onlar dışındaki herkes hata yapabilir ve peygamberler dışındaki kimselerin sözleri bağlayıcı değildir. Peygamberler masum olduklarından ve vahiy ile desteklendiklerinden sözleri bağlayıcıdır."¹³⁵

Bu iktibas, Sünnî âlimlerin imamete bakış açılarını ortaya koymakta, Şiîlerden farklı olan düşüncelerini gözler önüne sermektedir. Sünnî âlimler Muhammed el-Bâkır'ın günahlardan korunmadığını, hata da yapabildiği ve dinin bütün konularında bilgi sahibi olamayacağını düşündükleri gibi sözlerinin tamamının da bağlayıcı olmadığına inanırken; Şiî âlimler Muhammed el-Bâkır'ın hatadan korunduğuna, dinin bütün alanlarında bilgi sahibi olduğuna ve sözlerinin tamamının bağlayıcı olduğuna inanmaktadırlar.

Ehl-i Sünnet ve Şîa imametini/hilafetin gerekliliği hususunda müttefik ise de imametini nas ile tespit edilmiş olması, Ehl-i beyt'ten olmasının zorunluluğu ve

¹³⁴ Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, **el-Lüma' fi reddi 'ala ehl-i zayğ ve'l bida'**, thk. Muhammed Emîn ed-Dannâvî, Beyrut, Dârü'l kutubi'l 'ilmiyye, 2. Baskı, sf. 85.

¹³⁵ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, IV, sf. 402.

masumiyeti hususunda muhtelif fikirlere sahiptirler. Efdaliyyet sırasına göre yapıldığı kabul edilen hilafet sıralamasındaki ilk ferd dahi nas ile tayin edilmemişken, Hz. Ali veya Ehl-i beyt'ten birilerinin nas ile imam tayin edildikleri Ehl-i Sünnet itikadınca kabul edilmemiştir.

4.3.2. İmamlık Alameti Kabul Edilen Mucizeler

Şîa'ya göre nas ile tayin edilen imamlar, imamlık alameti olarak mucize göstermişler, bunlara şahit olan insanlar da söz konusu şahsın imam olduklarına iman etmişlerdir. Böylece ihtiyaç anında Allah mucize eseri olarak kendilerine yardımda bulunmuş olmaktadır. Muhammed el-Bâkır'a Peygamberlerin gösterdikleri mucizelere benzeyen çeşitli mucizeler isnad edilmiştir. Bu durum Muhammed el-Bâkır'ın dilinden Ebu Basîr aracılığıyla şöyle aktarılmaktadır:

“Allah neden nebilerine, resullerine ve sizlere mucize vermiş? diye sordum. O da ‘Mucize gösterenin doğruluğunu izhar etsin, doğru olan yalancıdan ayrılсын diye Allah, onu sadece nebilerine, resullerine ve hüccetlerine verir’ diye cevap verdi.”¹³⁶

Şîî itikadına göre imamların gösterecekleri mucizeler daha önceki Peygamberlerin elinde gerçekleşenlerin hepsini kapsayacak genişlikte görünmektedir. Bu durum Ebu Basîr'den nakledilen şu rivayette açıkça görülmektedir:

“Bir gün Muhammed el-Bâkır'a ‘Siz Resulullahın neslinden misiniz?’ diye sordum. O da ‘Evet’ diye cevap verdi. Peki, ‘Resulullah bütün Peygamberlerin varisi miydi?’ diye sordum, o da ‘Evet, bütün Peygamberlerin ilimlerinin varisiydi’ diye cevap verdi. Bunun üzerine ‘Siz Resulullahın sahip olduğu ilimlerin tamamına varis misiniz?’ diye sordum. O da ‘Evet’ dedi. O halde ‘Siz ölüleri diriltmeye, körleri ve cüzzamlı hastaları iyileştirmeye, insanların evlerinde yediklerini ve biriktirdiklerini bilmeye kadir misiniz?’ diye sordum. O da ‘Evet’ dedi.”¹³⁷

Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın söz konusu ifadelerinin gerçekleştiğine dair nakiller bulunmaktadır. Başka bir deyişle Muhammed el-Bâkır, imamlık alameti olarak gaybî bazı meselelerden haber vermiş, ölü diriltip hasta iyileştirmiş,

¹³⁶ Şeyh Sadûk, ‘İlelu's şerâi': Selû ehle'l beyt, Beyrut, Dârü'l murtezâ, 2006/1427, sf. 123.

¹³⁷ Ebû Hasan el-Erbilî, Keşfü'l gumme, III, sf. 127-128.

hayvanlarla konuşmuş, kendisine melekler inmiş, cinleri hizmetinde kullanmıştır. Kısacası Kur'an'da Peygamberler için nakledilen mucizelerin benzerleri onun eliyle de izhar edilmiştir.

Muhammed el-Bâkır'ın gaybî haberler vermesine şu nakiller örnek verilebilir: Ca'fer es-Sâdık'tan nakledildiğine göre Muhammed el-Bâkır, "Ecelimin gelmesine 5 sene kaldı demiş" tam beş sene sonra vefat etmiştir.¹³⁸ Câbir el-Cu'fî'den nakledildiğine göre "Bu mescidimizdeki duvar düşmeyene kadar emevilerin saltanatı devam edecektir" demiş ve dediği gibi olmuş,¹³⁹ Emevi hilafetinin bitmesi ile duvarın yıkılması aynı döneme denk gelmiştir. Ayrıca Muhammed el-Bâkır, Horasanlı birine babasının öldüğünü, kardeşinin komşuları tarafından öldürüldüğünü, ikisinin de cennette olduğunu bildirmesi ve oğlunun evlendiğini, Şîa taraftarı olacak bir oğlunun dünyaya geldiğini haber vermesi,¹⁴⁰ Afrikalı birine Reşid adındaki bir şahsın vefat ettiğini söylemesi,¹⁴¹ Ali b. Ebî Hamza'ya 20 yıl sonra gerçekleşecek hadiseleri kitaptan göstermesi,¹⁴² kardeşi Zeyd b. Ali geçtiğinde "Vallahi Kûfe'de ayaklanacak, ama öldürülecek ve başı falan yere asılacak" demesi de¹⁴³ Muhammed el-Bâkır'ın bildirdiği gaybî haberler arasında nakledilebilir.

Mucize eseri olarak ölü dirilttiğine dair şu hadise örnek verilebilir. Mufaddal b. Ömer'in anlattığına göre hac yolculuğu sırasında Mekke ile Medine arasındaki bir mevkide bulunan birinin eşiği ölmüş ve yükü dağılmıştır, bunun üzerine yolcu, Ebû Ca'fer'den dua istemiş, imam dua ettiğinde ölü eşek mucize eseri olarak tekrar dirilmiştir.¹⁴⁴ Muhammed b. Ebû 'Umeyr'in naklettiğine göre Ebû Basîr'in gözüne dokunmuş ve kör olan gözü görmeye başlamıştır.¹⁴⁵

¹³⁸ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 202

¹³⁹ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 203.

¹⁴⁰ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 208-209.

¹⁴¹ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 209

¹⁴² İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 209

¹⁴³ Ebû Hasan el-Erbilî, **Keşfü'l gumme**, sf. 120; Ca'fer es-Sâdık, dedesinin "çocuklarından Zeyd diye birinin çıkacağını, Kufe'de öldürüleceğini, kilisede asılacağını" rivayeti için bkz. Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, **Emâlî**, nşr. Hüseyin el-a'lemî, Beyrut, Müessesetü'l a'lemi li'l matbûât, 2009/1430, sf. 41.

¹⁴⁴ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 199.

¹⁴⁵ Küleynî, **Kâfî**, I, sf.299; İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 200.

Bazı işlerini görmek için cinleri kullandığı aktarılan Muhammed el-Bâkır şöyle demektedir:

“Cinlerden hizmetçilerimiz var. Hızlı iş görmek istediğimizde onları göndeririz.”¹⁴⁶

Yemeklerin bereketlenmesi hususunda da kendisinden çeşitli mucizeler nakledilen Muhammed el-Bâkır, Kerbelâ’da Câbir el-Cu’fî’ye iki taş arasından cennet meyvesi çıkarıp ikram etmiştir.¹⁴⁷ Hayvanların konuşmalarını anlayan Muhammed el-Bâkır, “Bize kuşların dili öğretildi” demiş¹⁴⁸ ve kurt ile kuşlarla konuşmuştur.¹⁴⁹

Netice itibariyle Peygamberlerin elleriyle zahir olan mucizelerin bir benzerinin Muhammed el-Bâkır’ın eliyle de gerçekleştiği görülmektedir. Hayvanların dilini anlıyor olması yönüyle Hz. Süleyman’ın mucizelerine,¹⁵⁰ ölüleri diriltmesi ve hastaları iyileştirmesi yönüyle Hz. İsa’nın mucizelerine¹⁵¹ benzer mucizeler göstermiştir. Bu vesileyle o, imamlık iddiasını ispatlamış olmaktadır. Dolayısıyla Şîa kaynaklarında Muhammed el-Bâkır için aktarılan bu hadiselerin tamamının, Şîi imamlık teorsinden kaynaklandığı söylenebilir. Ehl-i Sünnet itikadında imamet rüknü olmadığından, Muhammed el-Bâkır için herhangi bir mucize zikredilmemiştir.

İki mezhebin mucize kavramına yükledikleri mananın farklı olduğu belirtilmelidir. Nitekim Sünnî ulemaya göre, Allah’ın elçisi olduğunu iddia eden kişinin doğruluğunu ispat etmek için olağanüstü hadiseler manasına gelen *mucizeler*¹⁵² sadece Peygamberlere has olup, onları inkar edenler için kullanılır. Allah’ın salih kullarının keramet gösterebilecekleri kabul edilmiştir.¹⁵³ Ama keramette karşıyı ilzam etmek veya karşıdakinden de benzer bir şeyi yapmasını talep ederek meydan okumak gibi hususiyetler yoktur. Peygamberler ise mucize

¹⁴⁶ Meclisî, **Bihâru’l envâr**, XLVI, sf. 284

¹⁴⁷ Şeyh Abbas el-Kummî, **Münteha’l âmâl**, II, sf. 133.

¹⁴⁸ Meclisî, **Bihâru’l envâr**, XLVI, sf. 294.

¹⁴⁹ Küleynî, **Kâfî**, II, sf. 299; İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, 207.

¹⁵⁰ Neml, 16

¹⁵¹ Al-i İmran, 49.

¹⁵² Cürçânî, Ali b. Muhammed Seyyîd Şerîf, **Mu‘cemü’t ta‘rifât**, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire, Dârü’l fazîle, sf. 184.

¹⁵³ Nevevî, Eb Zekeriyâ Muhyiddin, **Bustânü’l ‘ârifîn**, Dârü’r reyyân li’t türâs, sf. 59.

göstermek süratiyle meydan okur, siz de muktedirseniz bu mucizenin benzerini gösteriniz derler.¹⁵⁴

5. Muhammed el-Bâkır'a Nispet Edilen Eserler

Muhammed el-Bâkır'a nisped edilen en önemli eser Ebu'l Cârûd Ziyâd b. el-Münzir'in kendisinden rivayet ettiği *Kitabu't Tefsîr*'dir.¹⁵⁵ İbn en-Nedîm'in kaydettiği bu bilgi daha sonraki dönemlerde de kabul edilmiştir. Şîî kaynaklarda kendisinden, tefsir ile ilgili 1407 rivayetin aktarılmış olması¹⁵⁶ ondan tefsirle ilgili bir kitabın rivayet edilmiş olduğu fikrine delil olacağı gibi Ehl-i Sünnet müelliflerince Muhammed el-Bâkır özelinde yazılmış eserlerde “tefsir” diye ayrı bir konu başlığının açılması da¹⁵⁷ bu durumu desteklemektedir.

Kenisine isnad edilen ikinci eser ise Muhammed el-Bâkır'ın, Emevi kabilesine mensup Sa'du'l Hayr'a¹⁵⁸ yazdığı iki risaledir. *Risâletu Ebî Ca'fer ilâ Sa'du'l Hayr* ismiyle kaydedilen bu risalelerden birincisinin hangi amaçla yazıldığı belirtilmemişken; ikincisinin Sa'du'l Hayr'ın yazdığı mektuba cevap niteliğinde olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁹ Zikredilen her iki risale de Muhammed el-Bâkır'ın tavsiyeleri yer almaktadır.

Zikredilen bu eserlere ek olarak, Muhammed el-Bâkır'ın kendisine gönderilen bazı soruları, yazılı bir şekilde cevapladığı belirtilmelidir. “Kendi hattıyla yazdı”,¹⁶⁰ “Onun hattıyla yazılmış yazıyı okudum”,¹⁶¹ “Kendi hattıyla yazdığı risaleye

¹⁵⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, **el-Fasl fi'l milel ve'l ehvâ ve'n nihâl**, V, Kahire, Mektebetü'l hancî, V, sf. 2.

¹⁵⁵ İbn Nedîm, Ebu'l Ferec Muhammed b. İshak, **Fihrist**, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut, Dâru'l ma'rife, 1417/1997, sf. 52.

¹⁵⁶ 'Utâridî, **Müsnedu'l İmâm el-Bâkır**, c.II ve III.

¹⁵⁷ Bedr Muhammd Bâkır; **er-Ravdu'n nâdır**, sf. 45-85; el-'Amûdî, **el-İmâm Ebû Ca'fer el-Bâkır**, sf. 299-372.

¹⁵⁸ Sahabi olduğu belirtilen Sa'd hakkında pek bilgi blunmamaktadır için bkz. İbn Hacer, Ebu'l Fadl Ahmet b. Ali b. Muhammed el-'Askalânî, **el-İsâbe fi temyîzi's sahâbe**, VIII, thk. Adil Ahmed ve Ali Muhammed, Beyrut, Dâru'l kutbu'l ilmiyye, 1415, III, sf. 60.

¹⁵⁹ Küleynî, **Kaffî –Ravdatu'l Kâfi-**, Menşûrâtu'l Fecr, VIII, sf. 33 ve 35.

¹⁶⁰ Tûsî, **İstibsâr**, Dâru'l kutubi'l İslâmiyye, I/283, 311; III/209.

¹⁶¹ Tûsî, **İstibsâr**, I, 464.

mührünü de bastı”¹⁶² gibi ifadelerden, Muhammed el-Bâkır’a ait pek çok risalenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

6. Değerlendirme

Hicri 57-114 yılları arasında yaşayan Muhammed el-Bâkır, sahabilerle karşılaşmış bir âlimdir. Ehl-i Sünnet ve Şîa âlimlerinin Muhammed el-Bâkır hakkında farklı kabulleri olmasına rağmen en azından her iki grup âlim tarafından asgari müşterekte makbul bir âlim/ravi olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla her iki mezhep âlimleri ondan hadis nakletmiştir. Bununla birlikte mezheplerin itikadi noktadaki farklı kabulleri, Muhammed el-Bâkır’dan naklettikleri rivayetlerin farklılaşmasına sebep olmuştur. Söz gelimi Şîa âlimler tarafından Muhammed el-Bâkır’a isnad edilen mucize ve onun imamlığına delil olarak gösterilen nasların oluşturduğu geniş rivayet malzemesi onun imamlık vasfıyla alakalıdır. Bu nedenle Şîa mezhebindeki gibi bir imam anlayışına sahip olmayan Ehl-i Sünnet âlimleri zikredilen mucize ve nasların genelini kabul etmemişlerdir. Şîanın Muhammed el-Bâkır’ın imamlığına delil olarak kullandığı selam hadisesi de Sünnî literatürde zikredilmesine rağmen imamlık alameti olarak yorumlanmadığı hatta bazı âlimler tarafından red edildiği belirtilmelidir.

Muhammed el-Bâkır’ın dönemin siyasileriyle aralarındaki ilişki konusu da iki mezhebin ihtilaf ettiği meselelerdendir. Sünnî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır’ın halifelerle yaşadığı herhangi bir sorun kaydedilmemesine karşın, Şîa kaynaklarda halifelerle sürekli sorunlar yaşadığı sık sık dillendirilmekte ve az da olsa müşahhas örnekler verilmektedir.

Muhammed el-Bâkır’ın hayatına dair mezhepsel bağlamda dile getirilen ihtilafların bir tanesi de ilminin kaynağı konusudur. Sünnî düşünceye göre yaşadığı çevrenin ve dönemin ilmi geleneği ile büyümesine ve şekillenmesine karşın; Şîa düşünce imamlık vasfının gerektirdiği “bütün ilimlere muttali olma” temel anlayışını kabul etmiştir. Kısacası, Muhammed el-Bâkır-siyasi ilişkileri ve Muhammed el-

¹⁶² Tûsî, *el-İsribsâr*, IV, 71-72.

Bâkır-ilmi kimliği iki mezhebin Muhammed el-Bâkır'ın hayatı konusunda ihtilaf ettikleri en önemli noktalar olduğu söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EL-BÂKIR VE HADİS RİVAYETİ

1. Rivayetlerinin Genel Mahiyeti

1.1. Cerh –Ta‘dîl Açısından Muhammed el-Bâkır

Ehl-i Sünnet âlimleri, Muhammed el-Bâkır'ı güvenilir/sika bir ravi saymışlardır. ‘İclî (ö. 261/875), onun sika olduğunu, İbnu'l Berkî (ö. 274/887) ve Nesâî (ö. 303/915) ise onun fakih olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶³ Muhammed el-Bâkır için kesiru'l ilm ve'l hadis,¹⁶⁴ sikatun fâdilun,¹⁶⁵ sikatun kaviyyu'l hadis¹⁶⁶ gibi ta‘dil ifadeleri kullanılmıştır.

Şîa, Muhammed el-Bâkır'ı beşinci imam olarak kabul ettiğinden tafdîl ifadesi kullanma gereği hissetmez. Yukarıda zikredildiği üzere bütün ilimlere vakıf olan imam¹⁶⁷ zaten nas ile tayin edildiği için fazilette ve ilimde en üst mertebededir.

1.2. Rivayet Açısından Muhammed el-Bâkır

Şîa'ya göre imam, Sünnîlere göre makbul bir ravi olan Muhammed el-Bâkır'dan nakledilen haberler oldukça farklı muhtevaya sahiptir. İki mezhebin Muhammed el-Bâkır'dan naklettikleri hadis miktarı da birbirinden çok farklıdır. Örneğin Zehebî onun için “O müksirûn ravilerden değildir, rivayette babası Zeynelâbidîn ve oğlu Ca‘fer gibidir, her üçünün de hadis sayısı büyük bir yekûn teşkil etmez” ifadesini kullanmaktadır.¹⁶⁸ Zehebî'nin bu ifadelerinin de açıkça gösterdiği üzere Sünnî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'dan nakledilen hadis sayısı

¹⁶³ Mizzî, *Tehzîbu'l Kemâl*, XXVI, sf 139-140; İbn Hacer, *Tehzîbu't Tehzîb*, IX, sf. 401.

¹⁶⁴ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, sf. 330.

¹⁶⁵ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Suriye, Dâru'r reşîd, 1986/1406, sf. 497.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İ‘lel ve ma‘rifetü'r ricâl*, thk. Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâî, Riyad, Mektebetü'l ma‘arif, 1989/1409, sf. 161.

¹⁶⁷ Küleynî, *Kâfi*, I, sf. 133, 135; Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh, *el-İ‘tikâdât fî dîni'l İmâmiyye*, thk. Usâm Abdusseyyid, Beyrut, Darü'l müfid, 1993/1414, sf. 89.

¹⁶⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l huffâz*, IV, sf. 401.

az sayıdadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Muhammed el-Bâkır tarikiyle kaydedilen 70 rivayet bulunmaktadır.¹⁶⁹

Muhammed el-Bâkır'ın Şîî kaynaklardaki hadis sayısı ise daha farklı bir durum arz etmektedir. Şîîlerin dört temel eserlerinden biri olan İbn Bâbeveyh'in *Men lâ yehduruhu'l fakîh*'inde hadislerin % 15'inin kaynağı Muhammed el-Bâkır olarak gözükmektedir.¹⁷⁰ Bu durumda, 5920 hadis ihtiva eden *Men lâ yehduruhu'l fakîh*'te 888 hadisin kaynağının Muhammed el-Bâkır olmasını gerektirmektedir. Aslında Muhammed el-Bâkır'ın senette yer aldığı halde nihai kaynak olmadığı hadislerin bulunduğu göz önünde bulundurulursa, bu sayı daha da artacaktır.¹⁷¹ Bu açıdan bakıldığında Şîî kaynaklarda ondan gelen hadislerin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

İki mezhep arasında tek kişi üzerinde meydana gelen bu muğlak nokta araştırılmaya muhtaç bir konu olup, tek şahıs üzerinden bu denli büyük bir farklılığın nereden kaynaklandığı sorusu önem arz etmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için Muhammed el-Bâkır'ın hadis ilmindeki yerini iki mezhep açısından tespit etmek gerekecektir. Bu meyanda, Muhammed el-Bâkır'ın ilim tahammül ettiği hocaları ve ilmini devrettiği talebeleri ile rivayet şekilleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Bilgi Kaynakları ve Rivayet Şekilleri

2.1. Bilgi Kaynakları: Hocaları

Şîa mezhebinde imam kabul edildiği için diğer âlimlerden farklı olan Muhammed el-Bâkır, Ehl-i Sünnet inancına göre diğerlerinden ayrılan bir yönü bulunmamaktadır. İsnad ve cerh- ta'dil durumu, sahâbi olması hasebiyle Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bir yana Muhammed el-Bâkır ve diğer imamlar için de aynı şekilde işlettirilmiştir. Dolayısıyla Muhammed el-Bâkır'ın, isnadı kendisinde son

¹⁶⁹ Program için bkz. Câmi'ü hâdimi'l haremeyn eş-şerifeyn, Muhammed b. Ali b. Hüseyin maddesi; Site için bkz. <https://sunnah.alifta.gov.sa/ViewRwah.aspx> (Erişim tarihi: 10.11.2019)

¹⁷⁰ Ron p. Buckley, “Şîi Hadislerin Kaynağı Olarak Cafer-i Sadık”, trc. M. Macit Karagözoğlu, M. Enes Topgöl, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, Sf. 42.

¹⁷¹ Mezhep kabullerine göre Muhammed el-Bâkır'a ait hadis sayıları üçüncü bölümde detaylı bir şekilde verileceğinden burada, fikir vermesi ve kıyaslanması açısından sadece örneklendirilmiştir.

bulmuş rivayetler mevkuf; doğrudan Hz. Peygamberden yaptığı nakiller mürsel; likası sabit olmamış bir sahabiden yaptığı nakiller ise munkatı olarak değerlendirilmiştir.

İsnadın bu özelliğinden ve Muhammed el-Bâkır'ın da diğer alimler gibi değerlendirilmesinden dolayı Sünnî ulema için onun kimlerden hadis aldığı meselesi önemli hale gelmiştir.

Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre Muhammed el-Bâkır; Hz. Aişe (ö. 58/679), Ebû Hüreyre (ö. 58/679), Semure b. Cündeb (ö. 60/81), Ümmü Seleme (ö. 62/683), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Câbir b. Abdullah (ö. 78/698), Ebû Sa'id el-Hudrî (ö. 74/694), Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib (ö. 80/700), Enes b. Mâlik (ö. 90/10), Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 73/693), Ubeydullah b. Ebû Rafi' (ö. 91/711), Üsâme b. Zeyd'in mevlası Hermele (ö. 91/711), Sa'id b. el-Müseyyeb (ö. 94/714), 'Atâ b. Yesâr (ö. 94/714), Yezîd b. Hürmüz (ö. 100/719), 'Akîl b. Ebû Talib'in mevlası Ebû Mürre (ö. 100/719), ve İbrahim b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'dır (ö. 100/719).¹⁷² Mizzî; Muhammed el-Bâkır'ın babası Ali b. Hüseyin b. Ali'yi (ö. 94/714) ve Nuaym b. Abdullah el-Mücmerî'yi de (ö. 111/730) hocaları arasında saymıştır.¹⁷³ Hocaları arasında kaydedilen isimlerden ilk on tanesi sahabi, geri kalan on isim ise tabiun tabakasındadırlar.

Sünnî rical kaynaklarında Muhammed el-Bâkır'ın munkatı manasında¹⁷⁴ mürsel olarak rivayette bulunduğu kaydedilmiş ve hadisleri mürsel rivayet ettiği hocalarının isimleri de belirtilmiştir. Dedeleri Hasan, Hüseyin ve Hz. Ali'den mürsel olarak rivayette bulunmuştur.¹⁷⁵ Ayrıca onun İbn Abbas, Ümmü Seleme, Aişe, Ebû Hüreyre ve Semure b. Cündeb'den aldığı hadislerin de mürsel olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁶ İlerde de Muhammed el-Bâkır'ın rivayet şekilleri anlatılırken mürsel rivayetler konusuna temas edilecektir.

¹⁷² Mizzî, **Tehzîbu'l Kemâl**, XXVI, sf. 137; İbn Hacer, **Tehzîbu't Tehzîb**, IX, sf. 401.

¹⁷³ Mizzî, **Tehzîbu'l Kemâl**, XXVI, sf. 137.

¹⁷⁴ Hâkim en-Nişâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed, **Ma'rîfetü u'lûmi'l hadîs**, thk. Seyyid Mua'zzam Hüseyin, Beyrut, Dârü'l kutubi'l i'lmîyye, 1977/1397, sf. 28.

¹⁷⁵ İbn Hacer, **Tehzîbu't Tehzîb**, IX, sf. 401.

¹⁷⁶ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, IV, sf. 401; 'Alâî, Selahuddin Ebû Sa'id, **Câmiu't tahsîl fi ahkâmi'l merâsil**, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Beyrut, Â'limü'l kutub, 1986/1407, sf. 266.

Şîa mezhebi ise İmamların masum olmayan kişilerden ilim öğrenmeyeceklerini ileri sürdüklerinden dolayı yukarıda Muhammed el-Bâkırın hocası olarak zikredilen isimler onlar için herhangi bir mana ifade etmemektedir. Zira her bir İmam Ehl-i beyt'in, Hz. Peygamber'in, hatta tüm Peygamberlerin ilmine varis olmuşlardır.¹⁷⁷ Yukarıda da zikredildiği üzere onlar bu bilgilere, Hz. Peygamber'den aldıkları şifahi naklin yanı sıra Mushaf-ı Fatıma, Cefr gibi yazılı kaynaklar vasıtasıyla ulaşmışlar ayrıca müfahhem olduklarından dolayı Allah'tan doğrudan bilgi edinebilmişlerdi.

Bu durum, Şîi kaynaklarda hadislerin, imamlara nispetinin yeterli görülmesine sebep olmuştur. Bir İmama ulaştıktan sonra vasıta zikretmeksizin yapılan nakiller, Hz. Peygamber'e isnad yoluyla ulaşılan nakillerden çok daha fazladır. Hz. Peygamber'den veya imamların birinden rivayet edilen haber manasına gelen sünnetin¹⁷⁸ tanımından da anlaşılacağı üzere hadisin, Hz. Peygamber'de nihayet bulma zorunluluğu yoktur. Zira her bir İmam, dinin mercii konumundadır.

Şîi âlimlere göre din Hz. Peygamber'den, kızı Fatıma ve Hz. Ali'ye onlardan da on bir evladına aktarılmıştır.¹⁷⁹ Dolayısıyla Muhammed el-Bâkır da dinin esasının alındığı imamlardan biri olduğu için birçok rivayetin onda nihayet bulması bağlayıcılık açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Bununla birlikte Şîi kaynaklarda, Muhammed el-Bâkır isminin zikredildiği isnadlarda onunla Hz. Peygamber arasında çeşitli şahısların zikredildiği isnadlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla burada onun rivayet şekilleri açısından bilgi kaynaklarını incelemek yerinde olacaktır.

2.2. Rivayet Şekilleri

2.2.1. Muhammed el-Bâkır – Resulullah (s.a.v.) Senedi

Şîi kaynaklarda senedler bazen Muhammed el-Bâkır'dan Hz. Peygamber'e aracısız bir şekilde ulaştırılmıştır. Şîa'ya göre imama sika ravilerle ulaşan bir hadisin, imamdan sonra hangi araçlar ile alındığı önemli değildir. Muhammed el-Bâkır bir

¹⁷⁷ Küleynî, *Kâfi*, I, sf. 133, 135.

¹⁷⁸ El-Âmilî, Şeyh Hüseyin b. Abdussamed, *Vusûlü'l ahyâr ilâ usûli'l ahhâr*, thk. Ca'fer el-Mücâhidî, 'Atâullah er-Resûlî, Bağdat, 'Âtâbetü'l hüseyniyye el-mukaddese, 2015/1436, Sf. 127.

¹⁷⁹ El-Âmilî, *Vusûlü'l ahyâr ilâ usûli'l ahhâr*, Sf. 51.

hadisi ister babaları vasıtasıyla alsın isterse –aşağıda açıklanacağı üzere- sınırlı sayıda da olsa masum olmayan şahıslardan alsın durum değişmemektedir. İmamın masum kabul edilmesi nedeniyle bilgiler güvenilir sayılmakta, onların doğrudan Hz. Peygamber’den yaptığı nakiller mürsel değil müsned kabul edilmektedir.¹⁸⁰ Hatta Peygamberelere benzerliklerinden dolayı herhangi bir aracı zikretmeksizin yaptıkları her bir açıklama bağlayıcı kabul edilmektedir.¹⁸¹

İmamın konumundaki farklılık nedeniyle Ehl-i Sünnet âlimleri ile Şîî âlimler Muhammed el-Bâkır’ın aynı tarzdaki hadislerinde ihtilaf etmişlerdir. Şîî âlimler imamın ağzından Resulullah’a (s.a.v.) isnad edilen hadisleri müsned kabul edip hüccet sayarken, Ehl-i Sünnet âlimleri aynı rivayetleri mürsel kabul etmiş ve her ne kadar onun delil değeri konusunda ihtilaf edilmişse de¹⁸² Ehl-i hadis bu tür haberleri hüccet saymamışlardır.¹⁸³

Bu noktada Muhammed-Bâkır’ın bu tür hadislerinin rivayet kitapları içerisinde ne miktarda bulunduğunu tespit edip örneklendirmek, konun daha net anlaşılmasında ve iki mezhebin rivayet kaynaklarının şekil itibarıyla ne kadar farklılaştığını tespit etmek açısından önemli gözükmektedir.

Kütub-i sitte içerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 164 rivayeti bulunan Muhammed el-Bâkır’ın sadece 1 mürsel rivayeti mevcuttur. Bu hadis de Nesâî’nin *Sünen*’inde¹⁸⁴ tahrir edilmiştir. Nesâî’nin hadisi “Malından savunurken öldürülen” başlığı altında en sonda zikretmiş olması, mütabaat olarak değerlendirmiş olmasını akla getirmektedir.

¹⁸⁰ Dâvûd b. Süleyman el-Gâzî, **Müsnedü’r Rızâ**, thk. Muhammed Cevvâd el-Hüseyni el-Celâlî, sf.13.

¹⁸¹ Tûsî, Nasiruddin Muhammed b. Muhammed, **Risâle fi’l fark beyne’n nebi ve’l imâm**, er-Resâil el-‘aşer içerisinde, Müessesetü’n neşri’l islâmî, 1994/1414, sf. 111-114.

¹⁸² Mürsel hadisin hücciyeti konusunda Sünnî âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefî ve Maliki fukahâsı mürseli hüccet saymakta; İmam Şafi’î bazı şartlar dâhilinde mürseli hüccet kabul etmekte; muhaddisler ise hüccet saymamaktadır için bkz. ‘Alâî, **Câmiü’t tahsîl**, sf. 33-50.

¹⁸³ Ulemanın çoğu [Muhaddisler] mürsel hadisi zayıf saymıştır için bkz. Tirmizî, Muhammed b. İsa, **Kitâbu’l ‘ilel**, El-Câmiü’l kebir içerisinde, VI, thk. Beşşar Avvâd Ma’rûf, Beyrut, Dârü’l garbi’l islâm, 1996/1416, VI, sf. 247.

¹⁸⁴ Nesâî, *Tahrîmu’d Dem* 4093.

Muhammed el-Bâkır'ın rivayetlerine, Kütüb-i Sitte dışındaki bazı kaynaklarda bakıldığında ise *Muvattâ*'da bulunan 15 rivayetinden¹⁸⁵ 3 tanesinin mürsel olduğu görülür.¹⁸⁶ Ayrıca İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inin Siyam bölümüne kadar yapılan araştırmada Muhammed el-Bâkır'ın 117 rivayeti tespit edilmiştir. Bunlar arasında 13 tanesi mürsel olarak rivayet edilmiştir.

Neticede Muhammed el-Bâkır'ın Kütüb-i Sitte'deki rivayetlerinin neredeyse tamamı muttasıl olarak rivayet edilmişken, *Muvatta* ve *Musannef*'te mürsel rivayetlerin nispeten daha fazla olduğu söylenebilir. Her iki eser türünün mürsel rivayetleri daha çok bünyesinde barındırıyor olması bu yapının ortaya çıkmasında etkin görünmektedir.¹⁸⁷ Ancak burada önemli olan nokta gerek Kütüb-i Sitte gerekse anılan diğer iki kitapta Muhammed el-Bâkır'ın mürsel olmayan rivayetlerinin, mürsel olanlara oranla daha fazla olmasıdır.

Şîî rivayet kitaplarında ise örnek oluşturması bakımından incelenen Tûsî'nin *el-İstibsar*'ında Muhammed el-Bâkır'dan yapılan rivayetlerden, onun doğrudan Resulullah'a (s.a.v.) izafe ettiği sadece 4 rivayet tespit edilmiştir.¹⁸⁸ Bu rivayetlerden bir tanesi Ca'fer es-Sâdık kanalıyla Muhammed el-Bâkır'dan şu şekilde kaydedilmiştir:

“Resulullah (s.a.v.) kabir üzerinde namaz kılınmasını, oturulmasını, ona dayanılmasını ve üzerine birşeyler inşa edilmesini yasakladı.”

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in yasakladığı bir eylem herhangi bir isnad zinciri zikredilmeden kaydedilmiştir.

Bu durum, Şîî kaynaklarda da Muhammed el-Bâkır yoluyla doğrudan Resulullah'tan (s.a.v.) yapılan nakillerin az olduğuna dikkat çekmektedir. İmamların bilgisi itibariyle Allah Resulüne eş değer kabul edilmeleri bu rivayet tarzının az olmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Yine başka bir rivayete göre Muhammed el-

¹⁸⁵ Muvatta, Cuma 21, Cenaiz 1, Zekat 42, Hac 40, 44, 107, 126, 127, 131, 158, 181, Akika 2,3, Talak 17, Akdiye 5.

¹⁸⁶ Muvatta, Salat 21, Cenaiz 1, Akdiye 5.

¹⁸⁷ İkinci asırda haberlerin mürsel ve munkatı olarak aktılması ve dönemin telif özellikleri için bkz. Bünyamin Erul, **Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara, Otto, 2016, sf 140-142; Ahmet Yücel, **Hadis Tarihi**, sf. 88.

¹⁸⁸ Tûsî, **İstibsâr**, Dârü'l kutubi'l islâmiyye, 1944/1363, I, 274; II, 137, II, 330, III, 59.

Bâkır, size Hz. Peygamber'in nasıl abdest aldığını göstereyim mi diyerek, arada herhangi bir ravi zikretmeksizin abdesti uygulamalı bir şekilde çevresindekilere göstermiştir.¹⁸⁹ Bu durum imamların Resulullahtan bilgi aktarımı esnasında herhangi bir aracıya ihtiyaç duymuyor olmalarının bir örneği olmaktadır.

Sünnî âlimlere göre mürsel olan bu haberler, Şîî ulemaya göre müsneddirdir. Sünnî mezhebi ismi zikredilmeyen ravinin durumunun belirsizliğinden dolayı mürsel hadisi zayıf sayarken,¹⁹⁰ Şîî mezhebi doktrin gereği imamdı sonra herhangi bir ravi zikretme gereği duymaz. Bu nedenle Sünnîlerce zayıf sayılan bu tür hadisler, Şîîler tarafından güvenilir kabul edilmektedir.

2.2.2. Muhammed el-Bâkır - Aile Senedi

Yukarıda zikredildiği üzere Şîa'da muteber hadis rivayet yolu imamlar vasıtasıyla aktarılan Ehl-i beyt isnadıdır.¹⁹¹ Muhammed el-Bâkır'ın da aile isnadı¹⁹² ile rivayet ettiği hadisler hem Şîî hem de Sünnî kaynaklarda bulunmaktadır.

Muhammed el-Bâkır'ın aile efradından yaptığı nakillerin bazıları Hz. Peygamber'e ulaşıyorken bir kısmı ise babası ve ya dedelerinde nihayet bulmakta yani mevkuf sayılmaktadır. Aşağıda bu yapılar incelenecektir.

2.2.2.1. Aile İsnadı Hz. Peygamber'e Ulaşan Rivayetler

Hicri birinci asırda aile isnadları oldukça yaygın olmasına rağmen Kütüb-i Sitte içerisinde, Muhammed el-Bâkır'ın aile kanalıyla rivayet ettiği sadece 5 hadis tespit edilebilmiştir.¹⁹³ Bu hadislerden 4 tanesi merfu iken¹⁹⁴ bir tanesi ise maktu olup Ali b. Hüseyin'e¹⁹⁵ izafe edilmiştir.

¹⁸⁹ Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Men la yehduruhü'l fakîh**, IV, thk. Şeyh Hüseyin el-A'lemî, Beyrut, Müessesetü'l a'lemî li'l matbuât, 1986/1406, I, sf. 34.

¹⁹⁰ Tirmizî, **Kitâbü'l ilel**, VI, sf. 248.

¹⁹¹ Bekir Kuzudişli, **Şîa ve Hadis**, sf. 98.

¹⁹² Aile isnadı Sünnî rivayet şekillerinde sık karşılaşılan bir hadis aktarım şekli olduğundan bu konuda çeşitli eserler telif edilmiştir. Telif edilen eserler için bkz. Kasım b. Kutlubağa, **Kitâb men revâ an ebîhi an ceddîhi**, thk. Besîm Faysal el-Cevâbre, Kuveyt, Mektebetü'l ma'ala, 1988/1409. Sf. 11-12, Muhakkikin önsüzü.

¹⁹³ Tirmizî, Adha 20; Menakıb 11; Nesâî, Tahare 78 (95), Eşribe 57 (5741); Tahrimu'd Dem 21 (4093).

¹⁹⁴ Tirmizî, Adha 20; Menakıb 11; Nesaî, Tahâre 78 (95), Tahrîmu'd dem 21 (4093).

¹⁹⁵ Nesâî, Eşribe 57 (5741).

Bununla birlikte Şîî alimlere göre Muhammed el-Bâkır veya herhangi bir imamın naklettiği bir hadis, ifade edilmese bile aile isnadlarıyla Hz. Peygamber'den gelmiş sayılmaktadır. Nitekim Muhammed el-Bâkır'dan rivayet edilen şu hadis, bu durumun açık bir delilidir:

“Muhammed el-Bâkır'a müsned değil de mürsel olarak rivayet ettiği hadisin durumu nedir diye sorulduğunda ‘Size isnad zikretmeksizin hadis aktardığımda bilin ki [o hadiste] senedim babam, o da dedemden o da babasından, o da babamın dedesi Hz. Peygamber'den o da Cebrailden o da Allahtan şeklindedir’ diye cevap vermiştir.”¹⁹⁶

Bu durum rivayet kitaplarına da yansımış, imamlardan nakledilen bütün hadislerin bu şekilde olduğuna inanılmasına rağmen aile isnadı ile Hz. Peygamber'e ulaşan pek fazla rivayet olmadığı görülmektedir. *el-İstibsar*'da rivayet edilen hadisler içerisinde, aile senedi ile Hz. Peygamber'e ulaşan sadece 9 rivayet¹⁹⁷ tespit edilebilmiştir. *el-İstibsar*'da ki bu durum Şîî rivayet kitaplarının diğerlerinde de gözlenmektedir.

2.2.2.2. Aile İsnadı Hz. Peygamber'e Ulaşmayan Rivayetler

Muhammed el-Bâkır'ın aktardığı rivayetlerin bazıları aile isnadıyla gelmesine rağmen Hz. Peygamber'e ulaşmamaktadır. Başka bir tabirle Muhammed el-Bâkır bir hadisi bazen babası veya dedesinden mevkuf veya maktu bir şekilde rivayet etmiştir.

Kütüb-i Sitte içerisinde Muhammed el-Bâkır'ın aile isnadıyla rivayet ettiği hadisler arasında mevkuf bir rivayete rastlanmazken, sadece bir tane hadisin maktu olduğu görülmektedir.¹⁹⁸ Bu maktu rivayeti Muhammed el-Bâkır, babası Ali b. Hüseyin'den nakletmiştir.

Muhammed el-Bâkır'ın *el-İstibsar*'da kaydedilen rivayetlerinden 33 tanesinin mevkuf veya maktu olarak rivayet edildiği tespit edilmiştir. Muhammed el-Bâkır

¹⁹⁶ Şeyh Müffid, *İrşâd*, II, sf. 167; Meclisî, *Bihâru'l envâr*, VII, sf. 288.

¹⁹⁷ Tûsî, *İstibsâr*, I, sf. 274, 274; II, 137, 330; III, 59; IV, 37; IV, 52

¹⁹⁸ Nesâî, Eşribe 57 (5741).

bunlardan 32 tanesini Hz. Ali'den rivayet etmişken,¹⁹⁹ 1 tanesini ise babası Zeynelâbidîn'den rivayet etmiştir.²⁰⁰

Kütüb-i Sitte'de daha çok merfu ve muttsıl hadisler tercih edildiği için burada, Muhammed el-Bâkır'ın aile isnadıyla aktardığı mevkuf veya maktu rivayetlerin fazla bulunmaması anlaşılır bir durumdur. Buna karşılık *el-İstibsâr*'da bu tür rivayetleri az bulunması ise Muhammed el-Bâkır veya başka bir imamın sözleri için isnad zikretme geleneğinin olmamasından kaynaklanmıştır denilebilir.

2.2.3. Muhammed el-Bâkır - Aile Dışı İsnadlar

Muhammed el-Bâkır'ın dikkat çekici rivayet şekillerinden bir tanesi de onun İmam harici şahıslar aracılığıyla bir hadisi Hz. Peygamber'e nispet etmesidir. Sünnî bakış açısından bu rivayet şekli normal olsa da bu durum Şîî geleneğinde hayli sorunlu bir yapı oluşturmaktadır. Zira bütün ilimleri aile zinciriyle alan imamların, aile fertleri dışındaki birinden rivayette bulunmamaları, onlara muhtaç olmamaları beklenmektedir. Hatta imamlar hata etmeyen bir bilgi kaynağı olarak belirlenip Şîa için mutlak başvuru mercii haline getirilince onların, ilim aldıkları kimselerin de masum olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle imamların masum olmayan kimseden ilim almadıkları Şîa âlimleri tarafından kabul edilmiştir.²⁰¹ Zira Şîîler herkesin ilimde bir İmamdan daha düşük olduğuna inandıkları için sahabiler dahil zamanına yetişen herkesin, ondan ilim aldıklarını kaydederler. Bu nedenle dinin büyük âlimlerinin, hayatta olan sahabilerin, önde gelen tabiilerin ve fukahânın Muhammed el-Bâkır'dan ilim aldıkları kaydedilmiştir. Nitekim Meclisî bu konuda şu örneği nakletmektedir:

“Bir adam İbni Ömer'e bir soru sorar ama İbn Ömer adama cevap veremez, bunun üzerine İbn Ömer adama, Muhammed el-Bâkır'ı işaret ederek ‘Git şu gence sor, sonra cevabı bana da söyle’ der. Adam soruyu [Muhammed el-Bâkır'a] sorup

¹⁹⁹ Tûsî, *İstibsâr*, II, 58-59; II, 64; II, 73; III, 47; III, 85; III, 240 vd.

²⁰⁰ Tûsî, *İstibsâr*, III, 183-184.

²⁰¹ Bekir Kuzudişli, “Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 18, sayı 1, 2018, sf. 62.

cevabı alınca İbn Ömer’e gelip cevabı söyler. Bunun üzerine İbn Ömer ‘Onlar Ehl-i beyt’tirler, müfehhemdirler’ karşılığını verir.”²⁰²

Şiîler tarafından sorun olarak kabul edilip farklı şekillerde çözülmeye çalışılan imamın masum olmayan birinden hadis tahammül etmesi meselesi Sünnî bakış açısında herhangi bir probleme yol açmamaktadır. Hatta Muhammed el-Bâkır’ın Sünnî kaynaklarda kaydedilen rivayetlerinin büyük çoğunluğu, aile fertleri dışındaki şahıslardan alınmıştır. Nitekim Kütüb-i Sitte’de incelediğimiz 55 hadisin 51 tanesi Muhammed el-Bâkır’ın aile dışındaki birilerinden tahammül ettiği rivayetlerden oluşmaktadır. Bunlardan 31 tanesini Câbir b. Abdulla’tan, 5 tanesini ise Said b. Müseyyeb’den rivayet etmiştir. Geri kalan hadisleri farklı kişilerden birer hadis şeklinde rivayet etmiştir.

Şiî kaynaklarda, Muhammed el-Bâkır’ın masum olmayan birinden rivayette bulunması sorun olarak algılanmasına rağmen, hadis kitaplarında bu tür rivayetler mevcuttur. Özellikle Muhammed el-Bâkır’ın ehl-i beytten olmayan Câbir b. Abdullah’tan rivayetleri kitaplarda belirgin bir şekilde zikredilmiştir. Şîa kaynaklarında Hz. Ali taraftarı olarak kaydedilen²⁰³ ve Medine’de vefat eden son sahabî olarak görülen²⁰⁴ Câbir b. Abdullah’ın ravilerinden biri de Muhammed el-Bâkır’dır.

Bu durum bir yandan imamların isnadlarının sürekli babaları olacağı düşüncesini sorunlu hale getirdiği gibi imamların babaları dışındaki birinden ilim almayacakları doktrinini, hem pratik hem de teorik açıdan olumsuz etkilemiştir.

Diğer dikkat çekici bir mesele ise Câbir b. Abdullah’tan rivayet edilen hadislerin içeriğidir. *el-İstibsâr*’da yapılan araştırmada Muhammed el-Bâkır’ın, Câbir b. Abdullah’tan yaptığı herhangi bir rivayet tespit edilemediği için sadece fıkhi bir eser olmaması hasebiyle Şeyh Sadûk’un *el-Emâli*’si kullanılmıştır. Söz konusu kitapta Câbir b. Abdullah’tan toplam 19 rivayet kaydedilmiştir. Kaydedilen bu

²⁰² Meclisî, *Bihâru’l envâr*, VII, sf. 289.

²⁰³ Hasan b. Şehîd-i Sâni, Ebû Mansur Cemalüddin, *et-Tahrîrû’t tâvûsî -el-Müstahrec min kitabi halli’l işkâl li-Seyyid Ahmed b. Musa b. Tâvûs-*, thk. Fazl Cevâhiri, Kum, Matba’atü’s seyyidi’s şühedâ, 1991/1411, sf. 116

²⁰⁴ Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasan, *İhtiyâr ma’rifetü’r ricâl: Ricâlü’l Keşşî*, thk. Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfahânî, Kum, Müessesetü’n neşri’l islâmî, 2006/1427, sf. 48.

hadislerin 17 tanesi doğrudan ya Hz. Ali ya da Ehl-i beyt'le ilgili rivayetlerdir.²⁰⁵ Bu durumda İmamların farklı şahıslar vasıtasıyla aktardıkları hadislerin içerik olarak genelde Şîa'yı destekleyecek şekilde, imamet, fezail ve benzeri konularda toplandığı söylenebilir. *Men lâ yahduruhu'l fakîh*'te Muhammed el-Bâkır'ın Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiği tek hadisin içeriğinin 12 imamla ilgili olması da²⁰⁶ varılan bu sonucu desteklemektedir.

Emâlî'de yer alan 2 hadisin içeriği ise Hz. Ali, imamet ve ya Ehl-i beyt'le ilgili değildir. Bu rivayetlerden birinde Hz. Süleyman'ın annesinin bir sözü aktarılmışken,²⁰⁷ Muhammed el-Bâkır'ın Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiği diğer hadise göre Cebail Hz. Peygamber'e gelip ona bir şahit ve bir yemini geçerli saymasını emretmiştir.²⁰⁸

Bu durum sadece Câbir b. Abdullah'ta değil Şîîlerin sahabe kabul ettiği diğer isimler içinde geçerlidir. Örneğin; Selmân el-Fârisî, Mikdâd, Ebû Zer ve Ammâr b. Yâsir'den rivayet edilen “Dinin kemale ermesi ve nimetin tamamlanması, benim size resul olarak gönderilmem ve Ali b. Ebû Talib'in benden sonra size veli –imam- olarak seçilmiş olması ile gerçekleşmiştir” hadisi²⁰⁹ imamlar dışından gelen haberlerin içeriğinin çoğunlukla imamet doktriniyle ilişkili olduğu fikrini desteklemektedir.

Netice itibariyle gerek Sünnî gerekse Şîî kaynaklar, Muhammed el-Bâkır'dan aile isnadı dışındaki kişilerden yaptığı nakilleri kaydetmişlerdir. Hatta Kütüb-i Sitte'de Muhammed el-Bâkır'dan rivayet edilen hadislerin büyük bir kısmı bu tarz rivayetlerden oluşmakta, Şîî müellifler ise Muhammed el-Bâkır'ın masum olmayan birinden ilim almayacağı doktrinini savundukları halde, onun bazı isimlerden hadis aldığını kaydetmişlerdir.

²⁰⁵ Şeyh Sadûk, **Emâlî**, sf. 69,73-74, 107, 136, 149, 156, 185, 187, 198, 314-315, 350, 412, 434, 585,771.

²⁰⁶ Şeyh Sadûk, **Men lâ yahduruhu'l fakîh**, IV, sf. 180.

²⁰⁷ Şeyh Sadûk, **Emâlî**, sf. 304.

²⁰⁸ Şeyh Sadûk, **Emâlî**, sf. 445

²⁰⁹ Şeyh Sadûk, **Emâlî**, sf. 437.

2.2.4. Muhammed el-Bâkır'da Nihayet Bulan İsnadlar

Şii rivayet kitaplarında Muhammed el-Bâkır'dan rivayet edilen haberlerin büyük çoğunluğu hatta neredeyse tamamına yakını kendisinde nihayet bulmaktadır. Nitekim Şîi rivayet eseri olan *Men lâ yehduruhu'l fekih* 'ta rivayetlerin % 15 nin nihai kaynağı Muhammed el-Bâkır'dır. Muhammed el-Bâkır'ın *el-İstibsâr*'daki 579 hadisinden 334 tanesinin onda son bulması bu durumu göstermektedir. Bu durum sadece zikredilen iki esere has olmayıp diğer rivayet kaynaklarında da gözlenmektedir.

Yukarıda açıklandığı üzere İmamların bu özel konumundan dolayı, hadislerin imamlara aidiyeti sabit olduktan sonra onun kaynağını bilmenin bir değeri kalmadığı için bu durum bir sorun teşkil etmemektedir.

Bu noktada Ca'fer es-Sâdık'tan sonra İmamlar arasında Muhammed el-Bâkır'ın rivayet kitaplarında özel bir konumu bulunduğu, Şîi literatürdeki hadislerin büyük bir kısmının ona nispet edildiği hatırlanmalıdır. Diğer imamların her biri kendileri gibi masum olduğu halde neden rivayetlerin çoğu Muhammed el-Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık'tan geldiği sorusu önem arz etmektedir. Bu durum daha çok İslam'da ilimlerin teşekkül tarihi ile ilgili görünmektedir. Şöyleki, fıkıhın sistemleşmeye başladığı ilk zamanlarda Medine'de bulunan Muhammed el-Bâkır da bu şehirdeki âlimlerden biriydi. Özellikle Kûfe'de yaşayan Hz. Ali taraftarlarının ona teveccüh göstermeleri, tabii bir husus görünmektedir. Nitekim Hac esnasında Halife Hişâm b. Abdülmelik'e Muhammed el-Bâkır gösterildiği zaman “Bu Irak ehlinin kendisinden sürekli fetva istediği kimse mi” diye sorması²¹⁰ Irak ehlinin ona gösterdiği ilgiye işaret etmektedir. Ayrıca “Hac esnasında insanlar etrafında toplanır ve ona soru sorarlardı” şeklindeki rivayetlerde bu ilginin sadece Irak bölgesiyle sınırlı olmadığını çağrıştırmaktadır.

Muhammed el-Bâkır'a nispet edilen hadislerin çoğunun kendisine yöneltilen fıkhi sorulara cevap teşkil etmesi,²¹¹ insanların en azından Irak ehlinin ona karşı olan

²¹⁰ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LIV, sf. 278, 279; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, sf. 405.

²¹¹ Ron P. Bockley, “Şii Hadislerin Kaynağı Olarak Cafer es-Sadık”, *Şiinin Hadis Anlayışı Üzerine Bazı İncelemeler*, der. ve trc. M. Macit Karagözoğlu, M. Enes Topgöl, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, sf. 42.

tutumlarını göstermektedir. Keşşî'den nakledilen şu söz aynı duruma işaret etmektedir:

“Şîa, Ebû Ca‘fer [Muhammed el-Bâkır]’dan önce helaller ve haramlar konusunda ihtiyaç duyduğu şeyleri, ancak insanlardan duydukları sayesinde bilirlerdi. Ancak Ebû Ca‘fer [bu bilgiyi] onlara açtı, açıkladı ve öğretti.”²¹²

Benzer şekilde “Muhammed el-Bâkır’ın tefsir, kelam, fetva, helal ve haram gibi sahip olduğu ilimler, Hasan ve Hüseyin’in evlatlarından hiçbirinde bu derece görülmemiştir”²¹³ şeklindeki ifade de onun ilimdeki otortesine işaret etmektedir. Şîa inancının kökleşmeye başladığı hicri ikinci asrın başlarında Muhammed el-Bâkır’ın Hz. Ali taraftarlarının temel dayanağı olması onun rivayet kitaplarındaki en önde gelen şahıslardan biri olmasını sağlamıştır.

Kütüb-i Sitte’de ise Muhammed el-Bâkır tarikiyle rivayet edilen hadislerin hiçbir tanesinde nihai kaynak kendisi değildir. Yani son bulan herhangi bir maktu hadis tespit edilememiştir. Ancak onun fıkhi görüşleri yoğun olarak Musannef türü eserlerde yer almaktadır.²¹⁴ Bu nedenle musannef türü eserlerde Muhammed el-Bâkır’ın hadislerine bakmak onun konumunu tespit edebilmek açısından önemli görünmektedir. Musannef türü eserlerin en hacimli olması hasebiyle araştırma esnasında İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’i kullanılmıştır.

İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde ibadet konuları içerisinde yapılan incelemede Muhammed el-Bâkır isnadıyla nakledilen 256 hadis tespit edilmiştir. Bu hadislerin 156 tanesi maktu olarak rivayet edilmiştir.

Netice itibarıyla her ne kadar Ehl-i Sünnet ve Şîa tarafından farklı yorumlanırsa yorumlansın, bu tabloda Muhammed el-Bâkır’ın kendi ifadelerinin sahabe veya Hz. Peygamber’e atfetiklerinden çok daha fazla olduğu sonucu çıkmaktadır. Bezer şekilde, Sünnî âlimlerce da dile getirilen “Ona [Muhammed el-Bâkır’a] ait birçok fetva var.”²¹⁵ O, Irak ehlinin kendisinden fetva sorduğu

²¹² Keşşî’den nakil için bkz. Ron P. Bockley, *Şîi Haislerin Kaynağı Olarak Ca‘fer es-Sâdık*, sf. 49.

²¹³ Meclisî, *Bihârü’l envâr*, VII, sf. 295.

²¹⁴ Musannef türü eserlerde mevkuf rivayetlerin durumu için bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul, Timaş Yayınları, 1987, Sf. 140.

²¹⁵ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n nûbelâ* IV, sf. 401.

kimsedir.”²¹⁶ şeklindeki kayıtlar da Muhammed el-Bâkır’a, Hz. Ali yanlısı olan Irak ehlinin devamlı soru yöneltip cevap istedikleri anlaşılmaktadır. Şîî rivayet eserlerinde Muhammed el-Bâkır’dan rivayet edilen hadislerin çoğu da bu sorulara verilen cevaplardan müteşekkildir. Musannef türü eserlerde de soru- cevapların çokça bulunması ve maktu rivayetlerin ağırlıkta olması bu sonucu desteklemektedir

Bu durumun oluşmasında, Muhammed el-Bâkır’ın ilimlerin teşekkülünün başlangıcına denk gelen dönemde yaşaması ve Şîî düşünce akımının temel öğretilerinin belirginleştiği zaman diliminde hayat sürmesi de etkilidir. Nitekim günümüz Şîî yazarlardan Hüseyin Müderrisi’nin şu ifadesi de bu düşüncüyü desteklemektedir:

“Müntesipleri, Muhammed el-Bâkır döneminde Ehl-i beyt’in öğretilerini takip ederek zamanla ayrı bir fikhî okul hüviyetini kazandı. Çok geçmeden İslam toplumunda itikadi tartışmalar patlak verip çeşitli itikadi fırkalar ortaya çıktığında, Şîîler Muhammed el-Bâkır ve oğlu Ca’fer es-Sâdık’ı takip ederek git gide itikadi alanda özel bir pozisyon edinmeye başladılar.”²¹⁷

3. Bilgisinin Sonraki Nesillere İntikali: Öğrencileri

Sünnî ve Şîî mezhebinin Muhammed el-Bâkır özelindeki ihtilaflarının kaynağının tespiti için kendisinden rivayette bulunan talebelerini incelemek yerinde olacaktır. Zira iki mezhebin Muhammed el-Bâkır’dan hadis aldığını düşündüğü öğrencileri büyük oranda değişmektedir.

3.1. Ehl-i Sünnet’e Göre

Sünnî ricâl kaynaklarında, Muhammed el-Bâkır’dan hadis tahammül eden raviler şöyle sıralanmaktadır: Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/743), ‘Amr b. Dînâr (ö. 126/745), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/749), Ebû Cehdem Musa b. Sâlim (ö. 131/748), Abdullah b. Ebû Bekir b. Hazm (ö. 135/753), Abdullah b. ‘Atâ (ö. 140/758), Muhavvell [Mihvel] b. Râşid el-Kûfî (ö.140/758), Muhammed b. Sûkâ el-Kûfî (ö. 141/759), Ma’mer b. Yahya b. Sâm el-

²¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LIV, sf. 278, 279.

²¹⁷ Hüseyin Müderrisi, *Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi’ite Islam*, New Jersey, The Darwin Press, 1993, sf. 4.

Kûfî (ö. 141,150/759, 768), Haccâc b. Ertât (ö. 145/763), Ca‘fer es-Sâdık (ö. 148/766), Süleyman b. Mihrân el-A‘meş (ö. 148/766), Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 149/767), el- Evza‘ (ö. 157/775), Ebû İshak es-Sebi‘î (ö. 160/778), Harb b. Süreyc (ö. 161-170/779-787), el-Kâsım b. Fadl el Hadânî (ö. 167/784), Bessâm es-Sayrafi (?),²¹⁸ el-Hakem b.U‘teybe el-Kûfî (ö. 113/732), Ebû Rebâh el-Mekkî (ö. 114/733), Ubeydullah b. ‘Atâ b. ‘Alkame b. Mersed el-Kûfî (ö. 120/739), Câbir b. Yezîd el-Cu‘fî (ö. 128/747), Kesîr en-Nevâ (ö. 131/750), Yahya b. Ebû Kesîr (ö. 132/750), Rebi‘â b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/754), Ebân b. Tağlib (ö. 140/758), Talha b. Ubeydullah el-Huza‘î (ö. 131,140/750, 758), Musa b. ‘Umeyr el-Kûfî (ö. 141/759), Ubeydullah b. Velîd el-Vusâfi el-Kûfî (ö.141-150/759- 768), Leys b. Ebû Süleym b. Züneym (ö. 148/766), Kurrâ b. Hâlit el-Sedûsî el-Basrî (ö. 155/773), Abyad b. Ebân (ö. ?), Ebû Hamza Sabit b. Ebî Safiyye es-Sümâlî el-Kûfî (ö.?), Südeyr b. Hakîm b. Süheyb el-Kûfî (ö. 231-240/846- 855).²¹⁹

Mizzî’nin *Tehzîbu’l Kemâl*’inde, kendisinden rivayette bulunan 37 ravi sayılmıştır.²²⁰ Câmiü’l hâdimi’l Haremeyn eş-şerifeyn adlı bilgisayar programında 33 rivayet kitabı içerisinde ise kendisinden rivayette bulunan 149 ravi ismi kaydedilmiştir.²²¹ Bu rakamsal farklılık *Tehzîbu’l Kemâl* eserinin aslının Kütüb-i Sitte’nin ravileri hakkında yazılmasından kaynaklanmaktadır.²²²

İsmi zikredilen ravilerde dikkat çekici bir husus, onun öğrencileri arasında Şîf olmakla itham edilen kişilerin belirgin ölçüde zikredilmesidir. Ebân b. Tağlib,²²³ Bessâm es-Sayrafi,²²⁴ Ebû Hamza es-Sümâlî,²²⁵ Câbir b. Yezîd el-Cu‘fî,²²⁶ el-Hakîm

²¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu’t Tehzîb*, VI, sf. 401.

²¹⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l Kemâl*, XXVI, sf. 138-139.

²²⁰ Talebe sayıları için bkz. Mizzî, *Tehzîbu’l Kemâl*, XXVI, sf. 138-139.

²²¹ Camiu hâdimu’l haremeyn eş-şerifeyn, Muhammed b. Ali b. Hüseyin maddesi. (<http://sunnah.alifta.net/ViewRwah.aspx>), Erişim tarihi: 24.04.2019.

²²² Mehmet Özşenel, “Bir Kemalin Hikâyesi, el- Makdisi’nin el-Kemal fi esmai’r rical’inin dört asırlık serüveni,” *Divan Dergisi*, 2001, 2. Sayı, sf. 158.

²²³ İbn ‘Adî, Ebû Ahmed, *el-Kâmil fi dua‘fâi’r ricâl*, IX, thk. Adil Ahmed Abdülmevcut ve Ali Muhammed el-Muavviz, Beyrut, el-Kütübü’l ilmiyye, 1997/1418, II, sf. 70; Zehebî, Şemsuttin Ebû Abdullah, *Mîzânü’l i’tidâl fi nakdi’r ricâl*, IV, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, Dârü’l ma‘rife, 1963/ 1382, I, sf. 5; İbn Hacer, *Takrîbu’t Tehzîb*, sf. 87.

²²⁴ Şîa rical eserlerinde Şîf olarak vasfedildiği için bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali. Muhammed el-‘Askalani, *Tehzîbu’t Tehzîb*, XII, Hindistan, Dâiretü’l matbaati’l islâmiyye, 1908/1326, I, sf. 435.

²²⁵ Zehebî, *Mîzânü’l i’tidâl*, I, sf. 363; İbn Hacer, *Takrîbu’t Tehzîb*, sf. 132.

²²⁶ Zehebî, *Mîzânü’l i’tidâl*, I, sf. 349; İbn Hacer, *Takrîbu’t Tehzîb*, sf. 137.

b. ‘Uteybe,²²⁷ Südeyr b. Hakîm es-Sayrafî,²²⁸ Kesîr en-Nevâ²²⁹ ve Muhavvel [Mihval] er-Râşid²³⁰ Şîî mezhebine mensubiyetleri zikredilen ravilerdir. Bu raviler arasında Kesîr en-Nevâ ve Südeyr b. Hakîm’in çok sert ifadelerle cerh edildikleri belirtilmelidir. Ricâl kitaplarında Kesîr en-Nevâ için şîiyyun celdun,²³¹ şîanın müfrit ismi denirken;²³² Südeyr b. Hakîm’in ise Rafizilerin ğulatından olduğu belirtilmiştir.²³³

Bu açıklamalar dikkate alındığında henüz erken dönemde bile Şîî düşüncesinin nüvelerini taşıyan ravilerin var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak erken dönemde yani ilk üç asırda, Şîî olmakla itham edilen ravilerin mezhebi anlamda Şîî olmayacağı açıktır. Zira Şîîlerin inancını oluşturan imamet, ismet ve takiyye gibi unsurlar ancak hicri dördüncü asrın başlarında yerleşmiştir.²³⁴ Zehebî hicri ilk asırlarda Şîîlikle itham edilen ravileri temsil gücü yüksek olan şu ifadelerle değerlendirmektedir:

“Bidat sahibi olan biri, nasıl adalet vasfını taşır diye sorulduğunda şöyle cevap veririz ‘Bidat iki kısımdır. biri bidat-ı suğradır. Şîî eğilimi olup da aşırıya gitmeyen ve tahrifte bulunmayan kişilerdir. Tabiin ve tebe-i tabiinin [Şîî eğilimi olanların] çoğu böyledir. Onlar dindarlıkları, doğrulukları ve takvalarıyla birlikte bu vasfı taşımaktaydılar. Eğer bunların hadisleri red edilse Hz. Peygamber’in hadisleri de tamamen silinip gidecektir. Bu durumun fasid olduğu [doğru olmadığı] açıktır. Bir de bidat-ı kübra vardır. Bu tam rafizilik ve rafizilikte aşırı gitmektir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’i küçük görmek ve insanları bu düşünceye çağırmaktır. Böyle bir bidat sahibiyle ihticac edilmez. Zaten, bu düşünce sahibi olan birinden doğru sözlü ve güvenilir kimsede bulunmaz. Zira yalan onların şîarı, takiyye ve nifak ise onların örtüleridir. Bu özellikleri taşıyan birinin naklettiği haber nasıl kabul edilebilir ki? Selef döneminde aşırı Şîî diye gösterilenler ise Hz. Osman, Zübeyr,

²²⁷ Şîanın mutadil ve güvenilir ravilerinden sayılmıştır bkz. İbn ‘Adî, **el-Kâmil**, I, sf. 154.

²²⁸ Zehebî, **Mîzânü’l i’tidâl**, II, sf. 116.

²²⁹ Zehebî, **Mîzânü’l i’tidâl**, III, sf. 402.

²³⁰ Zehebî, **Mîzânü’l i’tidâl**, IV, sf. 85; İbn Hacer, **Takrîbu’t Tehzîb**, sf. 524.

²³¹ Zehebî, **Kâşif**, II, sf. 143;

²³² Zehebî, **Mîzânü’l i’tidâl**, III, sf. 402.

²³³ Zehebî, **Mîzânü’l i’tidâl**, II, sf. 116.

²³⁴ Muhammed Enes Topgöl, “Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîilik İthamları –Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme,” **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, Cilt-Sayı: 55, Aralık 2018, sf. 57.

Talha, Muaviye ve Hz. Ali ile savaşılan isimler hakkında konuşan ama onlara hakaret etmeyi red eden kişilerdir.”²³⁵

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Ehl-i Sünnet âlimlerine göre Muhammed el-Bâkır’dan hadis rivayet edip Şîî olarak itham edilenler genel olarak bidat mensubu denilerek red edilemeyecekleri şahıslardır. Mezhebi manada bir Şiilikten ziyade Muhammed el-Bâkır’ın yaşadığı dönemde Ehl-i beyt’e yakınlık duydukları ve bu sevgilerinde aşırı gittikleri anlaşılmaktadır.

Bu raviler özelinde dikkat çeken diğer bir husus ise Şîî olmakla itham edilen isimlerin tamamının Kûfeli olmasıdır. Bu durum Şîa-Kûfe ilişkisini bir kez daha gündeme getirmektedir. Bu nedenle, Muhammed el-Bâkır – Kûfe bölgesi arasındaki ilişki, ileride ayrı bir başlık altında incelenecektir.

3.2. Şîa’ya Göre

Şîî kaynaklara göre Muhammed el-Bâkır’dan ilim tahammül edenlerin sayısı oldukça fazladır. Şîî ricali üzerine eser telif eden Berkî, Muhammed el-Bâkır’dan hadis rivayet eden 226 isim sayarken,²³⁶ Tûsî’ye göre onun hadislerini nakleden kişilerin sayısı 467’dir.²³⁷ Muhammed el-Bâkır hakkında yapılmış modern bir çalışmada ise kendisinden rivayette bulunan 654 isim kaydedilmiştir.²³⁸

Tûsî zikredilen eserinde İmamlardan rivayeti olan herkesi saymış, ravilerde Şîî düşünceye mensup olma şartını aramamıştır.²³⁹ Zikredilen bu durum, söz konusu eserlerdeki muazzam ravi farklılığının sebebini açıklayacak nitelikte değildir elbette. Ama söz konusu eserde Sünnî olan ravilerin de Muhammed el-Bâkır’ın ashâbı arasında sayıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Tûsî, Rebia b. Ebû Abdurrahman,²⁴⁰ Abdullah b.Cüreyc²⁴¹ ve Abbâd b. Suhayb el-Basrî’yi²⁴² ammi olduklarını belirterek kaydetmiştir.

²³⁵ Zehebî, **Mîzânü’l İ’tidâl**, I, sf. 5-6.

²³⁶ Berkî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed, **Ricâlü’l Berkî**, thk. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâd, Kum, Müessesetü’l imâm es-sâdık, 2012/1433, sf. 73-121.

²³⁷ Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasan, **Ricâlu’t Tûsî**, thk. Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfahânî, Kum, Müessesetü’n neşri’l islâmî, 2009/1430, sf. 123-151.

²³⁸ Utâridî, **Müsnedü’l İmâm el-Bâkır**, VI, sf. 291-560.

²³⁹ Tûsî, **Ricâlü’t Tûsî**, Muhakkikin notu, sf. 9; Rical eserinin telifinde dikkat edilen özellikleri görmek için bk. Sf. 9-11.

²⁴⁰ Tûsî, **Ricâlü’t Tûsî**, sf. 137.

²⁴¹ Tusi, **Ricâlü’t Tûsî**, sf. 141.

Şîî âlimlere göre yaşadığı dönemde ilmin tek mercii olan Muhammed el-Bâkır, etrafına ilim neşretmiştir. Zira kendisinden rivayet edilen “Allah hiç kimseye açmadığı gizli sırrını ve kendisine has ilmini sadece bize açtı”²⁴³ sözü de Muhammed el-Bâkır’ın imamlığı esnasında bütün ilimlere muttali olduğu fikrini desteklemekte ve insanların o ilme teveccühlerini gerektirmektedir. Ayrıca Şîî kitaplarında nakledilen “Dinin büyük âlimleri, o dönemde yaşayan sahabîler, tabiinin büyükleri ve önde gelen fakihler kendisinden rivayette bulunmuştur”²⁴⁴ sözü Muhammed el-Bâkır’a olan ilgiyi gösterdiği gibi, “İnsanların bizimle imtihanı ağırdır. Onları hakka davet ettiğimizde icabet etmiyorlar, kendi hallerine bıraksak bizden başka kimse ile hidayeti bulamazlar”²⁴⁵ sözü de onun ilimdeki yüksek mertebesini ve insanların ilimde ona muhtaç olduklarını göstermektedir. Bu özelliği taşıyan bir insanın kendisinden ilim tahammül eden birçok kişinin bulunması mantıklı gözükmektedir. Bu nedenle Tûsî’nin kaydettiği 467 isim nispeten anlaşılmaktadır.

Aslında Muhammed el-Bâkır için nakledilen ilmi kimlik diğer imamların tamamı için de geçerlidir. Ancak kimliğin aynı olmasına rağmen ravi sayıları arasında muazzam farklar bulunmaktadır. Muhammed el-Bâkır’ın öğrencilerinin durumunu değerlendirebilmek için babasının ve oğlunun rivayetleri ile kıyaslamak uygun görülmektedir. Bu amaçla yapılan incelemede Muhammed el-Bâkır’ın babası Ali Zeynelâbidîn’in sadece 170 ravisinin olduğu görülürken,²⁴⁶ oğlu Ca‘fer es-Sâdık’ın 3224 ravisinin olduğu tespit edilmiştir.²⁴⁷ İmamların ravi sayılarındaki bu düzenli, Şîî düşüncesinin zamanla biraz daha yerleştiği, en azından hicri 2. asrın başlarından itibaren Şîa’nın daha etkin hale geldiği bu dönemden itibaren aranılan fukahâ referansının Muhammed el-Bâkır ve oğlu Ca‘fer es-Sâdık’da bulunduğu söylenebilir.²⁴⁸ Netice itibariyle, Muhammed el-Bâkır döneminde Şîa’nın ilmi sahada daha fazla artış gösterdiği ya da zamanla Ehl-i beyt mensuplarına yöneldikleri anlaşılmaktadır.

²⁴² Tusi, **Ricâlü’t Tûsî**, sf. 142

²⁴³ Meclisî, **Bihâru’l envâr**, XLVI, sf. 308.

²⁴⁴ Meclisî, **Bihâru’l envâr**, XLVI, sf. 295.

²⁴⁵ İbn Şehrâşûb, **Menâkıb**, IV, sf. 223.

²⁴⁶ Tûsî, **Ricâlü’t Tûsî**, sf. 109-120.

²⁴⁷ Tûsî, **Ricâlü’t Tûsî**, sf. 153-328.

²⁴⁸ Ron P. Buckley, **Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Ca‘fer es-Sâdık**, sf. 48-49.

Şîî rical kaynaklarında Muhammed el-Bâkır'ın ashabı arasında sayılan bazı isimlerin ise ona çok daha yakın olması ve rivayetlerini daha yoğun bir şekilde sonraki nesle aktarması doğaldır. Bu isimleri tebcil eden bazı rivayetler de bulunmaktadır. Nitekim Şeyh Müfîd'in kaydettiği bir rivayet şu şekildedir:

“Sonra [Kıyamet gününde] biri ‘Muhammed b. Ali ve Ca‘fer b. Muhammed’in yakınları (havarileri) nerede?’ diye seslenecek. Bunun üzerine Abdullah b. Şerîk el-Âmirî, Zürâre b. A‘yen, Büreyd b. Muaviye el-İclî, Muhammed b. Müslim es-Sekafî, Leys b. Behterî el-Murâdî, Abdullah b. Ebû Ya‘fur, Âmir b. Abdullah b. Cüzâ, Hucr b. Zâide ve Himrân b. A‘yen ayağa kalkacak... Bunlar Firdevs cennetine ilk girecek olan Şîîlerdir...”²⁴⁹

Zikredilen bu isimler, Muhammed el-Bâkır'a en yakın kişilerdir. Bu yakın isimler arasında Muhammed el-Bâkır'ın hadislerini en çok rivayet eden dört ismi incelemek Muhammed el-Bâkır'ın hadis aktarım şeklini ve talebelerinin durumunu öğrenmemize yardımcı olacaktır. Ayrıca Şîî biyografi eserlerinde Muhammed el-Bâkır'a en yakın isim olarak gösterildiği halde rivayeti diğerlerine nispeten az sayıda olan Câbir b. Yezîd el-Cu‘fî'nin durumunu inceleyerek Şîa'nın, ravi ve rivayet kabulleri hakkında bazı kabulleri görmüş olacağız. Bu durum, ilgili şahıslarla Muhammed el-Bâkır'ın rivayet ilişkisi hakkında bir ipucu sunacağı gibi Şîî hadis literatüründe imam ile –özelde Muhammed el-Bâkır ile- ravileri arasındaki ilim aktarım şeklini ve imamların yaşadıkları dönemde Şîî dünya ile ilişkisini daha net okumamızı sağlayacaktır.

3.2.1. Zürâre b. A‘yen

Ebû Hasan Zürâre Abdurabbih b. A‘yen b. Sinsin (ö. 150/768),²⁵⁰ Şîî ricâl eserlerinde fakîh, şair, edip ve zamanında Şîî itikadının önderi olarak kabul edilmektedir. İstitaat ve Cebr konusunda bir kitabı olduğu söylenen Zürare b. A‘yen

²⁴⁹ Şeyh Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. N‘umân, **İhtisâs**, thk. Ali Ekber el-Gifârî ve Seyyîd Mahmud ez-Zernedî, Kum, Dârü'l müfîd, 2010/1431, sf. 61-62.

²⁵⁰ Tûsî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Hasan, **Fihrist**, thk. Allame Seyyid Muhammed Sadık, Kum, el-Şerif rızâ, sf. 74.

150 senesinde vefat etmiş²⁵¹ ve Muhammed el-Bâkır ile Ca'fer es-Sâdık'ın ashabı arasında sayılmıştır.²⁵²

Zürâre, Muhammed el-Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık'ın en güvenilir altı ashabından biri kabul edilmiştir.²⁵³ Nitekim Tûsî'nin *el-İstibsar*'ında incelenen 579 rivayetten 159'unun ravisinin Zürâre b. A'yen olması, yani % 28'e yakınının ondan rivayet edilmesi de bu güveni göstermektedir.²⁵⁴ Aslında Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen "Eğer Zürâre olmasaydı babamın hadisleri kaybolurdu"²⁵⁵ sözü Zürâre'nin Muhammed el-Bâkır'ın hadislerini aktarmadaki rolünü ortaya koymaktadır. Muhammed el-Bâkır'ın Şîî literatürde yer alan 7454 hadisten 957 tanesinin Zürâre tarafından rivayet edilmiş olması da²⁵⁶ Ca'fer es-Sâdık'ın bu sözünü desteklemektedir.

Ehl-i Sünnet'e göre Şîa düşüncesine sahip üç kardeşten biri olan Zürâre²⁵⁷ cerh-tadil kitaplarında rafizî ve zayıf bir ravi olarak kaydedilmiştir.²⁵⁸ Sünnî rical kaynakları, Zürâre'yi Muhammed el-Bâkır'ın ravisi olarak kaydetseler de Süfyan b. Uyeyne onun, Muhammed el-Bâkır'ı hiç görmediğini belirtmiştir.²⁵⁹ İbn Simâk'tan (ö. 183/800) nakledilen şu olay onun, aşırı bir Şîî olduğuna delil gösterilmiştir:

"Ben Hac için yola çıktığımda Zürâre bana Kadisiye'de yetişti ve 'Sana bir işim düştü' dedi. Bende ona 'Ne işin düştü' diyerek karşılık verdim. O da [Hac esnasında] Ca'fer b. Muhammed ile karşılaşırsan ona selamımı ilet ve benim

²⁵¹ Necâşî, Ebû Abbas Ahmed b. Ali, **Ricâlü'n Necâşî**, thk. Seyyid Musa el-Şebiri ez-Zencânî, Kum, Müessesetü'n neşri'l islâmî, 1998/1418, sf. 175; Seyyid Mustafa el-Tefrişî, **Nakdu'r ricâl**, Kum, Müessesetü'l âl-i beyt li ihyâi't türâs, II, sf. 254.

²⁵² Tûsî, **Fihrist**, sf. 74; el-Hûî, Seyyid Ebu'l Kasım el-Müsevî, **Mu'cemü'r ricâlî'l hadîs ve tafsîlu tabakâtî'r ruvât**, XXIV, Necef, Mektebetü'l İmâm el-Hûî, VIII, sf. 226.

²⁵³ Diğer isimler ise şöyledir: Ma'rûf b. Harbûz, Berîd, Ebû Basîr el-Esedî, el-Fudayl b. Yesâr. Muhammed b. Müslim. Bazıları ise Ebû Basîr el-Esedî yerine Ebû Basîr el-Murâdî diye bilinen Leys b. el-Behteri'yi saymışlardır (Hûî, **Mu'cemü'r ricâl**, VIII, sf. 227).

²⁵⁴ Örnek için bkz. Tûsî, **İstibsar**, thk. Seyyid Hasan el-Müsevî el-Horâsânî, Tahran, Dârü'l kütübî'l islâmiyye, 1944/1363, II sf.7,55, 62, 66, 67, 87, 146, 156, 158, 163, 172, 194, 213 vd.

²⁵⁵ Tûsî, **Ma'rifetü'r ricâlî'l Keşşî**, sf. 124; Benzer bir ifade için bkz. **Ma'rifetü'r ricâlî'l keşşî**, sf. 126.

²⁵⁶ 'Uttâridî, **Müsnedü'l İmâm el-Bâkır**, VI, sf. 414-423.

²⁵⁷ İbn 'Adî, **Kâmil**, IV, sf.215; Bazı kayıtlara göre üç kardeşten Himran Şîlikte aşırı iken (İbn Hacer, **Lisânü'l Mîzân**, II, sf. 474), bazı kayıtlara göre ise Zürâre Şîlike daha aşırıdır. (İbn 'Adî, **Kâmil**, IV, sf. 215).

²⁵⁸ Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl**, II, sf. 69; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, **Lisânü'l Mîzân**, VII, thk. Dâiretü'l mua'rri'î'n nizâmiyye, Beyrut, Müessesetü'l 'âlemi, 1971/1390, II, sf. 473.

²⁵⁹ Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl**, II, sf. 69; İbn Hacer, **Lisânü'l Mîzân**, II, sf. 474.

cehennemlik mi yoksa cennetlik mi olduğumu sor dedi. Ben [böyle bir soru] sormayı red edince Zürâre ‘O, bunu biliyor’ dedi ve ben kabul edene kadar ısrar etti. Ben, bu durumu Ca‘fer b. Muhammed’e iletince ‘Zürâre cehennemliktir’ diye karşılık verdi. Ben buna şaşırıp nereden biliyorsun? diye sorduğumda ‘Bunu bildiğimi iddia eden biri cehennemliktir’ dedi. Ben bu durumu Zürâre’ye anlatınca... ‘O, takiyye etmiştir’ dedi.²⁶⁰

Zikredilen bu hadise henüz erken sayılabilecek bir dönemde yaşayan Zürâre b. A‘yen’in, sonraki dönemlerde Şîa mezhebinin bir doktrini haline gelmiş olan takiyye inancını taşıması ve daha da önemlisi Ca‘fer es-Sâdık’ın gaybı bildiğini iddia etmesi onun gali fikrine delalet etmektedir.

Zürâre b. A‘yen özelinde değinilmesi gereken bir nokta ise Şîi ricâl eserlerinde kendisi hakkında birbirine zıt haberlerin aktarılmış olmasıdır. Ca‘fer es-Sâdık bazen onun hakkında “Zürâre olmasaydı babamın hadisleri kaybolurdu,”²⁶¹ “Zürâre’nin rivayet ettiğini red etmek caiz değildir,”²⁶² “Zürâre Kûfe’de doğru haberlerin yayılmasına öncelik etmiştir”²⁶³ gibi ifadeler kullanırken, bazen de “Zürâre’nin fikri Ehl-i beyt fikrinin dışındadır,”²⁶⁴ “Allah Zürâre ve ashabının ortaya çıkardıklarından muhafaza etsin”²⁶⁵ gibi sözler söylemiştir. Ziyâd b. Ebû Hilâl ile Ca‘fer es-Sâdık arasında geçen bu hadise de Zürâre’nin Ca‘fer es-Sâdık tarafından red edildiğini daha net ortaya koymaktadır:

“Zürare senden istitaat konusunda bir şeyler aktardı, biz de kabul ettik. Yalnız Zürâre’nin söylediklerini sana arz etmek isterim. Ca‘fer es-Sâdık ‘Söyle’ der... [Olaydan sonra Cafer-i Sadık şöyle devam eder] ‘Ne o bana bu şekilde soru sordu, ne de ben ona bu şekilde cevap verdim. Vallahi o benim adıma yalan söylemiş. Allah Zürâre’ye lanet etsin (Bunu üç defa tekrar eder)’ der.”²⁶⁶

²⁶⁰ Zehebî, *Mîzânü’l i’tidâl*, II, sf. 69-70; İbn Hacer, *Lisân’l Mîzân*, II, sf. 473-474.

²⁶¹ Tûsî, *Ma‘rifetü’r ricâli’l Keşî*, sf. 124, 126.

²⁶² Tûsî, *Ma‘rifetü’r ricâli’l Keşî*, sf.124.

²⁶³ Tûsî, *Ma‘rifetü’r ricâli’l Keşî*, sf. 127

²⁶⁴ Tûsî, *Ma‘rifetü’r ricâli’l Keşî*, sf. 133.

²⁶⁵ Tûsî, *Ma‘rifetü’r ricâli’l Keşî*, sf.133; Bu rivayeti ravi zincirinde meçhul bir ravi olduğu için red eden için bkz. Hûî, *Mu‘cemü’r ricâli’l hadîs*, VIII, sf. 246.

²⁶⁶ Tûsî, *Ma‘rifetü’r ricâli’l Keşî*, sf. 134-135; Zürâre hakkındaki cerh ifadeleini toplu görmek için bkz. Hûî, *Mu‘cemü’r ricâli’l hadîs*, VIII, sf. 245-253.

Zürâre'nin imâm tarafından cerh edildiğini bildiren rivayetlerin tamamını derleyen çağdaş rical âlimlerinden el-Hûf cerh ifade eden hadislerin büyük bir kısmının zayıf olduğunu belirtmiş, geri kalan az bir kısmının ise Zürâre'ye, Ehl-i beyt'e yakınlığından dolayı zarar gelmemesi için söylendiğini kaydederek bunları takiiyyeye yormuştur. Ca'fer es-Sâdık'ın, Zürâre'nin oğluna söylediği "Bize yakınlığından dolayı babana zarar gelmemesi için onu insanlar arasında kötülüyorum" rivayetini de bu görüşüne delil olarak kullanmıştır.²⁶⁷

Zikredilen bu rivayetler de dikkat çeken bir husus da Zürâre b. A'yân'ın bazen kendisinden söylediği bir şeyleri imama atfederek insanlara aktarmasıdır. Zürâre'nin aktardığı bilgiler bazen imamlara sorulup teyid edilirken bazen de sorulamamaktadır. Müntesiplerin Kûfe'de, imamın ise Medine'de yaşadığı dikkate alındığında çoğu zaman hadiselerin imamlarca teyid ve tashih edilemediği de anlaşılabacaktır. Bu duruma ileride değinilecektir.

3.2.2. Muhammed b. Müslim

Muhammed el-Bâkır'ın methettiği kişilerden biri olan²⁶⁸ Muhammed b. Müslim es-Sekafî et-Tâifî,²⁶⁹ 150 senesinde vefat etmiştir.²⁷⁰ Muhammed el-Bâkır'dan ilim tahammül etmek için dört sene Medine'de kalan Muhammed b. Müslim,²⁷¹ Muhammed el-Bâkır'dan otuz bin hadis işittiğini söylemiştir.²⁷²

Muhammed b. Müslim, Muhammed el-Bâkır'a yakınlığı ve ona birçok meselede soru yönelttiği için yaşadığı dönemde fıkhi kimliğiyle ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim Ebû Hanife'nin kendisine sorulan bir meseleyi bilmediği ve ilgili kişiyi cevabı öğrenmesi ve kendisine bildirmesi saikiyle Muhammed b. Müslim'e yönlendirdiği Şîf kaynaklarda nakledilmektedir. Bu durum, Şîanın en fakihi ve Şîilerin Kûfe'de kendisine yöneldiği kişi olarak kabul edilen Muhammed b. Müslim'in²⁷³ fıkıhtaki yetkinliğine misal olarak kaydedilmiş olmalıdır. Ayrıca Ca'fer

²⁶⁷ Hûf, **Mu'cemü'r ricâli'l hadîs**, VIII, sf. 252-253.

²⁶⁸ Seyyid Mustafa el-Tefrişî, **Nakdû'r Ricâl**, IV, sf. 323-324.

²⁶⁹ Tûsî, **Ricâlû't Tûsî**, sf. 144.

²⁷⁰ Necâşî, **Ricâlû'n Necâşî**, sf. 324.

²⁷¹ Tûsî, **İhtiyâru ma'rifeti ricâli'l Keşşî**, sf. 149.

²⁷² Tûsî, **İhtiyâru ma'rifeti'r ricâli'l keşşî**, sf. 150.

²⁷³ Necâşî, **Ricâlû'n Necâşî**, sf. 323.

es-Sâdık'ın, Medine'ye devamlı gelme imkânı olmayan kişiyi Muhammed b. Müslim'e yönlendirdiği de nakledilmiştir.²⁷⁴

Muhammed b. Müslim, rical kaynaklarında övgüyle anılmıştır. Ancak az da olsa Muhammed b. Müslim'i cerh eden ifadeler Şîî rical eserlerinde yer verildiği görülmektedir. Hatta bu kayıtların birinde Ca'fer es-Sâdık, onu helak olacak kişiler arasında saymış ve Allah'ın geleceği bilemeyeceği ile ilgili görüşünden dolayı, ona lanet etmiştir.²⁷⁵ Bu durum, müteahhir dönemi rical aimleri tarafından zayıf kabul edilmiş ve imama nispeti doğru olsa bile takiyye amacıyla söylenmiş olabileceği belirtilmiştir.²⁷⁶ Dolayısıyla söz konusu cerh ifadelerini tevil eden Şîî âlimler Muhammed b. Müslim'i en sika, insanların en güvenilir ve Şîîlerin en büyük âlimlerinden biri olarak kabul etmişlerdir.²⁷⁷

Yetkin kimliğinden dolayı Muhammed b. Müslim'in, Muhammed el-Bâkır'dan yaptığı rivayetler Şîî hadis kitaplarında belirgin bir şekilde yer almaktadır. Örneğin *el-İstibsar*'da Muhammed el-Bâkır'dan aktarılan 579 hadisin 135 tanesi onun kanalıyla rivayet edilmiştir.²⁷⁸ Bu durum rivayetlerin % 23'ten fazlasının, Muhammed b. Müslim kanalıyla aktarıldığı manasına gelmektedir. Bu oran onun, Muhammed el-Bâkır'ın rivayetlerine ne kadar yakın olduğu konusunda da fikir verir niteliktedir. Muhammed el-Bâkır'ın genel rivayetlerinden 801 hadisin yani %11'in Muhammed b. Müslim tarafından aktarılmış olması da bu yakınlığı göstermektedir.

Muhammed el-Bâkır'a yakın olduğu bilinen ve rivayetlerin çoğunun kendilerinden alındığı Zürâre b. A'yen ve Muhammed b. Müslim'in Kûfe'li olduğu ve yaşamlarının çoğunu burada geçirdikleri dikkate alındığında Muhammed el-Bâkır-Kûfe bölgesi arasındaki ilişkinin önemi tekrar gündeme gelmektedir.

²⁷⁴ Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r ricâli'l Keşşî*, sf. 146.

²⁷⁵ Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r ricâli'l Keşşî*, sf. 151.

²⁷⁶ Hûî, *Mu'cemü ricâli'l hadîs*, XVIII, sf. 323; Seyyid Mustafa el-Tefrişî, *Nakdû'r ricâl*, IV, sf. 324.

²⁷⁷ Cevâhirî, Muhammed, *el-Müfid min Mu'cemi Ricâli'l Hadîs*, Kum, Matba'at'ı ilmiyye, 1424, sf. 578.

²⁷⁸ Örnek için bkz. 1/ 36, 106, 112, 126, 339, 2/ 13, 20, 35, 84, 264, 3/ 16, 48, 71, 96, 223.

3.2.3. Leys b. el-Behterî

Şîî âlimlerce sika bir ravi kabul edilen²⁷⁹ Ebû Basîr diye bilinen Leys b. el-Behterî el-Murâdî, Muhammed el-Bâkır'a yakın olan dört kişiden biri kabul edilmektedir.²⁸⁰

Leys de tıpkı Muhamed el-Bâkır'a yakın olan diğer raviler gibi imam tarafından bazen yerilirken bazen de övülmüştür. Ca'fer es-Sâdık, kendisine "Birilerine bir şeyler sorma ihtiyacı duyarsak bize kimi önerirsin?" sorusunu soran kişiyi Leys b. el-Behterî'ye yönlendirmiş²⁸¹ olması onun, Ca'fer es-Sâdık nezdindeki güvenilirliğini göstermektedir. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık'ın yanına cünüp girmekle yerilmiştir.²⁸² Şîî rical âlimleri, Leys b. el-Behterî hakkındaki yergi ifadelerini zayıf bularak veya yergi ifadelerinin aynı künye ile bilinen Yahya b. Ebu'l Kâsım kullanıldığını beyan ederek red etmişlerdir.²⁸³ Sünnî rical eserlerinde Ebû Basîr hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

Ayrıca Berkî'nin, Muhammed el-Bâkır'ın ashâbı arasında Ebû Basîr Leys el-Murâdî ve Leys b. el-Behterî şeklinde iki ayrı kişiymiş gibi zikretmesi²⁸⁴ zühul eseri olmalıdır. Leys hakkında dikat çeken bir hususta, kendisi gibi Ebu'l Basîr diye bilinen Yahya b. Ebu'l Kâsım (ö. 150/768) ile bazen karıştırılmış olmasıdır. Muhammed el-Bâkır'ın bütün hadislerini derleyen 'Utâridî'nin de Ebû Basîr başlığı altında, sadece Yahya b. Ebu'l Kâsım'ı zikretmesi ve Leys b. el-Behterî başlığını açmaması da bu karışıklıktan kaynaklanmış olmalıdır.

Rivayetlerde, Ebû Basîr el-Esedî şeklinde kaydedilen kişinin Yahya b. Ebu'l Kâsım; Ebû Basîr el-Murâdî nisbesiyle kaydedilenin ise Leys b. el-Behterî olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, Ebû Basîr'in yer aldığı isnadlarda genel itibarıyla herhangi bir nisbenin zikredilmediği de belirtilmelidir. Bu durumda, rivayetlerde

²⁷⁹ Cevâhirî, **Müfid**, sf. 774.

²⁸⁰ Tûsî, **İhtiyâru ma'rifeti ricâli'l Keşşî**, sf.152.

²⁸¹ Tûsî, **İhtiyâru ma'rifeti ricâli'l Keşşî**, sf.153; Leys b. el-Behterî hakkındaki medih içerikli rivayetleri toplu görmek için bkz. Hûî, **Mu'cemû'r ricâli'l hadîs**, XV, sf. 145-151

²⁸² Leys b. el-Behterî hakkındaki zemm içerikli rivayetleri toplu görmek için bkz. Hûî, **Mu'cemû'r ricâli'l hadîs**, XV, sf. 151-155.

²⁸³ Cevâhirî, **Müfid**, sf. 774.

²⁸⁴ Berkî, **Ricâlu'l Berkî**, sf. 101,102.

mutlak bir şekilde yer alan Ebû Basîr ismiyle mezkûr ravileden hangisinin kastedildiği tam olarak bilinmemektedir.

Ebû Basîr'in, *el-İstibsâr*'da Muhammed el-Bâkır'dan toplam 24 rivayeti bulunmaktadır. Bu sayı % 4'e tekabül etmektedir. Muhammed el-Bâkır'ın, Şîî literatürdeki toplam rivayetlerinden 354 tanesi Ebû Basîr tarikiyle kaydedilmiştir.²⁸⁵ Bu durum rivayetlerin % 5'e yakınının Ebû Basîr isnadıyla rivayet edildiğini göstermektedir.²⁸⁶

3.2.4. Büreyd b. Muaviye

Ebu'l Kâsım Büreyd b. Muaviye el-İclî, Muhammed el-Bâkır'a en yakın dört âlimden biridir. Sika olduğu belirtilen Büreyd 150 senesinde vefat etmiştir.²⁸⁷

Şîîlerin önde gelen âlimlerden olduğu kabul edilen ve sika olduğu belirtilen ancak Sünnî kaynaklarda kendisi hakkında herhangi bir bilgi bulamadığımız Büreyd, Şîî kaynaklarda hem ta'dil edilmiş hem de cerh edilmiştir.

Bazen Büreyd, dinin en bilginleri, yeryüzünü ayakta tutan direkler arasında sayılıp peygamberliğin eserlerini koruyanlardan addedilirken; bazende lanet okunulan ve bidat fikirler taşımakala itham edilen kişilerden sayılmaktadır.²⁸⁸ Zikredilen bu cerh ifadeleri ya ravileri dolayısıyla zayıf görülmüş veya takiyye olarak yorumlanmıştır.²⁸⁹

Muhammed el-Bâkır'ın *el-İstibsâr*'da yer alan rivayetlerinden 15'i, genel rivayetlerinden ise 98'i Büreyd b. Muaviye tarikiyle kaydedilmiştir.²⁹⁰ Yani *el-İstibsâr*'daki rivayetlerin % 2.5'i, genel rivayetleri ise % 1.3'ü Büreyd b. Muaviye isnadıyla aktarılmıştır.

²⁸⁵ 'Utaridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır*, VI, sf. 305-310.

²⁸⁶ Ebû Basîr başlığı altında Leys el-Behterî ve Yahya b. Ebu'l Kâsım'ın beraber alındığı gözden kaçırılmamalıdır.

²⁸⁷ Hillî, *Hulâsatu'l akvâl*, sf. 82.

²⁸⁸ Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti ricâli'l Keşşî*, sf. 206, 207.

²⁸⁹ Hûî, *Mu'cemü ricâli'l hadîs*, IV, sf. 198, 199.

²⁹⁰ 'Utaridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır*, VI, sf. 305-307.

3.2.5. Câbir b. Yezîd el-Cu'fî

Ebû Abdullah Câbir b. Yezîd b. el-Haris,²⁹¹ Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'a olan yakınlığı dile getirilen ravilerden biridir. Hatta Câbir, Muhammed el-Bâkır'a olan yakınlığından dolayı kapıcısı [bevvab/hizmetli] olarak nitelenmiştir.²⁹² Hakkında farklı söylemler bulunan Câbir 128 yılında vefat etmiştir.²⁹³

Abdurrahman b. Mehdî'nin kendisini terk ettiği Câbir,²⁹⁴ Şu'be tarafından sadûk olarak kabul edilmiş ve "ahberenâ, haddesenâ ve semi'tu dediği zaman insanların en güvenilirleri" olarak nitelenmiştir.²⁹⁵ Rec'at fikri taşıdığı için Cerîr b. Abdülhamid'in hadislerini terk ettiği,²⁹⁶ Ebu Hanife'nin de "Câbir'den daha yalancısını görmedim" dediği kaydedilmiştir.²⁹⁷ Hakkında hem tadil hem de cerh ifadeleri bulunan Câbir b. Yezîd, cerh ifadelerinin yoğunluğundan dolayı güvenilir bir ravi olarak kabul edilmiştir.²⁹⁸ Cerh ifadelerinin müfesser ve makbul olması hasebiyle İbn Hacer tarafından "rafîzi ve zayıf",²⁹⁹ Zehebî tarafından ise "Şîanın büyük imamı"³⁰⁰ şeklinde kaydedilmiştir.³⁰¹

Ehl-i Sünnet kaynaklarında olduğu gibi Şîî kaynaklarda da Câbir hakkında farklı değerlendirmeler mevcuttur. Muhammed el-Bâkır'a yakınlığı dile getirilen Câbir bazı kaynaklara göre, Muhammed el-Bâkır'dan doksan bin hadis rivayet

²⁹¹ İbn Hacer, **Tehzîbü't Tehzîb**, II, sf. 46; Necâşî, **Ricâlü'n Necâşî**, sf. 128.

²⁹² Muhsin Emin el-Â'milî, **Ehlü'l beyt min kitabi a'yânî's Şîa**, III, sf. 446.

²⁹³ Buhârî, **et-Târîhü'l kebîr**, II, sf. 210; Seyyid Mustafa el-Tefrişî, **Nakdû'r ricâl**, I, sf. 325.

²⁹⁴ Buhârî, **et-Târîhü'l kebîr**, II, sf. 210.

²⁹⁵ Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl**, I, sf. 379.

²⁹⁶ Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl**, I, sf. 380; Recat fikrini taşıdığı itham edilişi için bkz. Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl** I, sf. 380 vd.

²⁹⁷ İbn 'Adî, **Kâmil**, II, sf. 328.

²⁹⁸ Muhammed Enes Topgöl, "Hadis Ravilerinde Şiilik Eğilimi", **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 2010, sf. 95.

²⁹⁹ İbn Hacer, **Takrîbü't Tehzîb**, sf. 137.

³⁰⁰ Zehebî, **Kâşif**, sf. 288.

³⁰¹ Câbir özelinde kaleme alınan bir makalede Ehl-i Sünnet âlimlerinin Câbir hakkındaki görüşlerinin mutlak cerh, mutlak tevsik ve ihtiyatlı/kayıtlı yaklaşım olmak üzere 3 başlıkta toplanabileceği kaydedilmiştir (Ebubekir Sifil, "Sünnî Ricâl Kaynaklarındaki Boşluklarının Doldurulmasında Şîî Ricâl Edebiyatının Önemi Câbir el-Cû'fî Örneği" **Hadis Tetkikleri Dergisi**, XIII, 2015, sf. 30-32.

etmiştir.³⁰² Câbir, Muhmmmed el-Bâkır'dan hadis tahammülünü şu şekilde anlatmaktadır:

“Ebû Ca‘fer [Muhammed el-Bâkır] bana yetmiş bin hadis aktardı, ben o hadisleri şimdiye kadar hiç kimseye rivayet etmedim, bundan sonrada rivayet etmem”³⁰³

Bu tür kayıtlar, Câbir b. Yezîd'in Muhammed el-Bâkır'dan çokça hadis tahammül ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte Câbir el-Cû'fî'nin Muhammed el-Bâkır'la pek görüşmediğini kaydeden rivayetler de mevcuttur. Ca‘fer es-Sâdık'ın “Câbir'i babamın yanında sadece bir defa gördüm, benim yanıma ise hiç gelmedi” dediği kaydedilmiştir.³⁰⁴ Bu rivayet Câbir'in, Muhammed el-Bâkır'a en yakın isim olduğu tezinde muhalif gözükmektedir. Bu durum Şîî rical âlimleri tarafından fark edildiğinden rivayet daha geç kaynaklarda tevriyeye yorumlanmış ve Câbir'in, Muhammed el-Bâkır'ın evine bir defa gittiği, diğer zamanlarda onunla ev dışında görüştüğü şeklinde tevil edilmiştir.³⁰⁵

Ayrıca Necâşi, Câbir b. Yezîd'e *Kitabu'n-Nevadir*, *Kitabu'l-Fedail*, *Kitabu'l-Cemel*, *Kitabu's-Sıffin* gibi eserler atfetmiş ve helal ile haramlar konusunda fazla rivayetinin olmadığını kaydetmiştir.³⁰⁶ Fıkhın alanına giren helal ve haramlarda Câbir b. Yezîd pek fazla rivayette bulunmamıştır. O daha çok imamet, recat, mehdi, tevella ve teberra konularında hadis rivayet etmiştir.³⁰⁷ Netice itibariyle Câbir b. Yezîd bazıları tarafından zayıf kabul edilirken bazıları tarafından sika kabul edilmiştir.³⁰⁸ Hakkında tevakkuf edenler de bulunmaktadır.³⁰⁹

³⁰² Seyyîd el-Burâkî, *Târîhü'l Kûfe*, thk. Macit Ahmet 'Atiyye, Redmek, İntişârâtü'l mektebeti'l haydariyye, 2003/1424, sf. 467.

³⁰³ Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r ricâlî'l Keşşî*, sf. 171.

³⁰⁴ Tûsî, *İhtiyâru ma'rifeti'r ricâlî'l Keşşî*, sf. 169.

³⁰⁵ Ahmed Mustafa Ya'kûb, *Câbir b. Yezîd el-Cûfî ve Makâmat âli Muhammed*, Kuveyt, 2010, sf. 11.

³⁰⁶ Necâşi, *Ricâlü'n Necâşi*, sf. 128-129.

³⁰⁷ Abbas Ahmadvand, “The Scholarly Contrubutions of Jabir b. Yazid el-Ju'fî,” *Journal of Shia Islamc Studies*, 2010, Sayı: 3, sf. 268.

³⁰⁸ Seyyid Mustafa el-Tefrişî, *Nakdû'r ricâl*, I, sf. 327.

³⁰⁹ Seyyid Mustafa el-Tefrişî, *Nakdû'r ricâl*, I, Muhakkikin notu, sf. 327.

el-İstibâr'da Muhammed el-Bâkır isnadıyla aktarılan 579 rivayetin yalnızca 6 tanesi yani % 1'i Câbir b. Yezîd tarikiyle rivayet edilirken,³¹⁰ genel hadislerinin ise 510 tanesi yani %7'ye yakını Câbir tarafından rivayet edilmiştir.

Yukarıda zikredilen talebelerin hadis sayılarını ve yüzdeliğini toplu olarak görmek Muhammed el-Bâkır'a yakınlıkları hakkında bir fikir vereceği gibi Şîî düşüncedeki yerlerini anlamada da yardımcı olacaktır.

Raviler	<i>El-İstibâr</i> 'daki hadis sayıları ³¹¹	Yüzdeliği	Toplam Hadis Sayıları ³¹²	Yüzdeliği
Zürâre b. A'yen	159	% 28	957	% 12.8
Muhammed b. Müslim	135	% 23.3	801	% 10.7
Ebû Basîr	24	% 4	354	% 5
Büreyd b. Muaviye	15	% 2.5	98	% 1.3
Câbir b. Yezîd el-Cu'fî	6	% 1	510	% 6.8
TOPLAM	339	% 58.8	2720	% 36.6

Tablo 1: Muhammed el-Bâkır'a yakın öğrencilerin rivayet dağılımı

Tabloda görüldüğü üzere *el-İstibâr*'daki hadislerin yarısında fazlası, genel hadislerin ise üçte birinden fazlası Muhammed el-Bâkır'a yakınlıkları dile getirilen öğrenciler tarafından rivayet edilmiştir. Hatta zikredilen ilk dört ravi Şîâ'nın en muteber ravileri kabul edilmektedirler.³¹³

Tabloda dikkat çeken hususlardan bir diğeri de Zürâre ve Muhammed b. Müslim'in rivayet oranlarıdır. Her ikisinin *el-İstibâr*'daki rivayetlerinin oranı, Muhammed el-Bâkır'ın aynı eserdeki toplam hadislerinin yarısından fazlayken; genel rivayetlerdeki konumları buna nispeten daha düşük bir seviyededir. Zürâre b. A'yen

³¹⁰ Tûsî, *İstibâr*, 1/ 24, 84, 202, 216, 3/59.

³¹¹ Söz konusu ravilerin, *el-İstibâr*'da yer alan ve Muhammed el-Bâkır'dan rivayet ettikleri hadis sayısı kastedilmektedir.

³¹² Söz konusu ravilerin Muhammed el-Bâkır'ın, Şîî kaynaklarda yer alan bütün hadislerinin içerisindeki yerleri kastedilmektedir.

³¹³ Eşref el-Ceyzâvî, *İlmu'l hadîs beyne asâleti Ehl-i Sünne ve intihâli*'ş Şîâ, Mısır, Dâru'l Yakîn, 2009/1430, sf. 404.

ve Muhammed b. Müslim'in fıkhi kimlikleriyle ön plana çıkmaları,³¹⁴ *el-İstibsâr*'ın da fıkıh içerikli bir kaynak olması ve Medine'e gelme imkânı bulamayanların zikredilen iki isme yönlendirilmeleri böyle bir tablonun oluşmasına kaynaklık etmiş olmalıdır.

Ebû Basîr ve Büreyd b. Muaviye'nin rivayetlerinin *el-İstibsâr*'daki oranları ile genel rivayetler içerisindeki oranları birbirine yakındır. Muhammed el-Bâkır'a yakınlıklarına rağmen rivayette Zürâre b. A'yen ile Muhammed b. Müslim'in seviyesine ulaşamamışlardır. Zürâre ile Muhammed b. Müslim'in Kûfe'de yani Şii çevrede aktif rol oynamaları rivayetlerinin diğerlerine oranla daha fazla olmasına olanak vermiş olmalıdır.

Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'de ise daha farklı bir tablo ile karşılaşmaktayız. *el-İstibsâr*'da % 1 gibi düşük bir oranda hadis rivayeti varken, genelde ise % 7 ye yakın bir orana ulaşmaktadır. Bu durum “Onun helaller ile haramlar konusunda pek hadisi yoktur”³¹⁵ ifadesi ile “O, daha çok imamet, recat ve mehdi konularında hadis rivayet etmiştir”³¹⁶ düşüncesinin isabetli olduğunu göstermektedir. Ayrıca kendisine atfedilen *Kitâbu'n-Nevâdir*, *Kitâbu'l-Fedâil*, *Kitâbu'l-Cemel*, *Kitâbu's-Sıffîn* gibi eserler de onun rivayetlerinin fıkıh içerikli olmadığını göstermektedir.

3.3. İki Mezhep Tarafından Zikredilen Ortak Raviler

Hem Sünnî hem de Şîîler eserlerde kendisinden rivayette bulunan Muhammed el-Bâkır'ın, ortak bazı öğrencileri dikkat çekmektedir. el-Hakem b. Uteybe (ö. 113/732), Câbir b. Yezîd el-Cû'fî (ö. 128/747), Kesîr en-Nevâ (ö. 131/750), Rabia b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/754), Ebân b. Tağlib (ö. 140/758), Abdullah b. 'Atâ (ö. 140/758), Ma'mer b. Yahyâ (ö. 141, 150/759, 768), Haccâc b. Ertâh (ö. 145/763), Leys b. Ebû Süleym (ö. 148/766) ve Südeyr b. Hakim (ö. 231-240/846-855)³¹⁷ iki mezhebin rical kaynaklarında yer alan ortak ravilerdir.

³¹⁴ Tûsî, *İhtiyârü ma'rifeti'r ricâli'l Keşî*, sf. 127; Necâşî, *Ricâlü'n Necâşî*, sf. 323.

³¹⁵ Necâşî, *Ricâlü'n Necâşî*, sf. 128-129.

³¹⁶ Abbas Ahmadvand, *The Scholarly Contrubutions of Jabir b. Yazid el-Ju'fi*, sf. 268.

³¹⁷ Bu kadar geç vefat etmiş olması onun talebesi olduğu hususunda şüphe uyandırmaktadır. Ama kendisinden yaptığı doğrudan nakiller Muhammed el-Bâkır'ın talebeleri arasında sayılmasını sağlamış olmalıdır.

Bu öğrencilerden dört tanesi, Sünnî âlimler tarafından Şîî olmakla itham edilmiş, diğer altı isim hakkında şiilik ithamı tespit edilememiştir. Ebân b. Tağlib,³¹⁸ Südeyr b. Hakîm,³¹⁹ Kesîr en-Nevâ³²⁰ ve Câbir b. Yezîd³²¹ Şîî olmakla itham edilen ravilerdir.

Buna karşın Şîî münekkitler ise Kesir en-Nevâ³²² ve Rabia b. Ebû Abdurrahman'ı³²³ âmmî olarak değerlendirmiş, diğer bir tabirle Sünnî oldukları gerekçesiyle cerh etmişlerdir. Leys b. Ebû Süleym Şîî rical âlimleri tarafından meçhul kabul edilmiş,³²⁴ diğer ravilerin ise sika oldukları belirtilmiştir.

Bu raviler arasında muhtemelen en dikkat çeken kişi, Kesîr en-Nevâ'dır. Zira Sünnî âlimler onu Şîî; Şîî âlimler ise onu, Sünnî olmakla itham etmişlerdir. Kesîr en-Nevâ'nın hangi gerekçeler ile iki grup tarafından cerh edildiğini ortaya koymak söz konusu dönemde Sünnî-Şîî ilişkisini anlamaya yardımcı olacaktır.

Ehl-i Sünnet âlimleri, Şîîlerin müfrit ismi olarak kabul edilen Kesîr en-Nevâ'dan Ehl-i beyt'le ilgili kaydedilen "Ehl-i beyt'ten temize çıkarılanlar Hz. Ali, hanımı ve iki oğludur" gibi rivayetler,³²⁵ onun Şîî düşüncüyü taşıdığına delil olarak kullanmış olmalıdır.

Şîî kaynaklarında Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın ashâbı arasında sayılan Kesîr en-Nevâ, 'ammî olarak kaydedilmiştir.³²⁶ Kesîr'in bu şekilde cerh edilmesine sebep olan şey, imam hakkındaki düşüncesi ve imamların onun hakkındaki düşüncesi olmalıdır. Ca'fer es-Sâdık'ın "Allahım ben dünyada ve ahirette Kesîr en-Nevâ'dan uzağım" sözü Şîî rical müelliflerinin onu cerh etmesine sebep olduğu gibi Muhammed b. Yahya'dan aktarılan şu rivayet onun ammi olarak değerlendirilmesine sebep olmalıdır:

³¹⁸ İbn Hacer, **Takrîbü't Tehzîb**, sf. 87.

³¹⁹ Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl**, II, sf. 116.

³²⁰ Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl**, III, sf. 402.

³²¹ Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl**, I, 379; İbn Hacer, **Takrîbü't Tehzîb**, 137.

³²² Cevâhirî, **Müfid**, sf. 473.

³²³ Hûî, **Mu'cemü âicali'l hadîs**, VIII, sf. 183; Cevâhirî, **Müfid**, sf. 222.

³²⁴ Cevâhirî, **Müfid**, sf. 476.

³²⁵ İbn 'Adî, **Kâmil**, VII, sf. 203.

³²⁶ Hillî, **Hulâsatu'l akvâl**, sf. 390.

“Kesîr en-Nevâ’ya “Neden Ebû Ca‘fer’i [Muhammed el-Bâkır] hafife alıyorsun” diye sordum. O da “Ondan sevmediğim bir şey işittim. Onun, yedi yer Hz. Muhammed ve soyu için açılacak dediğini duydum” dedi.”³²⁷

Kaynaklarda zikredilen bu söz, onun Şîllerce dönemin imamı olarak kabul edilen Muhammed el-Bâkır’ı hafife aldığı için Şîl olarak kabul edilmediğinin delili olmalıdır.

Netice itibariyle Kesîr en-Nevâ Sünnîler tarafında rivayetinin içeriğinden dolayı Şîl sayılırken, Muhammed el-Bâkır ile ilgili düşüncesinden dolayı ise Şîller tarafından Sünnî sayılmış ve her iki mezhep tarafından cerhedilmiştir.

3.4. Muahmmmed el-Bâkır – Kûfe İlişkisi

Hız. Ömer’in emriyle Sa‘d b. Ebû Vakkas tarafından kurulan Kûfe,³²⁸ zamanla Hız. Ali yanlısı bir politika izlemeye başlamış. Hız. Ali’nin bu şehirde ikamet etmesi sonucu da bu durumu iyice belirginleşmişti. Daha sonraki zaman diliminde Kûfelilerin, ilmi Medine’de yaşayan Ehl-i beyt mensuplarından almaya gayret ettikleri belirtilmektedir.³²⁹ Olaya konumuz açısından bakıldığında ise hicri 1. asrın sonu ve 2. asrın başında imamlık görevinde bulunan Muhammed el-Bâkır ile Kûfeli Şîl müntesipleri arasında bilgi ağının nasıl sağlandığı sorusu önem arz etmektedir.

Şîl kaynaklarda yer alan rivayetler ışığında Medine’deki İmam ile Kûfe arasındaki bilgi ağının, imama yakın bazı isimler tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır. Abdullah b. Ebû Ya‘fûr’dan nakledilen şu haber söz konusu ilişkiyi açıklar niteliktedir:

“Ebû Abdullah [Ca‘fer es-Sâdık]’a ‘Biz sürekli senle karşılaşamıyoruz ve devamlı sana gelme imkânımız da olmuyor. Ashabımızdan bazıları, bana gelip bir şeyler soruyorlar. Bende, sorulanların tamamının cevabını bilemiyorum’ dedim. Bunun üzerine Ca‘fer es-Sâdık ‘Seni Muhammed b. Müslim es-Sekâfi’ye gitmekten

³²⁷ Tûsî, **İhtiyâru ma‘rifeti’r ricâli’l Keşî**, sf. 209.

³²⁸ Yakût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh, **Mu‘cemü’l buldân**, VII, Beyrut. Dârü’s sadr, 1995/1415, IV, sf. 491.

³²⁹ Kufenin siyasi değişimlerini daha detaylı görmek için bkz. Hüseyin Kahraman, “Sosyal Değişim Sürecinde Kufe Hadisçiliği”, **Marife Dergisi**, 2006, sayı: 2, sf. 89-94.

alıkoyan şey nedir? O babamdan çok şey işitti ve babamın yanında makbul biriydi’ dedi.”³³⁰

Yukarıda yapılan iktibastan anlaşılacağı üzere Ca’fer es-Sâdık, sürekli kendilerine gelme imkânı bulamayanları, babasının güvenilir bir ravisi olduğu için Muhammed b. Müslim’e yönlendirmektedir. Cafer es-Sâdık başka bir yerde buna benzer bir şekilde insanları Ebû Basîr el-Esedî’ye yönlendirmiştir.³³¹ İmamın bu şekilde ilmi anlamda naib tayin etmesi, uzak diyarlarda sayıları artan Şîî topluluklara, ilmi manada önderlik yapabilmesi için gerekli olan uygulamadır.³³² Ca’fer es-Sâdık’ın “Yerin direkleri ve dinin en büyük âlimleri; Muhammed b. Müslim, Berid b. Muaviye, Leys b. el-Behteri ve Zürrare b. A’yen olmak üzere dördtür”³³³ sözü ve “Bu dört kişi helal ve haramları en iyi bilen kişilerdir, onlar olmasaydı nübüvvetin izleri silinecek ve kaybolup gidecekti”³³⁴ ifadesi de bu isimlerin Şîî düşünceyi yaymadaki rollerini gösterir niteliktedir.

Bu noktada Şîî düşünceyi Medine’de imamlardan tahammül eden bu ravilerin başka bir tabirle naib konumundaki kişilerin, bu bilgileri ne ölçüde doğru anlattıkları sorusu önemli görünmektedir. Nitekim bazen imamlar ile naibler arasında fikir ayrılıklarının bulunduğu da gözlenmektedir. Örneğin, İsa b. Ebû Mansûr, Ebû Üsâme eş-Şahhâm ve Yakub el-Ahmer’den şöyle rivayet edilmiştir:

“Biz Ebû Abdullah’ın [Ca’fer es-Sâdık] yanında otururken Zürrare içeri girdi ve ‘Hakem b. Uyeyne, Muhammed el-Bâkır’dan Müzdelife’ye varmadan akşam namazını kıl, hadisini rivayet etti’ dedi. Ca’fer es-Sâdık ‘Babam asla böyle bir şey demedi, Hakem babam adına yalan uydurmuş’ diye karşılık verdi. Bunun üzerine Zürrare ‘Hakemin, onun babası adına yalan söylediğini hiç duymadım’ diyerek dışarı çıktı.”³³⁵

³³⁰ Tûsî, *İhtiyâru ma’rifeti’r ricâli’l Keşşî*, sf. 146.

³³¹ Tûsî, *İhtiyâru ma’rifeti’r ricâli’l Keşşî*, sf. 153.

³³² Abdulaziz Sachedina, “Şii Fakihlerin İlk Döemdeki Rolünün Anlaşılmasında Keşşî’nin Ricalinin Önemi” *Şia’nın Hadis Anlayışı Üzerine Bazı İncelemeler*, der. ve çev. M. Macit Karagözoğlu- M. Enes Topgöl, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, sf. 79.

³³³ Tûsî, *İhtiyâru ma’rifeti’r ricâli’l Keşşî*, sf. 206

³³⁴ Tûsî, *İhtiyâru ma’rifeti’r ricâli’l Keşşî*, sf. 152.

³³⁵ Tûsî, *İhtiyâru ma’rifeti’r ricâli’l Keşşî*, sf. 143.

Bu durum, bazı kimselerin Muhammed el-Bâkır'a, oğlu Ca'fer es-Sâdık'ın bilmediği hadisleri nispet ettiğini göstermektedir. Başka bir rivayete göre Ziyâd b. Hilâl, Ca'fer es-Sâdık'ı Medine'de ziyaret eder ve ona istataat ile ilgili Zürâre'den işittiği haberleri teyid etmek amacıyla sorar. Ca'fer es-Sâdık, Zürâre'nin anlattıklarını duyunca ona üç defa lanet okur ve Zürâre'nin kendisine ne böyle bir soru sorduğunu, ne de kendisinin böyle bir cevap verdiğini dile getirir. Ziyâd b. Hilâl Kûfe'ye dönüp bu durumu Zürâre'ye anlatınca, Zürâre Ca'fer es-Sâdık'ın kendisine onları söylediğini ancak şimdi bu durumu bilmediğini dile getirir.³³⁶

Zikredilen bu iki hadise imamların söyledikleri ile Kûfe'de yayılan haberlerin birbirinden farklı olduğu sonucuna işaret etmektedir. Bu durum Kûfe'de yayılan haberlerin sıhhat problemini de beraberinde getirmektedir. Sürekli haberlerin İmamlara sorularak teyid edilemediği de dikkate alındığında, birçok haberin yanlış olarak imamlara atfedildiği söylenebilir. Hannân b. Sedir'den rivayet edilen şu hadise de bu durumu desteklemektedir:

“Ben, Ebû Hamza, Abdurrahim el-Kasîr ve Ziyâd el-Ahlam hac esnasında Muhammed el-Bâkır'ın huzuruna girdik. Muhammed el-Bâkır, Ziyâd el-Ahlam'ın derisinin soyulduğunu farketti ve ona ‘Nerede ihrama girdin’ diye sordu. Ziyâd ‘Kûfe’de girdim’ diye cevap verdi. [Bu cevaptan sonra] Muhammed el-Bâkır ‘Neden Kûfe’de ihrama girdin’ diye sordu. Ziyâd ‘Sizden bize ulaştığına göre ne kadar uzakta ihrama girsek o kadar çok sevap kazanırız’ diye cevap verdi. [Bunun üzerine] Muhammed el-Bâkır ‘Sana bunu, ancak yalancı biri ulaştırmıştır’ dedi...³³⁷

Netice itibariyle, imamların naklettiği bilgilerin Kûfe'ye gidene kadar bir takım değişikliklere uğradığı, bazen imamların söylemediği bir bilginin imamlara nispet edilerek aktarıldığı; imamlara arz edildikleri nispetle bu yanlışların düzeltildiği anlaşılmaktadır. Kendisini Şamlı olarak tanıtan Hızır'a söylediği “Hadislerimiz Şam'a gittikleri zaman sahih bir şekilde geri dönerler; Irak'a uğradıkları zaman ise

³³⁶ Tûsî, *İhtiyâru ma‘rifeti’r ricâli’l Keşşî*, sf.134-135.

³³⁷ Tûsî, *İstibsâr*, II, sf. 162.

bize ya fazla ya da eksik olarak dönerler” sözü³³⁸ Muhammed el-Bâkır’ın da hadislerin Kûfe’de farklılaştığının farkında olduğunu göstermektedir.

Kûfe’de Şîîlerin kendilerine itimad ettiği bazı insanlar, bazı durumlarda kendi reyleriyle hüküm vermektedirler. Tûsî’nin kaydettiği bir hadise göre Zürâre, Mekke’ye gidecek olan bir kafileye hac yapmalarını söylemiştir. Bu kabile Medine’ye vardıklarında Muhammed el-Bâkır, onlara umre yapmalarını söyler. Bu durumun Zürâre’nin ilmi kişiliğine zarar vereceği ve yalancı konumuna düşeceği Muhammed el-Bâkır’a hatırlatılınca, kafilayı tekrar yanına çağırır ve o da Zürâre gibi onlara umre yapmalarını söyler.³³⁹ Bu rivayetten iki sonuç çıkarmak mümkündür. Hem Şîî fikrine sahip insanların Kûfe’de Zürâre’nin ilmi kişiliğine güvendiği hem de Zürâre’nin bazı durumlarda kendi görüşüyle hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç itibariyle Kûfe ile Medine arasındaki bilgi akışında bir takım sorunların var olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, zorunlu olarak Şîî toplumun dini ve siyasi iddialarına yön verecek seçkin ricalin oluşturduğu vekillik müessesesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.³⁴⁰ Bu durumun, bir takım sorunları beraberinde getirdiği imamların bilgilerinin her zaman doğru olarak aktarılamadığı ve naib konumundaki kişilerin bazen kendi fikirleriyle hüküm verdikleri bilinmektedir. Bütün ilmi birikimleri imamlardan aldıklarını savunan Şîî düşüncenin temel tezi de sorunlu hale gelmektedir.

4. Değerlendirme

Sünnî ve Şîî mezheplerinin hadislerini derlediği ve hüccet saydığı Muhammed el-Bâkır’ın hadis rivayet şekli ve bu farklı rivayetleri değerlendirme tarzı her iki mezhepte de farklılık göstermektedir.

Ehl-i Sünnet kaynaklarında, Câmi ve Sünen türü eserlerde Muhammed el-Bâkır’dan merfu ve muttasıl hadisler rivayet edilmiş, Musannef türü eserlerde ise

³³⁸ Kâdı Ebû Hanîfe, N’umân b. Muhammed et-Temîmî el-Mağribî, *Şerhu’l ahhâr fî fedâilî’l eimmeti’l athâr*, III, thk. Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî, Kum, Müessesetü’n neşri’l İslâmî, 1431, III, sf. 1431.

³³⁹ Tûsî, *İstibsâr*, II, sf. 173.

³⁴⁰ Abdulaziz Sachedina, *Şîî Fakîhlerin İlk Döemdeki Rolünün Anlaşılmasında Keşşi’nin Ricalinin Önemi*, sf. 89.

daha çok maktu rivayetler kaydedilmekle birlikte azımsanmayacak derecede mürsel rivayetler de yer almıştır. Bu durum bu eser türlerinin telif edilme şekliyle alakalı bir durum olmalıdır. Muhammed el-Bâkır'ın mürsel rivayetlerinin zayıf kabul edilmiş olması onun diğer ravilerden ayrılmadığının göstergesidir. Ayrıca Kütüb-i Sitte içerisinde Muhammed el-Bâkır'ın, sahabe ya da tabiinlerden hadis rivayet etmiş olması, onun diğer âlimler gibi ilmi başka vasıtalar ile tahammül ettiğini ortaya koymaktadır.

Şîî hadis kitaplarında, Muhammed el-Bâkır isnadlı hadislerin doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet edilmesi ya da hadisin bizzat onda nihayet bulması imam oluşunun verdiği ayrıcalıktan kaynaklanmaktadır. Zira Şîî inancına göre imam sıradan âlimlerden farklı bir konuma sahip olup, tabi olunma ya da dinin esaslarını aktarmada Hz. Peygamber ile eş değerdedir. Muhammed el-Bâkır'ın, hadisleri aile isnadıyla rivayet etmiş olması, imamların ilmi babalarından aldığı fikrini desteklemektedir. Muhammed el-Bâkır'ın aile isnadı dışındaki rivayet ağlarını az da olsa kullanmış olması, Şîîlerin “imamlar başka kimseden ilim almazlar” şeklindeki temel düşüncelerini nakzetmekle beraber bu tür rivayetlerinin içeriğinin daha çok imamet ve Ehl-i beyt'le ilgili olması akla Şîîlerin bilinçli bir şekilde kendi düşüncelerini farklı kanallarla desteklemek istedikleri fikrini getirmektedir.

Şîî hadislerin daha çok Muhammed el-Bâkır ve oğlu Ca'fer es-Sâdık'ta nihayet bulması, yaşadıkları dönemde Hz. Ali taraftarlarının Ehl-i beyt'e yöneldiklerinin ve temel meselelerini özellikle onlardan sorduklarını göstermektedir. Rivayet kitaplarındaki soru-cevapların çokluğu da bu duruma delil niteliğindedir. Ayrıca Şîîlerin sahabilerin çoğunu, günahkâr veya münafık diye devre dışı bırakmış olmaları, onların yerine yeni bir otorite kurmalarına sebep olmuştur. Bu otoritenin de ümmet içerisinde karizmatik bir konumları olan Hz. Ali evladının seçildiği görülmektedir.

Muhammed el-Bâkır'ın öğrencilerinin sayısı hakkında da iki mezhep arasında ciddi bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Şîî kaynaklarca kaydedilen öğrenci sayısının fazlalığı ve bu fazlalığa rağmen rivayetlerinin genel itibariyle birkaç isimde toplanmış olması, o isimlerin güvenilirliği ve Muhammed el-Bâkır ile daha fazla

zaman geçirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Muhammed el-Bâkır'ın Kûfe ile sürekli iletişim kuramayacağı düşünöldüğünde kendisine gelen bazı şahısların rivayetlerini Kûfe bölgesine taşımalarına sebep olmuştur. Bu durum, rivayetlerin Muhammed el-Bâkır tarafından kontrol edilmeden yayılmasına sebebiyet vermiştir.

Farklı içerikli rivayetlerin farklı raviler tarafından rivayet edildiğı belirtilmelidir. Örneğın ahkam kitaplarında, daha çok fıkhî kimlikleriyle bilinen Zürrâre b. A'yen ve Muhammed b. Müslim'in rivayetleri yer alırken; itikad konularında Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'nin ön plana çıktığı görölmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAKLETTİĞİ HADİSLER IŞIĞINDA MUHAMMED EL-BÂKİR

İncelediğimiz konunun önemli hususlarından bir tanesi de Muhammed el-Bâkır'ın hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarında kaydedilen hadislerinin içeriği ve benzer hadislerin bulunup bulunmadığı konusudur. Ortak hadislerin tespit edilmesiyle birlikte, aradaki rivayet geçişkenliğinin nasıl olduğuna dair fikir sahibi olmak mümkün görünmektedir. Ayrıca her iki mezhebin bir tek ortak râvi özelinde birbirinden ne kadar etkilendiği ve bu etkinin nasıl olduğu sorusu da cevaplanabilecektir.

Konuya giriş yapmadan önce Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî kaynaklardaki rivayet sayısının, Şîî kaynaklara nazaran çok az olduğu belirtilmelidir. Sünnî hadis kitaplarında Muhammed el-Bâkır'ın bütün hadisleri büyük bir cüz oluşturmazken,³⁴¹ Şîî hadis külliyyatında hadislerin belirgin bir kısmı ondan rivayet edilmiştir. Rivayetlerin içeriğinin de tetkikiyle birlikte iki mezhebin Muhammed el-Bâkır özelinde hadis içerikleri bakımından ne kadar benzeştikleri ve ayrıştıkları da saptanmış olacaktır.

Muhammed el-Bâkır'ın rivayetlerinin içeriğine değinmeden önce Sünnî ve Şîî rivayet kitaplarındaki rivayet sayısına değinmek gerekmektedir. Böylece iki farklı mezhebin makbul kabul edilen bir ravi üzerinde ne kadar farklılaştıkları anlaşılır hale gelecektir.

1. Muhammed el-Bâkır'ın Rivayet Sayısı

Muhammed el-Bâkır'ın rivayet ettiği hadis sayısını tespit etmek, ele aldığımız konu açısından önemlidir. Sünnî ve Şîî kaynaklardaki rivayet sayısının belirlenmesiyle birlikte iki mezhebin aynı kişi için ne derece farklılaştığı saptanmış olacaktır.

³⁴¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, sf. 401.

1.1. Sünnî Kaynaklardaki Rivayet Sayısı

Sika bir ravi olan Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî kaynaklarının tamamında rivayetleri mevcuttur. Burada bütün eserlerdeki rivayetlerini değerlendirmek mümkün olmadığından Kütüb-i tisa ve Musannef türü eserleri temsilen, İbn Ebî Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i ile yetinilecektir.

Kütüb-i Sitte eserlerinin tamamında hadisleri kaydedilen Muhammed el-Bâkır'dan, Buhârî 11,³⁴² Müslim 34,³⁴³ Ebû Davûd 19,³⁴⁴ Tirmizî 23,³⁴⁵ Nesâî 54³⁴⁶ ve İbn Mâce 23³⁴⁷ hadis rivayet etmiştir. Ayrıca *Muvatâ*'da 15, Ahmed b. Habel'in *Müsned*'inde 65, Darimî'nin *Sünen*'inde ise 13 hadis kaydedilmiştir. Sünnî kaynaklar içerisinde Muhammed el-Bâkır'ın hadislerine en çok yer veren kişi İbn Ebî Şeybe'dir. Müellif, *Musannef* adlı eserinde Muhammed el-Bâkır'dan toplam 300 rivayet kaydetmiştir.³⁴⁸ Yakın zamanda yapılmış bir çalışmada ise Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî kaynaklarda toplam 702 hadisinin olduğu kaydedilmiştir.³⁴⁹ Yukarıda ifade edildiği üzere bu, onun maktu rivayetlerinin çok daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.³⁵⁰

1.2. Şîî Kaynaklarda Rivayet Sayısı

Muhammed el-Bâkır'ın Şîî kaynaklardaki rivayet sayısını tespit etmek hayli güçtür. Zira hadisleri imamlardan almaya gayret ettikleri için, rivayet kitaplarının tamamın senedin nihayetinde bir imama dayanmaktadır. Bu da hadislerinin sayısını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. İbn Bâbeveyh'in *Men lâ yehduruhü'l fakîh* adlı eseri

³⁴²Buhârî, Gusl 3, Gusl 4, Havalat 6, Şehadat 28, Farzu'l Humus 14, Megâzi 40, Megâzi 75, Zebâih-Sayd 27, Zebâih-Sayd 28, Rikâk 53, Fiten 19.

³⁴³Müslim, Hayz 54, Hayz 91, Salâtü'l Müsâfirîn ve Kasruhâ 83, Cumû'a 28, Cumû'a 29, Cumû'a 43, Cumû'a 44, Cumû'a45, Cumû'a 61, Cumû'a 61, Siyâm 90, Siyâm 91, Hac 110, Hac 147, Hac 148, Hac 149, Hac 150, Hac 235, Hac 236, Hibât 5, Hibât 5, Cihâd ve's Siyer 137, Cihâd ve's Siyer 138, Sayd 36, Fezâil 60, Fezâil 61, Zühd ve Rekâik 2, Zühd ve Rekâik2.

³⁴⁴Ebû Dâvud, Tahâre 116, Salât 83, Cihâd 152 (hadis no: 2728), Akdiye 31, Atime 26, Libâs 26.

³⁴⁵Tirmizî, Edâhî 20, imân 11, Daavât 41, Menâkıb 75.

³⁴⁶Nesâî, Tahâre 5, Tahâre 78, Gusl 20, Mevâkît 22, Menâsiku'l Hac 227, Hibe 3, Hibe 3, Hibe 3, Tahrimu'd Dem 21, Tahrimu'd Dem 24, Sayd ve Zebâih 29, Zîne 31, Eşribe 57.

³⁴⁷İbn Mâce, İmân Fezâilu's Sahâbeve'l İlm 1, Tahare ve Sünenuhâ 45, Sadâkat 1, Menâsik 8.

³⁴⁸İkinci Bölümde, Muhammed el-Bâkır'ın *Musannef*'teki ibadet bölümüne kadar rivayetleri kaynağı açısından değerlendirilmiştir.

³⁴⁹Utâridî, *Müsnedu'l İmâm el-Bâkır*, VI, sf. 290.

³⁵⁰ Musannef türü eserlerin maktu haberleri ihtiva ettiğini görmek için bkz. İsmail Lütfü Çakan, **Hadis Usûlü**, İFAV, İstanbul, 2012, sf. 62; Nihat Yatkın, "Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l Musannef", **Dotora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 1998, sf. 20.

üzerine yapılan bir incelemede kitaptaki hadislerin % 15'inin kaynağının Muhammed el-Bâkır olarak gözükmektedir. Bu, ortalama 880 civarında hadis sayısına tekabül etmektedir. Bunun yanı sıra bilgisayar ortamında yaptığımız aramada Muhammed el-Bâkır'dan, *el-Kâfî*'de 2634 hadis kaydedilmiştir. Bu da yaklaşık 15000 hadis ihtiva ettiği belirtilen el-Kâfî'deki rivayetlerin yaklaşık % 18'ine tekabül etmektedir; *Men lâ yehduruhü'l fakîh*'te 733, *Tehzibü'l Ahkâm*'da 2064 hadisi bulunmuştur. Bu da toplam hadis sayısının % 35'ine tekabül etmektedir; *el-İstibsâr*'da ise 579 hadis rivayet edilmiş olup, bu da % 11'ine denk gelmektedir.³⁵¹ Muhammed el-Bâkır'ın hadislerinin derlendiği *Müsnedu'l İmâm el-Bâkır* adlı çalışmada 8564 hadis kaydedilmiştir.³⁵²

Bu rivayet sayıları iki durumu açığa çıkarmaktadır. Birincisi, Muhammed el-Bâkır'ın rivayet sayısının oğlu Ca'fer es-Sâdık hariç diğer imamlardan çok fazla olduğu; ikincisi ise rivayet sayısının Sünnî kaynaklardakinden daha fazla olduğudur. Rivayet sayısı tespit edildikten sonra Ca'fer es-Sâdık hariç neden Muhammed el-Bâkır'ın rivayet sayısının diğer imamlardan fazla olduğu meselesine cevap aranacaktır.

Sünnî-Şîî ayrımının fıkhi boyutu Muhammed el-Bâkır döneminde kısmen netleştiği söylenebilir. Muhammed el-Bâkır'la birlikte Şîânın kendisine ait hukuk, ibâdet ve rivayet esaslarını oluşturmaları³⁵³ söz konusu ayrımın yapı taşları mahiyetindedir. Şîî kitaplarda nakledilen şu pasaj, bu görüşü desteklemektedir:

“...Ebû Ca'fer'den [Muhammed el-Bâkır] önce Şîîler haccın menâsikini, helali ve haramı bilmezlerdi, Ebû Ca'fer onlara heccin menâsikini, helali ve haramı açıkladı.

³⁵¹ Bu sayım işlemi için “Câmiü'l Ahâdis” adlı bilgisayar programı kullanılmıştır. Arama esnasında Ebû Ca'fer, Ebâ Ca'fer ve Ebî Ca'fer kelimerleri kullanılmıştır. El-Bâkır lakabı ile arama yapılmış beş yer hariç lakabın künye ile kullanıldığı tespit edilmiştir (İbn Bâbeveyh, **el-Fakîh**, I, sf. 54, 118. hadis; I, 379, 1108. hadis; I, sf. 502, 1442. hadis; II, sf. 227, 2260. hadis; II, sf. 288, 2472. hadis.) Ravi isimleri ile mutabakat arz ettiği ve Muhammed el-Bâkır isnadlarda künyesi ile kaydedildiği için Muhammed b. Ali kelimesi ile arama yapılmamıştır. Muhammed b. Ali, Ca'fer es-Sâdık'ın kendisinden rivayetleri için “an ebihi” şeklinde de rivayetlerin var olduğu dikkate alındığında söz konusu rakamların daha da artacağı söylenebilir. Bilgisayar ortamında yapılan aramalarda teknik hataların olabileceği malumdur. Bu nedenle zikredilen rakamların kesin rivayet sayısını göstermediği bilinmelidir.

³⁵² 'Utârîdî, **Müsnedu'l İmâm el-Bâkır**, VI, sf. 290; Ayrıca aynı eserde Zeydî kaynaklarda 24, İsmâîlî kaynaklarda 394 hadis tespit edilmiştir için bkz. a.y.

³⁵³ Moojen Momen, **An Introduction to Shi İslam, The history and doctrines of Twelver Shi'ism**, Yale University, New Haven, 1985, sf. 37.

Şiîler bu konuları öğrenmek için önceden başkalarına muhtaçken, Muhammed el-Bâkır'la birlikte insanlar Şiîlere ihtiyaç duyar hale geldiler.³⁵⁴

Yaptığımız bu iktibas, yaşadığı dönemde Şiî taraftarlığı söz konusu olan insanların kendisine olan teveccühleri ve rivayet kitaplarında kendisinden yapılan nakillerin çok olması Muhammed el-Bâkır'ın, Şiîler açısından farklılaşmanın yapı taşı olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Muhammed el-Bâkır'ın, Câbir b. Abdullah'tan rivayetlerinin olması, imamlık yaptığı dönem olan hicri 1. asrın sonu ve 2. asrın başlarında imami olmanın henüz rivayet için bir şart haline gelmediği şeklinde yorumlanmıştır.³⁵⁵

İmami olmak şart koşulmasa bile o dönemde imamlık vasfının yerleşmeye başladığını, Nevbahtî'nin naklettiği şu uzun rivayetten anlamak mümkündür:

“Amr b. Riyah denen biri Muhammed el-Bâkır'a bir konu ile ilgili soru yöneltir ve Muhammed el-Bâkır soruyu cevaplar. Başka bir sene Amr b. Riyâh aynı konu hakkında aynı soruyu sorar ama Muhammed el-Bâkır, soruyu öncekinden farklı bir şekilde cevaplar. [Amr b. Riyâh] verdiği cevabın önceki cevabından farklı olduğunu söylemesi üzerine Muhammed el-Bâkır ‘Bazen cevaplarımızı takiyye yaparak söyleriz’ karşılığını verir. Bu cevapla karşılaşan İbn Riyâh onun imamlığından şüphe etmeye başlar. Daha sonra Bâkır'ın ashabından Muhammed b. Kays ile karşılaşan İbn Riyâh, Muhammed el-Bâkır'la yaşadığı hadiseyi ve Muhammed el-Bâkır'ın takiyye için cevabı farklı vermiş olduğunu anlatır. Hâlbuki kendisinin cevabı kabul edip onla amel etmek için soru yönelttiğini ve takiyye yapmasına gerek olmadığını söyler. Muhammed b.Kays'ın ‘Belki soru esnasında çekindiği biri senle hazır bulunmuştur’ şeklindeki tahlili üzerine İbn Riyâh ‘İki soru esnasında da benden başka hiç kimse yoktu’ karşılığını verir ve ‘O önceki sene verdiği cevabı bilmiyordu ki aynı cevabı tekrar verebilsin’ sözüyle devam eder. Böylece İbn Riyâh, Muhammed el-Bâkır'ı imam olarak kabul etmekten vazgeçer ve ‘Herhangi bir durumda batıl ile hüküm veren imam olamaz, Allah

³⁵⁴ Küleynî, **Kâfî**, thk. Ali Ekber el-Ğifârî, Dârü'l Kütübî'l İslâmiyye, Tahran, II, sf. 20; Benzer mananın farklı lafızlarla ifade edilmesini görmek için bkz. Meclisî, **Bihârü'l envâr**, XXIII, sf. 90.

³⁵⁵ Yusuf Suiçmez, **Şia Hadis Tarihi: Hz. Muhammed'in Söz Ve Fiillerinin Şiî İmamlara Nispeti (Şia Hadis ve Usulü Kaynaklarında Ref', Vakf ve Kat' Problemi)**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2018, sf. 101.

katında makbul olmayan bir sebeple takiyye yapan da imam olamaz' tespitini yapar...³⁵⁶

Mezkûr iktibas, Muhammed el-Bâkır döneminde imamlık vasfının biraz şekillendiğini ve takipçilerinin imama, belli misyonlar yüklediğini anlamak açısından önemli gözükmetedir. Zira İbn Riyâh, imamlık misyonundan dolayı Muhammed el-Bâkır'ın önceden verdiği cevabı bilmesini şart koştuğu gibi yerli yersiz takiyye yapmasını da yadırgamaktadır.

Muhammed el-Bâkır'la oluşan imamet, oğlu Ca'fer es-Sâdık döneminde daha da üst düzeye taşındığı, Şîîlerin imamlara olan ilgisinin daha da arttığı söylenebilir. Ca'fer es-Sâdık'tan hadis rivayet eden isimlerin diğer imamlara nispeten daha fazla olması³⁵⁷ ve rivayet kitaplarındaki nakillerinin çok olması bunu gösteren zahir delillerdendir. Belli ölçüde Muhammed el-Bâkır, Şîî mezhebinin zeminini oluştursa da onların Ca'fer es-Sâdık zamanında tam olarak bir araya geldikleri anlaşılmaktadır.³⁵⁸

Netice itibariyle Muhammed el-Bâkır'a olan teveccüh, Şîî çevrelerin kendisine sorular yönelmesi, onu imamilikte merkezi bir konuma taşımış ve oğlu Ca'fer es-Sâdık'ın kendisinden sonra daha da ilgi görmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, Muhammed el-Bâkır'ın, Şîa içerisinde rivayetlerinin diğer imamlardan çok olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla kademeli olarak gelişip ikinci asrın ortalarında Hişâm b. el-Hakem ile belirli bir şekil aldığı söylenen imamet teorisinin,³⁵⁹ Muhammed el-Bâkır döneminde nüvelerinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Sünni kaynaklarca kaydedilen bazı bilgilerde bu sonucu desteklemektedir. Muhammed el-Bâkır'ın,

³⁵⁶ Nevbahtî, Hasan b. Musa, **Firaku's Şî'a**, Menşûrâtı'r Rızâ, Beyrut, 2012/1433, sf. 104-105.

³⁵⁷ Berkî, Ca'fer es Sâdık için 812 ravi isimi saymıştır (Berkî, **Ricâlu'l Berkî**, sf. 122-285); Tûsî ise 3225 kişinin ismini kaydetmiştir (Tûsî, **Ricâlu't Tûsî**, sf. 153-329). Tûsî'nin adı geçen eserde Hz. Peygamberden, Hz. Ali'den, Hz. Hasan'dan, Hz. Hüseyin'den, Zeynelâbidîn'den ve Muhammed el-Bâkır'dan toplamda 1697 ravinin rivayette bulunduğunu tespit etmiş olması dikkate alındığında Ca'fer es-Sâdık'ın ravi sayısının ne denli fazla olduğu anlaşılabacaktır. Ayrıca Sünnilik gibi mezhep olarak benimsenen Şîa'nın Ca'feri olarak da isimlendirilmesi Ca'fer es-Sâdık'ın yadsınamaz konumunu ortaya koymaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Marshall G. S. Hodgson, "Erken Dönem Şîa'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü" Çev. Siddık Korkmaz, **İstem**, Sayı: 18, 2011, sf. 302-304.

³⁵⁸ Marshall G. S. Hodgson, **Erken Dönem Şîa'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü**, sf. 308-309.

³⁵⁹ Etan Kohlberg, "İmamiyyeden İsnâaşeriyyeye", çev. Cemil Hakyemez, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı:3, 2005, sf. 287.

Câbir b. Yezîd’e söylediği şu söz, dönemin zihin yapısını anlama açısından bir hayli anlamlıdır:

“Ey Câbir, Irâk’ta bizi sevdiğini söyleyen bir grup, Ebûbekir ve Ömer’e hakaret ediyorlar ve benim bunu emrettiğimi iddia ediyorlar. Benim o düşüncüyü taşıyanlardan uzak olduğumu o gruba ulaştır. Muhammed’in nefsi elinde olan Allah’a yemin ederim ki yapabilseydim onların kanlarını dökerek Allah’a yaklaşırdım. Eğer Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’e istiğfar edip rahmet okumasam Muhammed’in şefaatine nail olmayayım. Allah’ın düşmanları o ikisinin [Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer] durumlarını anlamaktan gafilirdirler.”³⁶⁰

Bu iktibas Irâk ehlinde bir grubun, Muhammed el-Bâkır’ın şahsında Ehl-i beyt’e olan ilgilerini bilmek açısından önemli olduğu gibi, Muhammed el-Bâkır’ın bu durumdan razı olmadığını görmek açısından anlamlıdır. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’i tezyif eden Iraklı bazı insanların, Muhammed el-Bâkır’a (onun özelinde Ehl-i beyt’e) ilgi gösterdiklerini Sünnî kaynaklar kaydetmektedir.³⁶¹

2. Rivayetlerinin Muhtevası

Konular	Şîî	Sünnî
İlim	79	3
Tevhid	78	1
İmamet-Gaybe	612	-
Ehl-i beyt-Şîa	257	42
Tefsir	1407	87
İman-Küfür	423	18
Dua	220	8
Namaz	649	76
Maişet	270	37
Hac	281	106
Nikâh	369	8

³⁶⁰ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LIV, sf. 286.

³⁶¹ Geniş bilgi için bkz. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LIV, 283 vd.

Hadler	191	5
--------	-----	---

Tabo 2: Muhammed el-Bâkır'ın hadislerinin, konulara göre dağılımı.

Muhammed el-Bâkır'ın hadislerinin konulara göre dağılımına baktığımızda iki mezhebin hadis sayısı bakımından birbirinden ne kadar farklılaştığı gözükmemektedir. Şîî literatürde bütün konularda Muhammed el-Bâkır'a nispet edilen bir çok hadis mevcutken Sünnî literatürde ise bu oldukça azdır.

Şîî kaynaklarda imamet ve gaybet konusunda Muhammed el-Bâkır'a ait hadis sayısı büyük bir yekun teşkil ederken; Sünnî kaynaklarda, bu konuda herhangi bir rivayeti mevcut değildir. Bu durum imamet ve gaybet konusunun Şîî düşüncedeki yerinin öneminden kaynaklı olmalıdır.

Hem Şîî hem de Sünnî mezheplerinin, tefsir konusunda kaydettikleri rivayetlerin nispeten fazla olması, Muhammed el-Bâkır'ın tefsir konusunda daha fazla rivayetinin olduğunu göstermektedir. Kendisine bir tefsirin nispet edilmiş olması da bu durumun delili niteliğindedir.

Her iki mezhebin, Muhammed el-Bâkır'dan çokça hadis kaydettiği konulardan bir tanesi de hacıdır. Muhammed el-Bâkır'ın, Câbir b. Abdullah isnadıyla Hz. Peygamber'in hacıyla ilgili aktardığı uzunca rivayet ve bu rivayetin farklı yerlerde takti yapılarak zikredilmesi bu durumun gerçekleşmesine zemin hazırlamış olmalıdır.

3. İki Mezhebin Muhammed el-Bâkır'dan Yaptığı Ortak

Rivayetler

Sünnî ve Şîî mezhepleri çeşitli konularda birbirinden farklı bazı düşüncelere sahip olsalar da hadis külliyatları içerisinde iki mezhep tarafından ortaklaşa nakledilen hadisler bulunmaktadır. Hatta son dönemlerde, iki mezhebin eserlerinde bulunan ortak rivayetler, bazı yazarlar tarafından bir araya getirilmiştir.³⁶² “سلسلة

³⁶²Bu alanda yapılan çalışmalardan bir kaç şöyledir: Amr Beysûnî, **el-Ahâdisü'l müstereke fi ahkâmi'd defn ve'l kubûr**, Müberretü'l âl ve'l ashâb, Kuveyt; Üsâme Muhammed Züheyr el-Şantî, **el-Ahâdisü'l müstereke fi hukûki'l müslim**, Müberretü'l âl ve'l ashâb, Kuveyt; Müellif ismi yok, **el-Ahâdisü'l müstereke fi tevhdî'l ibâde**, Müberretü'l âl ve'l ashâb, Kuveyt; Hâfız Esedrem, **el-Ahâdisü'l müstereke fi'l a'zâi ve's sabr ale'l belvâ**, Müberretü'l âl ve'l ashâb, Kuveyt,

المشتركة الأحاديث: Müşterek hadisler” adıyla basılan bu çalışmaların arttığı gözlemlenmektedir.³⁶³ İslam toplumu arasındaki grupları birbirine yaklaştırmayı esas alan bu eserlerde,³⁶⁴ derlenen rivayetlerin tahriçlerinin yapıldığı, hadisler üzerinden herhangi bir değerlendirmenin yapılmadığı belirtilmelidir

Muhammed el-Bâkır’ın hem Sünnî hem de Şîî rivayet kitaplarında yer alan ortak hadislerin derleneceği bu bölümde, tek ravi özelinde tahakkuk etmiş olan farklılığın gözlemlenmesi amaçlanmakta, bu farklılıkların nerelerden, veya kimlerden kaynaklandığını tespit edilmeye çalışılacaktır.

Muhammed el-Bâkır’ın Şîî rivayet kitaplarında yer alan hadis sayısı fazla olduğundan, bunların tamamının Sünnî kaynaklardaki izlerini aramak bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle Muhammed el-Bâkır’ın Sünnî kaynaklarda yer alan mahdud sayıdaki rivayetlerinin Şîî literatürdeki yansımalarını aramak daha uygun olacaktır.

3.1. İki Mezhebin Muhammed el-Bâkır Tarikini Kullandıkları Rivayetler

Sünnî ve Şîî mezheplerinin bazı hadisleri Muhammed el-Bâkır’dan ortaklaşa rivayet ettikleri gözlenmektedir. Sayısı çok fazla olmasa bile bu tarz rivayetlerin bulunması, iki mezhebin ayırım noktalarını belirlemede kısmen yardımcı olabileceğini düşünmekteyiz. Aşağıda detaylı bir şekilde incelenecek olan şu örnekler, konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır:

1) Müslim’in, Muhammed b. el-Müsennâ → Abdülvehhab b. Abdülmecit → Ca’fer es-Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Câbir b. Abdullah tarikiyle kaydettiği şu hadis hem Sünnî hem de Şîî mezheplerince rivayet edilen hadislerden biridir:

“Hz. Peygamber fetih senesinin Ramazan ayında Mekke’ye gitmek için yola çıkar, Kura’ el-Gamîm denilen mevkiye varıncaya kadar yanındakilerle birlikte oruç

2013/1434; Muhammed Emîr en-Nâsirî, **el-Ehadîsü’l Müştereke hayle’l imâm el-mehdî**, el-Mecme’u’l âlemî li’t takrîbi beyne’l mezâhibi’l islâmiyye, Nikâr, 2006/ 1427.

³⁶³ Yusuf Suiçmez, **Şia Hadis Tarihi**, sf. 163.

³⁶⁴ Amr Beysûnî, **Ahkamü’d defn ve’l kubur**, basanın önsüzü, sf. 7; Üsâme Muhammed Züheyr el-Şantî, **Hukûkü’l müslim**, Basanın önsüzü, sf. 12; Hâfız Esedrem, **el-‘Azâ ve’s sabr ale’l belvâ**, Basanın önsüzü, sf. 11; **Tevhidü’l ibâde**, Basanın önsüzü, sf. 10.

tutar. Daha sonra bir kap su ister, insanlar görünceye kadar [getirilen] su kabını kaldırır ardından suyu içer. Hz. Peygamber’e bazı insanların oruç tutmaya devam ettikleri söylenir. Hz. Peygamber de ‘Onlar [oruç tutmaya devam edenler] asilerdir, onlar asilerdir’ karşılığını verir.”³⁶⁵

Hadisin başka tariklerine göre Hz. Peygamber’in suyu içmesi ikindiden sonraya tekabül etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’e, insanların oruç tuttıkları için zorlandıkları haber verildiğinden dolayı su talebinde bulunmuştur.³⁶⁶

Mezkûr hadisin, Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır’da son bulan tariki olduğu gibi Ca’fer es-Sâdık’ta da son bulan tariki de mevcuttur. Hadisin Sünnî literatürdeki ile mütabakat arz eden tariki, Ebû Ali el-Eşâ’ri → Muhammed b. Abdülcebbar → Safvân b. Yahya → ‘Ays b. el-Kâsım → Ca’fer es-Sâdık tariki ile şu şekilde kaydedilmiştir:

“Ramazan ayında yola çıkan biri iftar eder/ etmelidir. Hz. Peygamber, kendisiyle yayan giden insanların olduğu bir topluluk ile Mekke’ye gitmek için Medine’den yola çıkar. Kurâ’ el-Gamîm denen mevkiye ulaştıklarında Hz. Peygamber öğlen ve ikindi arasında su kabı ister ve içip iftar eder. İnsanlar da onunla birlikte iftar ederler. Bazıları ise oruç tutmaya devam ederler, Hz. Peygamber onları asiler olarak niteler...”³⁶⁷

Muhammed b. Yakub → Ali b. İbrahim → Hammâd → Hâiz → Zürâre → Muhammed el-Bâkır tarikiyle kaydedilen rivayet ise şöyledir:

“Hz. Peygamber, iftar edip namazı kısalttığı bir esnada oruç tutmaya devam eden bir grubu asiler olarak isimlendirmiştir. [Muhammed el-Bâkır oruç tutmaya devam edenler için şöyle demektedir:] Onlar kıyamet gününe kadar asiler olarak kalacaklardır. Biz onların çocuklarını ve çocuklarının çocuklarını dahi biliyoruz.”³⁶⁸

Şîî kaynaklarda kaydedilen iki hadisin birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hadislerin farklı zamanlarda farklı kişilerce sorulan

³⁶⁵ Müslim, Siyâm 90, Siyâm 91;

³⁶⁶ Müslim, Siyâm 91; Tirmizî, Savm 18; Nesâî, Siyâm 49.

³⁶⁷ Küleynî, **Kâfî**, IV, 127-128.

³⁶⁸ Tûsî, **Tehzîbü’l ahkâm**, IV, sf. 212.

sorulara verilen cevaplar olduğunu göstermektedir. Ayrıca aynı ifadelerin Meclisî tarafından kaydedilen uzunca bir rivayet içerisinde yer alıyor olması da³⁶⁹ rivayetlerin farklı zamanlarda farklı kişilerce iki imamdan alındığı kanaatini güçlendirmektedir.

Sünnî ve Şîî kaynaklarda kaydedilen hadisin farklı ziyadelerle nakledildiği görülmektedir. Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın "Biz bu gün, oruç tutup Hz. Peygamber'in sözünü dinlemeyenlerin çocuklarını ve çocuklarının çocuklarını dahi biliriz"³⁷⁰ bir yandan imamların her türlü bilgiye sahip olduğu temel kabulü ile paralellik arz etmektedir. Sünnî kaynaklarda hadisin sahabe ravisini kaydedilirken Şîî kaynaklarda masum kabul edilen Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'tan sonra herhangi bir isim zikredilmemiştir. Bu durum, iki mezhebin imamlara bakış açısının rivayet kitaplarına nasıl yansıdığını da göstermektedir. Zira Sünnî kaynaklar isnadda sahabe ravisini zikrederken, Şîî kaynaklar sahabe ve tabiûn ravisini zikretmemişlerdir.

Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'a nispet edilen hadisin ravisini Zürrâre iken, Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen hadisin ravisini ise 'Ays b. el-Kâsım'dır. Sünnî kaynaklar Zürrâre'yi Şîî olarak kabul etmiş³⁷¹ ve zayıf saymışlardır.³⁷² Hadisi Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet eden 'Ays b. el-Kâsım ise Sünnî rical eserlerinde zikredilmemiştir.

2) İki mezhep kitaplarınca tahric edilen hadislerden bir diğeri ise Hz. Peygamber'in haccından bahseden uzunca bir rivayettir.

Birçok tariki bulunan hadisin Muhammed el-Bâkır tariki ile kaydedilen isnadı "İbn Ebî Şeybe ve İshak b. İbrahim İbn Rahuye → Hâtem b. İsmail → Ca'fer es-Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Câbir b. Abdullah" şeklindedir.³⁷³ Aynı hadisi Ca'fer es-Sâdık'tan Hafs b. Giyâs³⁷⁴ ve Süfyan es-Sevrî de³⁷⁵ nakletmişlerdir.

³⁶⁹ Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XXI, sf. 127 vd.

³⁷⁰ Küleynî, **Kâfî**, IV, sf. 128; Şeyh Sadûk, **Men lâ yehduruhü'l fekih**, II, sf. 141; Tûsî, **Tehzîbü'l ahkâm**, IV, sf. 217.

³⁷¹ İbn 'Adî, **Kâmil**, IV, sf. 215.

³⁷² Zehebî, **Mizânu'l i'tidâl**, II, sf. 69.

³⁷³ Müslim, Hac 147

³⁷⁴ Müslim, Hac 148

Rivayete göre Muhammed el-Bâkır genç bir yaşta Câbir b. Abdullah'ın yanına gider ve kendisini tanıttıktan sonra ona Hz. Peygamber'in nasıl haccettiğini sorar. O da Hz. Peygamber'in haccını uzun bir şekilde detayı ile aktarır.

Bu hadis Şiî kaynaklarda, Tûsi → Hamaveyh b. Ali → Ebû Hüsain → Ebû Halîfe → Mekki b. Merûk el-Ahvâzî → Ali b. Behr → Hatem b. İsmail → Ca'fer es-Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Câbir b. Abdullah isnadıyla kaydedilmiştir.³⁷⁶

Hadislerin içeriği aynı olup iki mezhebin ortak ravisi Hâtem b. İsmail'dir. Sünnî cerh-ta'dil uleması tarafından sika³⁷⁷ ve sadûk³⁷⁸ kabul edilen Hâtem b. İsmail, Şiî ulema tarafından ammi kabul³⁷⁹ edilmiş ve meçhul sayılmıştır.³⁸⁰ Şiî kaynaklarda hadisi Hâtem b. İsmail'den alan Mekki b. Meruk (veye Mirvek) hakkında rical eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamıştır.

Hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarda muttasıl bir senetle kaydedilen bu hadis Hâtem b. İsmail'den sonra Şiî ilim halkalarına aktarılmış olmalıdır.³⁸¹ İçeriği hac ile doğrudan ilgili olduğu halde hadisin, Kütüb-i Erbaa'da yer almadığı belirtilmelidir.

3) Müslim'in, Abdullah b. Mesleme b. Ka'neb → Süleyman b. Bilal → Ca'fer es-Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Câbir b. Abdullah tarikiyle rivayet ettiği şu hadisin de Şiî kaynaklarda da yer aldığı görülmektedir:

“Hz. Peygamber geçerken pazara girer, insanlar da etrafına toplanırlar. Ölü ve küçük kulaklı bir oğlak görür, kulağından tutarak ‘Kim, bir dirhem karşılığında bunun kendisine ait olmasını ister?’ diye sorar. Çevresindekiler ‘Onun herhangi bir şey karşılığında bize ait olmasını istemeyiz onunla ne yapabiliriz ki?’ diye cevap verirler. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Oğlağın size ait olmasını ister misiniz?’ diye sorar. Çevresinde toplanan insanlar ‘Vallahi eğer o diri olsaydı bile kulağı küçük olduğu için ayıplı sayılacaktı, ölü haliyle onu kim isterki?’ derler. Bundan

³⁷⁵ Müslim, Hac 150

³⁷⁶ Tûsî, **Emâlî**, sf. 401, 402; Meclisî, **Bihâru'l envâr**, XXI, sf. 382-383.

³⁷⁷ Zeheî, **Kâşif**, I, sf. 300

³⁷⁸ İbn Hacer, **Takrîbu't Tehzîb**, sf. 144.

³⁷⁹ Hûî, **Mu'cem**, V, sf. 159.

³⁸⁰ Cevâhirî, **Müfid**, sf. 121.

³⁸¹ Sünnî ilim halkalarından Şiî ilim halkalarına hadis geçişlerini detaylı görmek için bkz. Bekir Kuzudişli, “Sunni Shi'i Interaction In The Early Period: The Transsition Of The Chains of Ahl al-Sunna to the Shi'a”, **İlahiyat Studies**, Volume 6, Number 1, Bursa, 2015, sf. 7-45.

sonra Hz. Peygamber şöyle der: Vallahi Allah katında dünya, bunun size göre değersizliğinden daha basittir.”³⁸²

Bu hadis, Şîî kaynaklarında iki tarikle rivayet edilmiştir. Küleynî, Ali b. İbrahim → babası → İbn Ebî Umeyr → Cemîl b. Derâc → Ca‘fer es-Sâdık tarikiyle hadisi tahriç etmiştir.³⁸³ Meclîî ise aynı hadisi Hüseyin b. Said → Ebân b. Osman → Seleme b. Ebî Hafs → Ca‘fer es-Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Câbir b. Abdullah tarikiyle kaydetmiştir.³⁸⁴

İki mezhebin de rivayet ettiği hadisin, Ca‘fer es-Sâdık’tan sonraki ravisi farklıdır. Sünnî hadis kitaplarında hadisi Ca‘fer es-Sâdık’tan rivayet eden Süleyman b. Bilal,³⁸⁵ Sünnî ulema tarafından sika kabul edilirken, Şîî âlimler tarafından rical eserlerinde ismi zikredilmemiştir.³⁸⁶

Mezkûr hadis Şîî kaynaklarında Cemil b. Derrâc ve Seleme b. Ebî Hafs vasıtasıyla Ca‘fer es-Sâdık’tan rivayet edilmiştir. Sünnî cerh-ta‘dil kaynaklarında her iki isim hakkında da herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Şîî rical eserlerinde ise Seleme b. Ebî Hafs’ın Ca‘fer es-Sâdık’tan rivayetlerinin olduğu kaydedilmiş ve zayıf sayılmıştır.³⁸⁷ Cemil b. Derrâc’ın ise sika bir ravi olduğu kaydedilmiştir.³⁸⁸ Şîî kaynaklarda yer alan Cemîl b. Derrâc tariki, Ca‘fer es-Sâdık’ta nihayet bulurken; Seleme b. Ebî Hafs tariki, Hz. Peygamber’e muttasıl senetle ulaşmıştır. Sünnî kaynaklarından Kütüb-i Sitte’de bu başlığa uygun düşecek yalnızca üç hadis tespit edilebilmiştir.

Yaklaşık aynı lafızlarla rivayet edilen bu hadiste iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi; Şîî kaynaklarda kaydedilen Cemil b. Derrâc tarikin, Ca‘fer es-Sâdık’tan

³⁸² Müslim, ez-Zühed ve’r Rekâik 2; Ebû Dâvud, Tahâre 73; Hadisi Ca‘fer es-Sâdık’tan Abdülvehhab es-Sekafî de rivayet etmiştir. (Müslim, ez- Zühed ve’r Rekâik 3)

³⁸³ Küleynî, **Kâfî**, II, sf. 129; Meclîî, **Bihâru’l envâr**, LXX, sf. 55.

³⁸⁴ Meclîî, **Bihâru’l envâr**, XVI, sf. 182.

³⁸⁵ Zehebî, **Kâşif**, I, sf. 457; İbn Hacer, **Takrîbu’t Tezhîb**, sf. 250.

³⁸⁶ Cevâhiri’nin **Müfid** te Süleyman b. Bilal başlığı altında, doğrusu Selmân b. Bilal’dır deyip meçhul saydığı kişi başka bir ravi olmalıdır (Cevâhirî, **Müfid**, sf. 263)

³⁸⁷ Cevâhirî, **Müfid**, sf. 259, Adı geçen kaynakta Ebû Hafs, Seleme’nin babası değil künyesi olarak kaydedilmiştir. Yani isim, Seleme Ebû Hafs şeklinde yazılmıştır. İki isimle, aynı kişinin kastedildiğini düşünmekteyiz. Zira yukarıda kaydedilen rivayette, hadisi Seleme b. Ebî Osman’dan tahammül eden Ebân b. Osman’ın, rical kaynağında Seleme Ebû Hafs’ın talebeleri arasında sayılmış olması bu kanaati güçlendirmektedir. Hatanın zühul eseri olduğunu düşünmekteyiz.

³⁸⁸ Necâşî, **Ricâlü’n Necâşî**, sf. 126; Hûî, **Mu‘cem**, V, sf. 122; Cevâhirî, **Müfid**, sf. 767.

sonra Hz. Peygamber'e aracısız bir şekilde nispet edilmesidir. Bu durum masum inancını benimseyen Şîî âlimlerce bir eksiklik olarak görülmemekte, hatta hadisin muttasıl tarikiyle eş değerde olduğu düşünülmektedir. İkinci husus ise hem Sünnî hem de Şîî kaynaklarda hadisi Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet eden kişilerin farklı olmasıdır. Her mezhebin kendisini sika kabul ettiği raviden hadisi kaydetmesi; hatta bir mezhebin kabul ettiği ismin diğer mezhep rical eserlerinde zikredilmemesi, o dönemde mezhebi temayüllerin oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. Zira Sünnî ve Şîîlerin, kendilerinden olanın hadisini aldıkları anlaşılmaktadır.

3.2. Şîîlerin, Sünnî Tarikleri Kullandıkları Rivayetler

Şîî müelliflerin, bazı durumlarda Sünnî kaynaklarda yer alan hadisleri olduğu gibi aldığı da gözlenmektedir. Tirmîzî'nin, Nasr b. Ali el-Cehdemî → Ali b. Ca'fer → Musa b. Ca'fer → Ca'fer es-Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Ali b. Hüseyin → Hüseyin b. Ali → Ali b. Ebû Talib tarikiyle tahriç ettiği "Resulullah, Hasan ve Hüseyin'in ellerini tutarak şöyle dedi: Kim beni, bu ikisini, onların annelerini ve babalarını severse kıyamet günü benimle aynı derecede olur" hadisi³⁸⁹ Meclisî tarafından da aynı tarikle kaydedilmiştir.

Meclisî, söz konusu hadisi bir defa Tirmîzi'nin naklettiği şekliyle almış,³⁹⁰ bir defa da Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın, Müsned'e yaptığı ziyadedden iktibas etmiştir.³⁹¹ Şîî, ilk dönem eserlerinde bu hadisin izini bulamadık. Ehl-i beyt mensuplarınca rivayet edildiği ve içeriğinin doğrudan Ehl-i beyt'le alakalı olduğu halde neden Şîî âlimler tarafından eserlere alınmadığı muamma olarak görülmektedir.

Tirmîzî'nin "bu garib bir hadistir. Hadisi, Ca'fer b. Muhammed'den sadece bu tarikle biliyoruz" notuyla kaydettiği hadisi,³⁹² Meclisî doğrudan, Tirmîzî'nin notunu zikretmeksizin iktibas etmiştir.

³⁸⁹ Tirmîzî, Menâkıb 75.

³⁹⁰ Meclisî, **Bihârul envâr**, XXIII, sf. 116.

³⁹¹ Meclisî, **Bihârul envâr**, XXXVII, sf. 65, 72.

³⁹² Tirmîzî, Menâkıb 75.

3.3. Sünnî Kaynaklarda İsnadlı, Şîî Kaynaklarda İsnadsız

Kaydedilen Rivayetler

Sünnî ulema tarafından Muhammed el-Bâkır isnadıyla kaydedildiği halde Şîî âlimler tarafından herhangi bir isnad zikredilmeksizin aktarılan hadisler de mevcuttur. Konunun anlaşılması için örnekler vermek daha uygun olacaktır.

Tirmizi'nin Muhammed b. Yahya el-Kuta'î → Abdüla'lâ b. Abdüla'lâ → Muhammed b. İshak el-Ahvel → Abdullah b. Ebî Bekr → Muhammed el-Bâkır → Hz. Ali isnadıyla kaydettiği şu hadis Şîî âlimlerce isnadsız aktarılmıştır:

“Hz. Hasan doğduğu zaman, Hz. Peygamber bir koyunu akika kurbanı olarak kesti ve Hz. Fatıma'ya “Ey Fatıma, [Hasan'ın] başını tıraş et ve tıraş ettiğin saç ölçüsünce gümüş tasadduk et” dedi. Hz. Fatıma saçı tartar bir dirhem ve ya bir dirhemden biraz az olduğunu görür.”³⁹³

Meclisî, mezkûr hadisi *Keşfu'l gumme* adlı eserden nakleder. Hadis için herhangi bir isnad zikretmez.³⁹⁴ Aynı hadiseyi başka yerde de nakleden Meclisî herhangi bir isnad zikretmez.³⁹⁵

Nesâî tarafından, Ubeyde b. Ebî Sefer → Abdussamed b. Abdülvâris → Bekr el-Müzellik → Abdullah b. 'Atâ → Muhammed el-Bâkır → Hz. Aişe isnadıyla tahric edilen hadis de bir önceki hadis ile aynı özelliklere sahiptir. Hadis Muhammed el-Bâkır tarafından şöyle aktarılmıştır:

= أَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَطَيَّبُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، بِذِكَارَةِ الطَّيِّبِ؛ الْمِسْكِ، وَالْعَنْبَرِ. سَأَلْتُعَائِشَةَ،
Hz. Aişe'ye Hz. Peygamber hiç koku sürer miydi? diye sordum. Hz. Aişe “Evet, kokuların erkeklere ait olanını kullanırdı, misk ve amber sürerdi” diye cevap verdi.”³⁹⁶

³⁹³ Tirmizî, Edâhî 20. Muhammed el-Bâkır Hz. Ali'ye yetişmediği için Tirmizî, hadisin munkatı olduğu notunu ekler.

³⁹⁴ Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLIII, sf. 254-255.

³⁹⁵ Meclisî, *Bihâru'l envâr*, XLIV, sf. 136.

³⁹⁶ Nesâî, Zîne 31.

Hadisi Şîî müelliflerden Tabersî “Hz. Peygamber, kokuların erkeklere ait olan misk ve amber kullanırdı” lafzıyla rivayet etmiştir.³⁹⁷

Bu başlık altında tespit ettiğimiz hadislerden bir tanesi Şîîler tarafından imam kabul edilen Hz. Hasan’ın durumu ile alakalı iken diğeri Hz. Peygamber’in bir vasfını bildirmektedir. Bu durum bazı durumlarda Şîî âlimlerin isnad zikretmeksizin hadis naklettiklerini göstermektedir.

3.4. Sünnîlerin Muhammed el-Bâkır Tarikini Kullandıkları, Şîîlerin Başka Tarik Benimsedikleri Rivayetler

İki mezhebin rivayet ettikleri ortak bazı bazı hadiseler senedin sonu itibariyle değişiklik göstermektedir. Bu tür rivayetlerin karakteristik özelliğini görebilmek için Müslim’in, Muhammed b. Müsennâ → Abdülvehhab b. Abdülmecit → Ca’fer es-Sâdık → Muhammed el-Bâkır → Câbir b. Abdullah kanalıyla rivayet ettiği şu hadisi incelemek konuyu anlamak açısından önemli gözükmektedir.

“Resulullah hutbeye çıktığı zaman gözleri kızarır, sesi yükselir ve daha sinirli olurdu. Orduyu uyarır gibi bir hal alırdı...İşaret parmağı ile orta parmağını birleştirerek ben ve kıyamet günü şu ikisi gibiyiz derdi. Ardından, en iyi haber Allah’ın kitabıdır; en iyi yol Muhammed’in yoludur; en kötü iş ise sonradan ortaya çıkandır; bütün bid’alar dalalettir diyerek devam ederdi...”³⁹⁸

Mezkûr hadisi Ca’fer es-Sâdık’tan Süfyân es Sevri³⁹⁹ ve Süleyman b. Bilal’de⁴⁰⁰ rivayet etmiştir. Aynı hadisi kitaplarına alan Şîî âlimler farklı bir isnad zikretmişlerdir. Hadis şu isnatlarla kaydedilmiştir:

Şeyh Müfîd → Ahmed b. Velid → İbn Ma’ruf → İbn Mehziyâr → Mansur b. Ebî Yahya → Ca’fer es-Sâdık.⁴⁰¹ Sünnî kaynaklarda kaydedilen hadisle aynı içeriğe sahip olan bu rivayet tamamen farklı bir isnad ağıyla aktarıldığı gibi Muhammed el-Bâkır ismi zikredilmeden doğrudan Ca’fer es-Sâdık’a nispet edilmiştir. Aynı hadis,

³⁹⁷ Tabersî, Hac Mirzâ Hüseyin en-Nûrî, **Müstedrekü’l mesâil ve müstanbatü’l mesâil**, Müessesetü âli’l beyt li ihyâi’l türâs, I, sf. 425.

³⁹⁸ Müslim, Cuma 43.

³⁹⁹ Müslim, Cuma 45.

⁴⁰⁰ Müslim, Cuma 44.

⁴⁰¹ Meclisî, **Bihâru’l envâr**, II, sf. 263.

Şîî literatürde Süleyman b. Bilal tariki kullanılarak Câbir b. Abdullah'tan muttasıl bir senetle de kaydedilmiştir.⁴⁰² Zikredilen bu ikinci senedin Sünnî kaynaklardan Şîî kaynaklara geçmiş olması muhtemeldir. Zira Süleyman b. Bilal, Sünnî ricâl âlimleri tarafından tevsik edilmiş bir isimdir.⁴⁰³

Hadisin Sünnî literatürde muttasıl, Şîî literatürde ise munkatı olarak kaydedilmesi iki mezhep arasındaki farka işaret etmektedir. Zira Ca'fer es-Sâdık'ı imam kabul eden Şîî âlimler, imamdan sonra herhangi bir ravinin zikredilmesine gerek duymamışlardır. Hadisin Sünnî literatürde muttasıl olarak aktarılması, ittisale verilen ehemmiyeti göstermektedir. Bu konunun daha iyi anlaşılması iki mezhepçe farklı isnatlarla aktarılan şu hadisi zikretmek yerinde olacaktır.

Nesâî → Muhammed b. el-Müsennâ → Abdurrahman b. Mehdî → Süfyan es-Sevrî → A'lkame b. Mersed → Muhammed el-Bâkır isnadıyla Hz. Peygamber'den rivayet ettiği “Kim zulme uğrayarak öldürülürse şehittir” hadisi⁴⁰⁴ aynı lafızlarla Şîî literatürde de kaydedilmiştir.

Hadis Şîî kaynağında Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed b. İsa → Abdurrahman b. Ebî Necrân → Abdullah b. Sinan → Ca'fer es-Sâdık isnadıyla ile kaydedilmiştir.⁴⁰⁵ Hadisi Ca'fer es-Sâdık'tan alan Abdullah b. Sinan, Şîî rical alimlerince Şîa ashabından sayılmış ve sika kabul edilmiştir.⁴⁰⁶ Sünnî ulema ise onu herhangi bir mezhebe nisbet etmeden zayıf saymışlardır.⁴⁰⁷

İki mezhebin rivayeti arasında göze çarpan temel farklılık hadisin hem farklı isimlere nispet edilmiş olması hem de Ca'fer es-Sâdık'tan rivayet eden kişinin Şîî ashaptan sayılmış olmasıdır. Bu aradaki rivayetin Sünnî literatürden Şîî iteratüre geçmesinden ziyade, o dönemde kısmen şekillenen Şîî çevrelerin kendi hadislerini Ehl-i beyt mensuplarından aldıklarını göstermektedir.

⁴⁰² Tabersî, **Keşfü'l gumme**, II, sf. 375; Meclisî, **Bihâru'l envâr**, LXXIV, sf. 375.

⁴⁰³ Zehebî, **Kâşif**, I, sf. 457; İbn Hacer, **Takrîbu't Tezhîb**, sf. 250.

⁴⁰⁴ Nesâî, Tahrîmu'd Dem 21; Aynı hadisi Nesâî, muttasıl bir senetle Muhammed el-Bâkır aracılığı ile Süveyd b. Mukarrin'den rivayet etmiştir (Nesâî, Tahrîmu'd dem 24)

⁴⁰⁵ Küleynî, **Kâfi**, V, sf. 52; Tûsî, **Tehzîbu'l ahkâm**, VI, sf. 167.

⁴⁰⁶ Necâşî, **Ricalu'n Necâşî**, sf. 214.

⁴⁰⁷ Zehebî, **Mîzânu'l i'tidâl**, II, sf. 436; İbn 'Adî, **Kâmil**, V, sf. 406.

Hadiste dikkat çeken bir diğer husus ise Şîî kaynaklarda hadisin, aynı isnadla Ebû Meryem aracılığıyla Muhammed el-Bâkır'dan rivayet edilmiş olmasıdır. Daha uzun olan rivayetin metni Ebû Meryem tarafından şöyle aktarılmıştır:

“ Ebû Ca‘fer [Muhammed el-Bâkır] Hz. Peygamber’in ‘zulüm sonucu öldürülen kişi şehit sayılır’ dediğini rivayet ettikten sonra, Ey Ebâ Meryem, zulümle öldürülmek nedir bilir misin? diye sordu. Bende ‘Canım sana feda olsun. Kişinin malından, ailesinden ya da buna benzer şeylerle zulüm görmesidir’ diye cevap verdim...”⁴⁰⁸

Rivayetten anlaşılacağı üzere hadis bir konuşma içerisinde aktarılmıştır. İki rivayetin aynı oluşu akla iki ihtimal getirmektedir. Ya hadis, bir defa Muhammed el-Bâkır'dan bir defa da Ca‘fer es-Sâdık'tan ayrı zamanlarda alınmıştır ya da aslında Muhammed el-Bâkır'dan alındığı halde daha sonra Ca‘fer es-Sâdık'a nispet edilerek aktarılmıştır. İki hadisin de Ebû Meryem'den sonraki ravilerinin aynı olması ve Muhammed el-Bâkır'dan alınan rivayetin içeriğinin daha geniş olması, ikinci ihtimali güçlendirmektedir.

Netice itibariye Şîîler açısından imamın hadisi kimden aldığı pek önemli gözükmemektedir. Ayrıca Sünnî literatürde de kabul edilen rivayetlerin Şîî literatürdeki ravilerin farklı olması henüz hicri ikinci asrın bidayetinde Şîî menşeli ravilerin gün yüzüne çıktığı ve bu ravilerin hadis aktarımında ya da ilim tahammülünde doğrudan Muhammed el-Bâkır ile Ca‘fer es-Sâdık'a yöneledikleri gözlenmektedir.

4. Muhammed el-Bâkır'ın Sadece Şîî Kaynaklarda Yer Alan Rivayetleri

Hem Şîî hem de Sünnî kaynaklarda hadisleri bulunan Muhammed el-Bâkır'ın birçok rivayeti sadece Şîî kaynaklarda yer almaktadır. Bu rivayetlerin mahiyetini incelemek her iki mezhebin hassasiyetlerini göstermesi açısından önemli olabilecektir. Örneğin Şîî kaynaklarda Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → İbn Mahbûb → ‘Alâ b. Rezîn → İbn Sinân → Ebû Hamza →

⁴⁰⁸ Küleynî, **Kâfî**, V, sf. 52; Tûsî, **Tezîbu'l ahkâm**, VI, sf. 167.

Muhammed el-Bâkır tarikiyle nakledilen “Celadetime ve yüceliğime yemin ederimki kul isteklerimi kendi isteklerinin önüne alırsa onu kendisine yeterli kılarım” hadisi⁴⁰⁹ Sünnî kaynaklarda bulunamamıştır.

Mezkûr hadisi, Muhammed el-Bâkır’dan rivayet eden kişiler Ebû Hamza ve Ebû Ubeyd el-Huzzâ’dır. Asıl ismi Ziyâd b. İsa olan Ebû Ubeyde el-Huzzâ, Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır’ın ve Ca‘fer es-Sâdık’ın ashabı arasında sayılmış ve sika olduğu belirtilmiştir,⁴¹⁰ Sünnî kaynaklarda kendisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ebû Hamza ise es-Sümâlî nisbesiyle bilinen Sâbit b. Ebî Safiyye’dir. Sünnî kaynaklarda rafîzi olduğu belirtilen ve zayıf sayılan⁴¹¹ Ebû Hamza Şîî kaynaklarda sika bir ravi olarak kaydedilmiş⁴¹² ve Şîa’nın seçkin kişilerinden olduğu belirtilmiştir.⁴¹³ Görüldüğü üzere Muhammed el-Bâkır’dan hadisi rivayet eden her iki isim de Şîaya olan mensubiyetleri ile bilinmektedirler. Bu durum, hadisin Sünnî kaynaklarda kaydedilmemesinin sebebi olabilir.

İki mezhep arasındaki farklılığı daha net okuyabilmek için Ali b. İbrahim → babası ve Abdullah b. Salt → Hammâd b. İsa → Harîz b. Abdullah → Zürâre → Muhammed el-Bâkır tarikiyle nakledilen şu hadise bakmak yerinde olacaktır:

“Muhammed el-Bâkır ‘İslâm; namaz, zekât, hac, oruç ve velayet olmak üzere beş şey üzere bina edilmiştir’ deyince, Zürâre ‘Peki bunlardan hengisinin fazileti daha fazladır?’ diye sorar. Muhammed el-Bâkır ‘Velâyet bunlardan en faziletli olanıdır ve velayet sahibi olan kimse diğer rükünlerin delilidir... Bu sayılanların zirvesi, anahtarı hepsinin kapısı ve rahmanın rızası, imâmı tanıdıktan sonra ona itaat etmektir’ diye cevap verdi.”⁴¹⁴

Farklı tariklerle⁴¹⁵ de rivayet edilen bu hadis, Sünnî kaynaklarda kaydedilmemiştir. Ancak hadis Sünnî kaynaklarca nakledilen ve islamın beş rükün

⁴⁰⁹ Küleynî, **Kâfî**, II, sf. 137; Hadisin farklı tariki için bkz. Meclisî, **Bihâru’l envâr**, LXVII, sf. 75.

⁴¹⁰ Cevâhirî, **Müfid**, sf. 234.

⁴¹¹ Zehebî, **Mîzânu’l i’tidal**, I, sf. 363.

⁴¹² Necâşî, **Ricâlu’n Necâşî**, sf. 115.

⁴¹³ Berkî, **Ricâlu’l Berkî**, sf. 66. (Muhakkikin dipnotu)

⁴¹⁴ Küleynî, **Kâfî**, II, sf. 18-19; Meclisî, **Bihâru’l envâr**, LXV, sf. 332.

⁴¹⁵ Farklı tarikler için bkz. Küleynî, **Kâfî**, II, sf. 18. Hadislerin bütün varyantlarında imama inancın temel rükün olduğu kaydedilmiştir.

üzere tesis edildiğini öngören hadis ile paralellik arz etmektedir. İbn Ömer tarafından merfu bir şekilde nakledilen hadis şu şekildedir:

“İslam beş şey üzere bina edilmiştir: Allahtan başka ilah olmadığına ve Hz. Peygamber’in onun resulü olduğuna şehadet etmek, namazı ikame etmek, zekât vermek, hacetmek ve ramazan ayında oruç tutmak”⁴¹⁶

Görüldüğü üzere Sünnî ve Şîî kaynaklarda kaydedilen hadis lafız itibariyle benzerlik göstermektedir. Her ikisinde de islamın beş şart üzere tesisi edildiği anlatılmaktadır. Ancak Şîî kaynaklarda sayılan şartlardan bir tanesi Sünnî kaynaktan nakledilen ile paralellik arz etmemektedir. Sünnî kaynaklarda Allah’a ve peygambere iman şart koşulurken, Şîî kaynaklarda imâmı tanımak ve ona itaat etmek şart koşulmaktadır.

Metinlerdeki bu farklılıklar bir yana isnad yönüyle de farklılık gözükmemektedir. Sünnî kaynaklarca nakledilen hadis Hz. Peygamber’e İbn Ömer vasıtasıyla ulaşırken, Şîî kaynaklardaki rivayet Muhammed el-Bâkır’da nihayet bulmuştur. İsnadtaki bu farklılık iki mezhebin hadislere bakış açısını da göstermektedir. Zira Şîî düşüncesine göre bedeni amellerin değer kazanması ancak imâmın itikadi olarak benimsenmesine bağlıdır.⁴¹⁷ Bu hadis mezhebi kabullerin rivayetlere yansımaları görmek açısından önemli bir yere sahiptir.

Konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak rivayetlerden bir tanesi de müt’a nikâhı konusunda aktarılan hadislerdir. Şîî literatürde Muhammed el-Bâkır’a sorulan “Müt’a nikâhı yapan için herhangi bir sevap var mıdır?” sorusuna, “Eğer yaptığı nikâhla Allah’ın rızasını umuyorsa sevabı vardır”⁴¹⁸ şeklinde verdiği cevap ile “Hz. Peygamber, semaya yükseldiğinde Cebrâil ona gelip şöyle demiş: Ey Muhammed, Allah senin ümmetinden müt’a nikâhı yapan hanımları bağışlamıştır”⁴¹⁹ rivayeti Sünnî kaynaklarda bulunmayan rivayetlerdir. Ayrıca Muhammed el-Bâkır’dan müt’a nikâhının süresi ile ilgili de rivayetler aktarılmıştır.⁴²⁰

⁴¹⁶ Buhârî, İmân 2; Müslim, İmân 16; Tirmîzî, İmân 3; Nesâî, İmân ve şerâî’hi 13.

⁴¹⁷ Meclîsî, *Bihârul envâr*, LXV, sf. 334.

⁴¹⁸ Şeyh Sadûk, *Men lâ yehduruhü’l fakîh*, III, sf. 463.

⁴¹⁹ Şeyh Sadûk, *Men lâ yehduruhü’l fakîh*, III, sf. 463.

⁴²⁰ Şeyh Sadûk, *Men lâ yehduruhü’l fakîh*, III, sf. 464, 465.

Geçici evliliğin bir türü olan müt‘a nikâhı⁴²¹ hususunda Ehl-i Sünnet ve Şîa birbirlerinden farklı görüşlere ve rivayetlere sahiptir. Hz. Peygamber önceden serbest kıldığı halde sonradan yasakladığını belirtmelerine karşın⁴²² Şîanın⁴²³ müt‘a nikâhına ibadet telakkisini eklemeleri ve meseleyi mezhebin temel uygulamalarında kabul etmeleri⁴²⁴ müt‘ayı bir nevi alamet-i farika kılmıştır.

Mezheplerin farklı kabullerinin, hadis kabulüne ve yorumlanmasına farklı bir şekilde yansıdığını bu örnekte görmek mümkündür. Zira Sünnî ulema müt‘a nikahı konusundaki rivayetleri genel itibariyle Hz. Peygamber’den naklederken, Şîî alimler imamların sözlerini hüccet olarak kullanmışlardır. Hz. Ali’den nakledilen “Hz. Peygamber Hayber’in fethi esnasında ehlî eşek etini ve müt‘ayı haram kılmıştır” rivayetini de takiyyeye yaptığı şeklinde yorumlamışlardır.⁴²⁵ Müt‘a nikâh hususunda Muhammed el-Bâkır’dan aktarılan rivayetlerin kendi görüşü olabileceğini düşünmekteyiz, zira bu konuda farklı düşünen âlimlerin var olduğu bilinmektedir.⁴²⁶

Şîî kaynaklarda, Muhammed el-Bâkır’dan rivayet edilip de Sünnî kaynaklarda kaydedilmeyen hadisler elbette bu kadar ile sınırlı değildir. Birinci örnek, Muhammed el-Bâkır’dan hadis rivayet eden ravilerin mezhebi konumunun hadis kabulündeki etkisini gösterdiği gibi; ikinci örnek, mezheplerin temel kabullerinin hadis rivayetine nasıl etki ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Üçüncü örnekte ise şahsın içtihadı olabileceğini düşündüğümüz bir fikrin, (Sünnî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır’ın müta nikahını kabul ettiği konusunda, herhangi bir rivayet tespit edilememiştir.) şahsa yüklenen imamlık vasfından dolayı zamanla nasıl mezhebi temel kabulü halini aldığını müşahade etmekteyiz.

⁴²¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Müt‘a”, **DİA**, XXXII, sf. 174.

⁴²² Ehl-i Sünnet kaynaklarında müt‘a nikahı konusundaki rivayetleri toplu görmek için bkz. Yavuz Ünal, “Hadis Verilerine Göre Mut‘a Nikahı”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, 1993, sayı: 7, sf. 155-176.

⁴²³ Şîî kaynaklarda müt‘a konusundaki rivayetleri toplu görmek için bkz. Şeyh Müfid, **Risâletü’l müt‘a**, Daru’l müfid, Beyrut, 1993/1414.

⁴²⁴ Sefa Atik, “Ca‘ferî Fıkıhında Mut‘a Nikahı Konusuna Usulî bir Bakış –Şeyh Müfid’in Risâletü’l Mut‘a ve Hulâsetü’l İcâz İsimli Eserlerindeki Gerekçeler Üzerine–”, **Pamakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Denizli, 2016, sayı: 5, sf. 17.

⁴²⁵ Tûsî, **Tehzîbu’l ahkâm**, VII, sf. 655.

⁴²⁶ Abdullah Kahraman, “Mut‘a Nikahı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, 2007, sf. 158.

5. Muhammed el-Bâkır'ın Sadece Sünnî Kaynaklarda Yer Alan Rivayetleri

Muhammed el-Bâkır'ın Şîî literatürdeki hadisleri Sünnî literatürdeki hadislerinden çok daha fazla olduğu halde, Sünnî kaynaklardaki hadislerinin bazıları Şîîlerce kaydedilmemiştir. Muhammed el-Bâkır'ın Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiği “Hz. Peygamber gusül aldığı zaman başına 3 defa su dökerdi...”⁴²⁷ hadisi Şîî kaynaklarda bulunamamıştır.

İki mezhep arasındaki kabul farkını gösteren Muhammed el-Bâkır'ın “Allahım sen biliyorsunki ben onların imamı değilim”⁴²⁸ maktu hadisi de Şîî tarafından rivayet edilmemiştir. Hatta bu rivayetin tam zıddı mana ihtiva eden haberler nakledilmiştir

Ravi farklılığı veya mezhepsel kabuller bazı haberlerin kabulüne mani olmuştur denilebilir. Sünnî kaynaklarda bulunup, Şîî kaynaklarda yer almayan hadislerin çoğunluğunun Sünnî görüşleri desteklediği için Şîî kaynaklara alınmadığı ileri sürülebilir.⁴²⁹ Bununla birlikte içerik itibarıyla Şîî mezhebe aykırı olmayan hadisler de Şîî kitaplarında bulunamamıştır. Bunun ravi farklılığından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çünkü Şîî literatürde yer bulan hadislerin neredeyse tamamına yakını Şîî mensubiyeti olan raviler tarafından nakledilmiştir. Bu durum rivayetlerin farklılaşmasına da sebep olmuştur denilebilir.

6. Değerlendirme

Muhammed el-Bâkır'ın rivayet ettiği hadislerin sayısı hususunda mezhepler arasında ihtilaflar olduğu gibi hadislerin içerikleri ve rivayet şekilleri konusunda da farklılıklar mevcuttur.

Muhammed el-Bâkır'ın tefsir ve hac konusunda Sünnî kaynaklarda da azımsanmayacak kadar hadisi bulunmasına karşın diğer konulardaki rivayet sayısı Şîî kaynaklardaki hadisleriyle kıyaslanmayacak kadar az sayıdadır. Kendisine tefsir

⁴²⁷ Buhârî, Gusl 3; Müslim, Hayz 54; Tercüme Müslim'in kaydettiği rivayetten yapılmıştır.

⁴²⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, VI, sf. 198.

⁴²⁹ Yusuf Suiçmez, **Hadis Tarihi**, sf. 167.

konusunda bir kitabın atfedilmiş olması ve Câbir b. Abdullah'a yakın bir isim olması tefsir ile hac rivayetlerinin nispeten fazla olmasına zemin hazırlamış olmalıdır.

Hadis sayısı konusundaki büyük fark Muhammed el-Bâkır'a yüklenen imamlık vasfıyla ilişkilidir. İmam kabul edilen bir zata olan güven, soruları sürekli ona yöneltme arzusu ve onun ağzından dökülen ifadelerle olan itimat Muhammed el-Bâkır'ı, Şîî literatürdeki hadis rivayetlerinde üst bir yere taşımıştır. Şîî kaynaklarda yer alan hadislerinin büyük çoğunluğunun senedinin onda nihayet bulması da bu düşünceyle uyumlu gözükmektedir. Sünnî kaynaklardaki hadis sayısının az olması ise onun, döneminin bazı âlimleri kadar hadis meclislerinde yer almadığını, rivayetle diğerleri kadar meşgul olmadığını gösterir niteliktedir.

İki mezhebin Muhammed el-Bâkır'dan rivayet ettiği ortak hadislerde genel itibariyle hadisi Muhammed el-Bâkır'dan alan ravinin isminin değişmesi yani ravilerin mezhebi aidiyetlerine göre kabul edilmesi, o dönemde mezhep ayrışmasının başladığını göstermesi açısından önemlidir.

SONUÇ

Hicri 57 yılında doğup 114 senesinde vefat eden Muhammed el-Bâkır iki mezhep tarafından makbul sayılan bununla birlikte üzerinde ihtilafların bulunduğu Ehl-i Sünnet'e göre büyük bir âlim, Şîa'ya göre beşinci imamdır.

Emevi hilafeti yıllarında yaşayan Muhammed el-Bâkır, Sünnî kaynaklara göre dönemin halifeleri ve valileriyle şahsi sıkıntılar yaşamamıştır. Valilerin bazı dönemlerde Ehl-i beyt'e karşı olan tutumlarından kısmen etkilenmiş olsa bile, kendi şahsına karşı yapılan herhangi bir hareket bilinmemekle birlikte, halifelerin özellikle Ömer b. Abdülaziz'in kendisiyle iyi ilişkiler içerisinde olduğu nakledilmiştir.

Şîî kabule göre ise Muhammed el-Bâkır, Ömer b. Abdülaziz hariç diğer halifeler ile sorunlar yaşamıştır. Yani Şîî dünyasının Emevilere olan menfîi tutumun, Muhammed el-Bâkır ile halifeler arasında da gözlemlendiği belirtilmelidir.

Tabiî dönemi âlimleri arasında sayılan Muhammed el-Bâkır, Sünnî kaynaklara göre hayatının tamamını Medine'de geçirmiş ve yetiştiği bazı sahabilerden ilim almıştır. Özellikle Câbir b. Abdullah'tan birçok rivayette bulunması, ilmini dönemin yaşayan büyük simalarından aldığını göstermektedir. Şîî kabule göre Muhammed el-Bâkır ilmini 4 senesini geçirdiği dedesi Hüseyin ve 35 sene geçirdiği babası Zeynelâbidîn'den ilim öğrenmiştir. Aslında müfehhem olarak kabul edildiğinden ve başka yollarla da ilim aldığına inanıldığından dolayı, Şîî düşünceye göre Muhammed el-Bâkır sahabelerden ve tabiinden ilim almak zorunda değildi. Hatta dönemin en âlim zatı olduğundan herkes ilmi kendisinden almıştır. Sünnî ve Şîî temel kabullerinin, Muhammed el-Bâkır'a yükledikleri manaya göre ilmini tahammül etme şeklinde farklılaştıkları görülmektedir.

Şîa'da, Muhammed el-Bâkır için imamlığının alameti olarak birçok nass ve mucizenin varlığı iddia edilmiş ve doğal olarak bunlar, sadece Şîî literatürde rivayet edilmiştir. İki mezhebin bu konuda rivayet ettiği ortak rivayet Câbir b. Abdullah'ın Muhammed el-Bâkır'a Hz. Peygamber'den selam getirme hadisesidir. Bu hadise Şîîler tarafından Muhammed el-Bâkır'ın İmam olduğunu gösteren bazı ziyadelerle nakledilirken, Sünnî kaynaklarda sadece selam hadisesi olarak kaydedilmiştir. Ayrıca iki mezhebin mucize kavramına yükledikleri mana, bu konudaki rivayetlerin

şekillenmesinde etkili olmuştur. Sünnîler mucizenin sadece Peygamberler eliyle zuhur edebileceğine inanırken, Şîîler imamların da tıpkı Peygamberler gibi mucize gösterebileceklerini düşünmektedirler. Bu gerekçelerden ve farklılıklardan dolayı Şîîler Muhammed el-Bâkır adına birçok mucize kaydederken, Sünnîler hadis kaynakları herhangi bir mucizeden bahsetmemişlerdir.

İki mezhebin, Muhammed el-Bâkır hakkındaki farklılıklarının daha da belirginleştiği konulardan bir tanesi de hoca silsilesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan rivayet şekilleridir. Sünnî eserlerin telif amaçlarına uygun olarak Camii ve Sünenlerde Muahmmmed el-Bâkır’dan merfu-muttasıl hadisler rivayet edilirken, Musannef türü eserlerde ise daha çok maktu hadisler kaydedilmektedir. Musanneflerde Muhammed el-Bâkır’ın birçok mürsel rivayeti de zikredilmiştir. Ayrıca Muhammed el-Bâkır’ın munkatı rivayetlerinin Sünnî ulema tarafından zayıf sayılması, onun tıpkı diğer âlimler gibi değerlendirildiğini gösterdiği gibi ilmi tıpkı diğer alimler gibi farklı hoca silsileleri ile aldığını da göstermektedir. Buna karşın, Şîî rical eserlerinde Muhammed el-Bâkır için herhangi bir hoca sayılmaması; onun yerine sadece Muhammed el-Bâkır’ın ashabının kaydedilmesi hatta Muhammed el-Bâkır’ın kendisinden rivayette bulunduğu Câbir b. Abdullah gibi isimlerin de söz konusu ashab arasında sayılması, Şîîlerin “İmamlar masumlar dışındaki insanlardan ilim almazlar” teziyle uyumluluk arz etmektedir.

Şîîler, imamları diğer âlimlerden ayrı tuttuklarından hatta onları kendilerine tabii olunma ve ilme muttali olma hususlarında Hz. Peygamber’e denk tuttuklarından dolayı ilmi zorunlu olarak başka vasıtalar ile almalarını zâid görmüşlerdir. Bu nedenle rivayet literatürlerindeki hadislerin geneli bir imamda son bulmuştur. Muhammed el-Bâkır, Ca‘fer es-Sâdık’tan sonra kendisine en çok hadis nispet edilen imam konumundadır. Ondan gelen hadislerin çoğunda başka bir kaynağa nispet edilmemiş, az bir kısmında ise ya doğrudan ya da imamlar vasıtasıyla Hz. Peygamber’e nispet edilmiştir. Genel yapı bu olmakla birlikte Muhammed el-Bâkır’ın Şîî literatürde Câbir b. Abdullah kanalıyla Hz. Peygamber’den hadis kaydettiği görülmektedir. Bu durum, Şîîlerin “İmamlar başka kimseden ilim almazlar” şeklindeki temel kabullerini nakzetmekle birlikte bu tür rivayetlerin

içeriklerinin daha çok imâmet ve Ehl-i beyt'le ilgili olması bu tür rivayetlerde daha esnek davrandıklarını hissettirmektedir.

İki mezhep arasında Muhammed el-Bâkır'ın talebeler konusunda da farklılıklar gözükmektedir. Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî kaynaklardaki talebe sayısı az iken Şîî kaynaklardaki talebe sayısı bir hayli fazladır. "Herkesin ilimde ona muhtaç olduğu ve herşeyi ona sordukları" şeklindeki Şîî temel tezi, ona yönelenlerin fazlalığının nedenini de açıklamaktadır.

Sünnî âlimlerce kaydedilen öğrencileri arasında Şîî olmakla itham edilen birkaç isim bulunmaktadır. Bu isimlerin tamamının Kûfe'li olması önem arz etmektedir. Şîî kaynaklarca kaydedilen ve kendisinden çokça rivayette bulunan talebelerinin Kûfe'li olması da imamın Kûfe ile olan bağlantısının mahiyetini önemli kılmaktadır. Bizzat Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'dan alınan haberlerin Kûfe'ye varıncaya kadar değişmiş olması ile ilgili verilen malumat, bazen kendisinin söylemediği bir şeyin kendisine nispet edilmesi hadiseleri ve Kûfe ile olan bağlantısını birkaç isim üzerinden gerçekleştirmiş olması Şîî rivayetlerin kabulünü sorunlu hale getirmektedir. Medine- Kûfe uzaklığı ve haberlerin sürekli Muhammed el-Bâkır'a arz edilerek tashih edilememesi hadislerin güvenilirliğini zedelemektedir. Nitekim Şîî literatürde de bu sonucu destekleyen birçok rivayet kaydedilmiştir.

Muhammed el-Bâkır'ın Sünnî literatürdeki rivayetlerinin Şîî literatürdekine oranla az olması ve Muhammed el-Bâkır'ın Şîî literatürdeki rivayet sayısının yine aynı mezhebin Ca'fer es-Sâdık hariç diğer İmamlardan fazla olması önemli iki nokta olarak gözükmektedir. Bu durumlardan birincisi, Muhammed el-Bâkır'ın Şîîler tarafından imam kabul edilmiş olması ile açıklanırken; ikinci durum ise Şîî düşüncenin gelişim evresinin Muhammed el-Bâkır dönemine denk geldiğini ve oğlu Ca'fer es-Sâdık döneminde tam gelişim sağladığını göstermesi açısından önemlidir. Kûfe menşeli bazı ravilerin Muhammed el-Bâkır'a teveccühleri ve sorularını devamlı ona yöneltmeleri ve bu şahısların Sünnî çevrelerce de Şîî olarak kabul edilmeleri, dönemin zihni değişimini ortaya koymaktadır. Şîî fikrini taşıyan kişilerin ilim almak için kendi güvenilir kaynaklarına yöneldikleri anlaşılmaktadır.

Sünnî ve Şîî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'dan rivayet edilen hadislerle bakıldığında ortak hadisle bulunduğu gibi sadece Sünnî veya sadece Şîî kaynaklarda zikredilen rivayetlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Söz konusu hadislerde metnin aynı olmasına rağmen Sünnî ile Şîî literatürün farklı tarikler zikrettikleri, her bir mezhebin genellikle kendi ravileriyle hadisleri naklettikleri görülmektedir. Doğal olarak Sünnî hadis literatüründe rivayetler Muhammed el-Bâkır ile Allah Resulü'ne nispet edilirken, Şîî literatür Muhammed el-Bâkır isminin bulunmasını yeterli görmüştür

Netice itibarıyla Muhammed el-Bâkır'a yüklenen âlimlik/imamlık manasının rivayet şeklini, rivayet kabulünü ve rivayet sayısını belirgin bir şekilde etkilediği görülmektedir. Aynı zamanda Muhammed el-Bâkır'ın Şîî literatürdeki rivayet sayısının kendinden önceki imamlardan fazla olması; Şîîlik düşüncesinin hicri 2. asrın başlarında biraz daha belirginleştiği, Şîî oldukları bilinen ravilerin meydana çıktığı, Kûfe'de Muhammed el-Bâkır'a ilgi duyan ve onun sözüne itimad eden bir grubun oluştuğu, ancak bu grup ile Medine'de yaşayan Muhammed el-Bâkır arasındaki iletişim ağının sağlam yürütülemediği de anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamîd İsmail el-Ensârî: “Ehlü’l Hal ve’l Akd”, **DİA**, 1994, X, sf. 539-541.
- Ahmedvând, Abbas: “The Scholarly Contrubutions of Jabir b. Yazid el-Ju‘fî,” **Journal of Shia Islamic Studies**, 2010, Sayı: 3., sf. 261-281.
- Ahmed b. Hanbel: **el-İlel ve Marifetu’r Rical**, thk. Subhi el-Bedri es-Samerrâî, Riyad, Mektebetü’l Maarif, 1989/1409.
- Ahmed Mustafa Ya‘kûb: **Câbir b. Yezîd el-Cû‘fî ve makâmât âli muhammed**, Kuveyt, 2010.
- Atçeken, İsmail Hakkı: “İbn Teyemiyye’nin Hz. Ali’nin imametiyle ilgili Şii Rivayet ve Yorumları Tenkidî”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Konya, 2001, Sayı: XII., Sf. 49-69.
- ‘Alâî, Selahuddin Ebû Saîd: **Câmiu’t tahsîl fî ahkâmi’l merâsil**, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefî, A‘limu’l Kutub, Beyrut, 1986/1407.
- Ali Nâsirî: “Şia Hadis Tarihine Genel Bir Bakış”, **Misbah**, 2014, sayı: 7-8., sf. 137-166.
- ‘Allâme el-Hillî, Hasan b. Yusuf b. el-Mutahhir: **Minhâcü’l kerâme fî ma‘rifeti’l imâme**, thk. Abdürrahim Mübarek, Kum, el-Hâdî, t.y.

- ‘Âmilî, Şeyh Hüseyin b. Abdussamed: **Vusûlu’l ahyâr ilâ usûli’l ahhâr**, thk. Ca‘fer el-Mücâhidî- ‘Atâullah er-Resûlî, ‘Utbetü’l hüseyniyye el-mukaddese, Bağdat, 2015/1436.
- ‘Âmilî, Muhsin Emîn: **Ehlu’l beyt min kitabı A‘yâni’ş Şîa**, Beyrut, Mecmu‘u’l A‘lem li ehli’l beyt, 2011/1432.
- ‘Amûdî, Ahmed Abdullah: “El-İmâm Ebû Ca‘fer el-Bâkır –merviyâtuhû ve ârâuhû fî kutubî’t tefsir bi’l mesûr ve’s sünneti’l mutahhara cema‘n ve diraseten ve tahrîcen ve ta‘likan-“, **Yüksek Lisans Tezi**, Suudi Arabistan Ümmü’l Kurâ Üniversitesi, Da‘va ve Usulü’d Din Fakültesi, El-Kitâb ve’s Sünne Bölümü.
- Amr Beysûnî: **el-Ahâdîsü’l müştereke fî ahkâmî’d defn ve’l kubûr**, Müberretü’l âl ve’l ashâb, Kuveyt, t.y.
- Apak, Adem; **Anahatlarıyla İslam Tarihi**, IV, İstanbul, Ensar Neşriyat, 7. Baskı, 2013.
- Atik, Sefa: “Ca‘ferî Fıkhdında Mut‘a Nikâhı Konusuna Usulî bir Bakış –Şeyh Müfid’in Rîsâletü’l Mut‘a ve Hulâsetü’l Îcâz isimli Eserlerindeki Gerekçeler Üzerine-“, **Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Denizli, 2016, sayı: 5.,sf. 1-19.
- Aydınlı, Abdullah: **Hadis Istılahları Sözlüğü**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1987.
- Bacak, Nigar: “İmamiyye Şiası’nda İmamet Anlayışı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Mezhepler Bilim Dalı, Konya, 2009.

- Bâkır, Bedr Muhammed: **er-Ravdu'n nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Ca'fer el-Bâkır**, Kuveyt, Meberretü'l âl ve'l ashâb, 1428/2007.
- Bedr, Abdülbasit: **et-Târihu's şâmil li'l Medîneti'l münevvere**, III, 1993/1414.
- Berkî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed: **Ricâlu'l Berkî**, thk. Haydar Muhammed Ali el-Bağdadî, Müessesetü'l İmam es-Sadık, Kum, 2012/1433.
- Beyhakî, İbrahim b. Muhammed: **el-Mehâsin ve'l mesâvî**, thk. Frederick Şawl, y.y, 1901/1318.
- Bozan, Metin: “Şia Fırkaların Tasnifi-Nispet Edildikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme-” **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: VI, Sayı: I, 2004, sf. 21-37.
- Buckley, Ron P.: “Şii Hadislerin Kaynağı Olarak Ca'fer es-Sâdık”, trc. M. Macit Karagözoğlu, M. Enes Topgül, **Şia'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, sf. 41-66
- Buhârî, Muhammed b. İsmail: **et-Târîhu'l kebîr**, Ed: Muhammed Abdu'l mü'id Hân, VIII, Haydârâbâd, Dâiret'l ma'arifi'l osmaniyye, t.y.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail: **el-Câmiu's sahîh**, IX, thk. Muhammed Züheyr Nâsır el-Nâsır, Daru tavki'n necât, y.y, 1422.

- Bulut, Halil İbrahim: **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, Baskı: 4, 2015.
- Büyükkara, Mehmet Ali: Mevkuf Hadisler ve Değeri, **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı, İstanbul, 1993.
- Câmi‘u’l Haremeyn eş-şerifeyn: Muhammed b. Ali b. Hüseyin maddesi; (Çevrimçi), Site için bkz. <http://sunnah.alifta.net/ViewRwah.aspx> (Erişim tarihi: 10.04.2019).
- Cevâhirî, Muhammed: **el-Müfîd min Mu‘cemi Ricâli’l Hadîs**, Kum, Mektebetü’l mahalâtî, 1424.
- Ceyzâvî, Eşref: **‘İlmu’l hadîs beyne asâleti Ehl-i Sünne ve intihâli’ş Şiâ**, Mısır, Dâru’l Yakîn, 2009/1430.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif: **Mu‘cemu’t tarifât**, thk. Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire, Daru’l fâzîle, t, y.
- Cüveynî, el- İmâmü’l Haremeyn Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf: **Giyâsü’l ümem fî tiyâsi’z zulem**, thk. Mustafa Hilmî-Fuad Abdulmuni‘m, y.y., Dâru’d da‘va, t.y.
- Çakan, İsmail Lütî: **Hadis Usûlü**, İFAV, İstanbul, 2012.
- Dakake, Maria Massi: “Loyalty Love and Faith -Defining the Boundaries of the Early Shi‘ite Community-”, **Doktora Tezi**, Princeton Üniversitesi, 2000.

- Demir, Mahmut: “Sahabe Ehl-i Beyt Ekseninde Şii-Sünni İhtilaflarının Hadis Rivayetine Yansımaları”, **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Sayı: IV, 2011, sf. 90-111.
- Demircan, Adnan: **Kerbela -Keder ve Bela-**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2014.
- Demircan, Adnan: **Hız. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt**, İstanbul, Beyan yayınları, 2014.
- Demirî, Muhammed b. Musa b. İsa: **Târîhu’l hayavâni’l kubrâ**, II, Beyrut, Dâru’l kutubi’l ilmiyye, 2003/1424.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed: **Târîhu’l hamîs fî ahvâli enfesi’n nefîs**, II, Beyrut, Dâru’s sadır, t.y.
- Dönmez, İbrahim Kâfi: “Müt‘a”, **DİA**, XXXII, sf. 174- 180.
- Ebû Abdullah ez-Zübeyrî, Musa b. Abdullah b. Musab: **Nesebu Kureyş**, thk. Levi Brovençal, Kahire, Dâru-l ma‘ârif, t.y.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş‘as es-Sicistânî: **Sünen**, IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdü’l Hamid, Beyrut, Mektebetü’l Asriyye, t.y.
- Ebû’l Hasan, Ali b. İsa el-Erbilî: **Keşfu’l gumme fî ma‘rifeti’l eimme**, thk. Ali Kevser, Beyrut, el-Mecmau’l âlemi li ehli’l beyt, 1433/2012.
- Edîp, Adîl: **el-Eimmetü’l isnâ aşer**, Beyrut, Müessesetü’l A‘lemi li’l Matbûât, 3. Baskı, 1985/1405.

- Erul, Bünyamin: **Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara, Otto, 2016.
- Eşâ‘rî, Ebû‘l Hasan Ali b. İsmail: **Makâlâtü‘l islâmiyyîn**, II, thk. Nua‘ym Zerzûr, el-Mektebetü‘l asriyye, y.y, 2005/1426.
- Eşâ‘rî, Ebû‘l Hasan Ali b. İsmail: **el-Lüma‘ fî redd a‘lâ ehli zayğ ve‘l bida‘**, thk. Muhammed Emin ed-Dannâvî, Beyrut, Dâru‘l kutubi‘l ilmiyye, 2. Baskı, t.y.
- Hâfız Esedrem: **el-Ahâdisü‘l müstereke fî‘l a‘zâi ve’s sabr ale‘l belvâ**, Müberretü‘l âl ve‘l ashâb, Kuveyt, 2013/1434.
- Hâkim en-Neyşâburî, Ebû Abdillâh Muhammed: **Ma‘rifetu ‘ulûmi‘l hadîs**, thk. Seyyid Mua‘zzam Hüseyin, Beyrut, Dâru‘l kutubi‘l ilmiyye, 1977/1397.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû ‘Amr: **Tabakât**, thk. Dr. Süheyl Zekkâr , Dâru‘l fikr, y.y, 1993/1414.
- Halm, Heinz: **Shiism**, trc. Janet Watson, Marian Hill, New York, Columbia University Press, second edition, 2004.
- Hasan b. Şehîdî’s Sâni, Ebû Mansur Cemâlüddîn: **et-Tahrîru‘t tâvusî: El-Müstahrec min Kitabi Halli‘l İşkâl li-Seyyid Ahmed b. Musa b. Tâvûs**, thk. Fazl Cevâhirî, Kum, Matba‘atü’s Seyyidi’s Şüheda, 1991/1411.
- Hasbân, Abdullah Muhammed Ahmed: “Hakikatü şahsiyyeti Muhammed el-Bâkır ve cühûduhu fî rivâyeti‘l hadîs”, **Ulûm İslâmiyye Journal**, 2012, vol: 9 sf. 145-166.

Hemedânî, Şeyh Selmân Merv
el-Harisî:

**Ahsenü'l eser fî hayâti'n Nebî ve'l eimmeti'l İsnâ
A'şer**, Sayda, Matba'atü'l i'rfân, 1953/ 1372.

Hillî, Allâme İbnü'l Mutahhar
Cemâluddîn Hasan b. Yusuf

Hülâsatü'l akvâl fî ma'rifeti'r ricâl, thk. Şeyh
Cevvâd el-Kayyûmî, Kum, Müessesetü Neşri'l Fukahâ,
2010/1431.

Hillî, Allâme İbnü'l Mutahhar
Cemâluddîn Hasan b. Yusuf

Minhâcü'l yakîn fî usûli'd dîn, thk. Muhammed Rızâ
el-Ensârî el-Kummî, Matbaa Yârân, 1374/1416.

Hodgson, Marshall G. S.:

“Erken Dönem Şîa'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü” Çev.
Sıddık Korkmaz, **İstem**, Sayı: 18, 2011, sf. 289-311.

Hûî, Seyyid Ebû'l Kâsım el-
Mûsevî:

**Mu'cemü'r ricâli'l hadîs ve tafsîlu tabakâti'r
ruvvât**, XXIV, Necef, Mektebetü'l imâm Hûî, t.y.

Hureysat, Muhammed
Abdülkadir:

“Halid b. Yezid b. Muaviye”, **DİA**, XV, sf. 292-295.

İbn 'Adî, Ebû Ahmed el-
Cürcânî:

el-Kâmil fî dua'fâi'r ricâl, IX, thk. A'dil Ahmed
Abdülmevcût ve Ali Muhammed el-Mua'vviz, Beyrut,
el-Kütübü'l ilmiyye, 1997/1418.

İbn Asâkir, Ebû'l Kâsım Ali b.
Hasan:

Târihu Dimaşk, thk. 'Amr b. Gurâme el-'Amrevî,
LXXX, Dâru'l fikr, y.y, 1995/1415.

İbn Ebî Zeyneb en-Nu'mânî:

el-Gaybe, thk. Fâris Hassûn Kerîm, Dâru-l cevvdân,
y.y, t.y.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b.
Muhammed el-'Askalânî:

Tehzîbu't Tehzîb, thk. Hâmid Abdullah Mihlavî, VIII,
Kahire, Dâru'l hadîs, 2010/1431.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b.
Muhammed el-‘Askalânî:

Tehzîbu’t Tehzîb, XII, Hindistan, Dâiretü’l matba‘ati’l
islâmiyye, 1908/1326.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b.
Muhammed el-‘Askalânî:

**Nüzhetü’n nazar fî tadvîhi Nuhbeti’l Fiker fî
Mustalahi Ehli’l Eser**, thk. Nurettin İtr, Karaşi,
Mektebetü’l büşrâ, 2012/1434.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b.
Muhammed el-‘Askalânî:

Takrîbu’t Tehzîb, thk. Muhammed A‘vvâme, Suriye,
Dâru’r reşîd, 1986/1406.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b.
Muhammed el-‘Askalânî:

Lisânü’l Mîzân, VII, thk. Dâiretü’l mua‘rrifi’n
nizâmiyye, Beyrut, Müessesetü’l a’lemî, 1971/1390.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b.
Muhammed el-‘Askalânî:

el-İsâbe fî temyîzi’s sahâbe, VIII, thk. Adil Ahmed ve
Ali Muhammed, Beyrut, Dâru’l kutbi’l ilmiyye, 1415.

İbn Hazm, Ebû Muhammed
Ali b. Ahmed el-Kurtubî:

el-Fasl fî’l milel ve’l ehvâ ve’n nihâl, V, Kahire,
Mektebetü’l hancı, t.y.

İbn Kesir, Ebû’l Fidâ İsmail b.
Ömer:

el-Bidâye ve’n nihâye, XIV, thk. Ali Şi‘rî, Dâru ihyâi’t
turâsi’l a‘rabi, y.y, 1988/1408.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh
Muhammed b. Yezîd el-
Kazvînî:

Sünen, II, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Daru
ihyâi’l kütübi’l a‘rabiyye, t.y.

İbn Manzûr, Ebu’l Fadl
Cemaluddin Muhammed b.
Mükrim:

Lisânu’l Arab, Beyrut, Dâru Sadr, IV, sf. 74.

İbn Nedîm, Ebu’l Ferec
Muhammed b. İshak:

el-Fihrist, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut, Dâru’l
ma‘rife, 1417/1997.

İbn Sa‘d: Ebû Abdillâh
Muhammed:

Tabakat, trc. Prof. Dr. Ali Bakkal, Ed.: Adnan
Demircan, XI, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015.

- İbn Salâh, Ebû A‘mr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî: **Mukaddime**, thk. Abdullah el-Minşâvi, Kahire, Dâru’l hadîs, 2010/1431.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Ali: **Menâkıb Ali Ebî Tâlib**, thk. Yusuf el-Bikâi, 2. Baskı, Beyrut, Dâru’l A‘dvâ, 1991/1416.
- İbn Teymiyye, Takyeddin Ebu’l Abbas Ahmed b. Abdülhalim el-Harrânî: **Minhâcü’s sünne en-nebeviyye fî nakzi kelâmi’s Şîa el-Kaderiyye**, IX, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmiâtü’l İmâm muhammed b. su‘ûd el-islâmiyye, y.y, 1986/1406.
- İbn Tolun, Şemsuddîn Muhammed: **el-Eimmetu’l İsnâ A‘şer**, thk. Dr. Selahuddîn el-Müneccid, Kum, Menşûratu’r rızâ, t.y.
- İbnü’l A‘brî, Gregoryus: **Târîh muhtasari’d düvel**, thk. Anton Salhânî el-Yesû‘î, Beyrut, Dâru’s şark, 1992.
- İbnü’l Cevzi, Cemâluddîn Ebû’l Ferec Abdurrahman: **Sîre ve menâkıb Ömer b. Abdülaziz el-Halîfe ez-Zâhid**, thk. Na‘îm Zerzâr, Beyrut, Dâru’l kutubu’l ilmiyye, 1984/1404.
- İbnü’l Esîr, İzettin Ebû’l Hasan Ali: **el-Kâmil fî’t târîh**, X, thk. Ömer Abdusselam Tedmîrî, Beyrut, Dâru’l kitâbi’l a‘rabî, 1997/1417
- İsbehânî, Ebû Nu‘aym: **Kitâbu’l imâme**, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukayhî, Medine, Mektebetu’l u‘lûm ve’l hikem, 1987/1407.

- İsmail b. Hammâd el-Cevherî: **Mu‘cemü’s sihâh**, Beyrut, Dâru’l ma‘rife, 2008/1429.
- İzzeddîn el-‘Îcî, Ebû’l Fazl
Abdurrahman: **Kitâbu’l mevâkîf**, III, thk. Abdurrahman Âmire,
Beyrut, Dâru’l ceyl, t.y.
- Kâdı Ebû Hanîfe, En-Nu‘mân b.
Muhammed et-Temîmî el-
Mağribî:
Kahraman, Abdullah **Şerhu’l ahhbâr fî fedâili’l eimmeti’l athâr**, III, thk.
Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî, Kum,
Müessesetü’n neşri’l İslâmî, 1431.
“Mut‘a Nikâhı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **İslam
Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 9, 2007, sf. 153-
170.
- Kahraman, Hüseyin: “Sosyal Değişim Sürecinde Kûfe Hadisçiliği”, **Marife
Dergisi**, 2006, sayı: 2, sf. 87-115.
- Kandemir, M. Yaşar: “Hadis”, **DİA**, XV, 1997, sf. 27-64.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit: Maktu Hadis Hadis ve Delil Değeri, **Yüksek Lisans
Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.
- Kâsım b. Kutlubuğa: **Kitâb men revâ a‘n ebîhi a‘n ceddihî**, thk. Besîm
Faysal el-Cevâbre, Kuveyt, Mektebetü’l Ma‘ala,
1988/1409.
- Kelebâzî, Ahmed b. Muhammed
b. Hüseyin: **Ricâlu Sahîhi’l Buhârî: el-Hidâye ve’l irşâd fî
ma‘rifeti ehli’s sikât ve’s sedâd**, thk. Abdullah el-
Leysî, Beyrut, Dâru’l Ma‘rife, II, 1987/1407.

- Kohlberg, Etan: “Dört Yüz Asıl”, **Şîa’nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler**, der. ve çev. M. Macit Karagözoğlu, M. Enes Topgöl, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, sf 133-177.
- Kohlberg, Etan: “İmamiyyeden İsnaaşeriyyeye”, çev. Cemil Hakyemez, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı:3, 2005, sf. 287-301.
- Kuzudişli, Bekir: **Hadis Tarihi**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2017.
- Kuzudişli, Bekir: **Şia ve Hadis**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017.
- Kuzudişli, Bekir: “Şia’da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, cilt 18, sayı 1, 2018, sf. 59-92.
- Kuzudişli, Bekir: “Sunni Shi‘i Interaction In The Early Period: The Transsition Of The Chains of Ahl al-Sunna to the Shi‘a”, **İlahiyat Studies**, Volume 6, Number 1, Bursa, 2015, sf. 7-45.
- Küleynî, Muhammed b. Ya‘kûb **El-Kâfi**, Baskı: 1, Beyrut, Menşûrâtü’l fecr, 1428/2007.
- Küleynî, Muhammed b. Ya‘kûb **el-Kâfi**, thk. Ali Ekber el-Ğifârî, Tahran, Dârü’l kütübi’l İslâmiyye, 1363.
- Lecnetü’t tahrîr fî tarîki’l hak: **el-İmâmü’l hamîs el-İmâm Muhammed b. Ali el-Bâkır**, trc. Muhammed Abdulmun‘im el-Hâkânî, Matba‘a Selmân-i Fârisî, y.y, 1911/1329.

Lecnetü't târîh:	Târîhü'l islâm , IV, Beyrut, Dâru'l Âmirâ, 2011/1436.
Malik b. Enes:	Muvattâ , thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Beyrut, Dâru ihyâi't türâsi'l a'rabî, 1985/1406.
Meclisî, Muhammed Bâkır:	Bihâru'l envâr , Beyrut, Müessesetü'l vefâ, 1983/1403.
Mesûdî, Ebû Hasan b. Ali b. Hüseyin:	Mürûcu'z zeheb ve meâ'dinü'l cevher , thk. Kemal Hasan Mer'î, Beyrut, Mektebetü'l a'sriyye, 2005/1425.
Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf:	Tehzîbu'l Kemâl fî esmâi'r ricâl , XXXV, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Müessesetu'r risâle, 1980/1400.
Momen, Mojen:	An Introduction to Shi İslam, The history and doctrines of Twelver Shi'ism , Yale University, New Haven, 1985.
Müberretü'l âl ve'l ashâb:	el-Ahâdisü'l müştereke fî tevhîdi'l ibâde , Kuveyt, t.y.
Müderrişî, Hüseyin:	Crisis and Consolidation in the Formative Period of Shi'ite Islam , New Jersey, The Darwin Press, 1993.
Müderrişî, el-Mürciüddîn Ayetullah el-U'zmâ:	el-İmâm el-Bâkır Kudve ve Üsve , Beyrut, Merkezü'l a'sr, 2010/1431.
Müslim, Ebû'l Hasan b. Haccâc el-Kureşî:	el-Câmiu's sahîh , V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Beyrut, Dâru ihyâi't türâsi'l a'rabî, t.y.

- En-Nâsırî, Myhammed Emîr: **el-Ehadîsü'l Müştereke havle'l imâm el-mehdî**, el-Mecme'u'l âlemî li't takrîbi beyne'l mezâhîbi'l islâmiyye, Nikâr, 2006/ 1427.
- Necaşî, Ebû Abbas Ahmed b. Ali: **Ricâlü'n Necâşî**, thk. Seyyîd Mûsâ el-Şebîrî ez-Zencânî, Kum, Müessesetü'n neşri'l islâmî, 1998/1418.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb: **Tesmiyetü fukahâi'l emsâr**, thk. Mahmud İbrahim Zâid, Halep, Dârü'l vâ'i, 1950/1369.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb: **Sünen**, VIII, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep, Mektebetü'l matbûa'ti'l islâmiyye, baskı: 2, 1986/1406.
- Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ: **Firâku'ş Şî'a**, Menşûrâtu'r rızâ, Beyrut, 2012/1433.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn: **Bustânu'l ârifîn**, Dâru'r reyyân li't türâs, y.y, t.y.
- Nursî, Bediüzzâmân Sa'id: **Lemalar**, İstanbul, Envar Neşriyat, 2017.
- Öz, Mustafa: "Ehl-i Beyt", **DİA**, X, sf. 498-501.
- Öz, Mustafa: "Muhammed el-Bakır", **DİA**, XXX, sf. 506-507.
- Özşenel, Mehmet: "Bir Kemalın Hikayesi, el- Makdisi'nin el-Kemal fi esmai'r rical'ının dört asırlık serüveni," **Divan Dergisi**, sayı: 2, 2001, sf.155-161.

- Polat, Selahattin: **Mürsel Hadis ve Delil Olma Yönünden Değeri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.
- Sachadina, Abdulaziz: “Şii Fakihlerin İlk Döemdeki Rolünün Anlaşılmasında Keşşi’nin Ricalinin Önemi” **Şia’nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler**, der. ve çev. M. Macit Karagözoğlu- M. Enes Topgöl, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, sf.67-90.
- Sandıkçı, Kemal: **İlk Üç Asırda İslam coğrafyasında Hadis**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Sarıçam, İbrahim: **Emevi-Haşimi İlişkileri**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Seyyîd el-Burakî: **Târîhu’l Kûfe**, thk. Mâcî Ahmed ‘Atiyye, Redmek, İntişârâtü’l mektebeti’l haydariyye, 2003/1424.
- Seyyîd Mustafa el-Tefrişî: **Nakdu’r ricâl**, Kum, Müessesetü’l âli beyt li ihyâi’t türâs, t.y.
- Sırma, İhsan Süreyya: **Müslümanların Tarihi**, V, İstanbul, Beyan Yayınları, t.y.
- Sıbt İbnü’l Cevzî: **Tezkiretü’l havâs**, thk. Şerif Rıza, Kum, Matba’atu emir, t.y.
- Suiçmez, Yusuf: **Şia Hadis Tarihi: Hz. Muhammed’in Söz Ve Fiillerinin Şii İmamlara Nispeti -Şia Hadis ve Usulü Kaynaklarında Ref‘, Vakf ve Kat‘ Problemi-**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2018.

Suyûtî, Celaluddîn
Abdurrahman:

Tabakâtu'l huffâz, Beyrut, Dârü'l kütübi'l ilmiyye,
1983/1403.

Suyûtî, Celaluddîn
Abdurrahman:

Târîhü'l hulefâ, thk. Hamdi Demirtaş, Mektebetü'n
Nazzâr Mustafa el-Bûz, y.y, 2004/1425.

Sifil, Ebubekir:

“Sünnî Rîcâl Kaynaklarındaki Boşluklarının
Doldurulmasında Şî'î Ricâl Edebiyatının Önemi Câbir
el-Cû'fî Örneği” **Hadis Tetkikleri Dergisi**, XIII, 2015,
sf. 23-39.

Şeyh Abbâs el-Kummî:

Müntehâ'l âmâl fi tevârihi'n nebiy ve'l âl, Beyrut,
Dârü'l Mustafâ el-A'lemiyye, III, baskı: 3, 1432/2011.

Şeyh Müfîd, Muhammed b.
Muhammed b Nu'mân:

en-Nüktetü'l İ'tikâdiyye, thk. Rıza el- Muhtâr,
Matba'tu mihr, 1993/1413.

Şeyh Müfîd, Muhammed b.
Muhammed b Nu'mân:

el-İhtisâs, thk. Ali Ekber el-Ğifârî ve Seyyîd Mahmûd
ez-Zernedî, Kum, Dârü'l müfîd, 2010/1431.

Şeyh Müfîd, Muhammed b.
Muhammed b Nu'mân:

Risâletü'l müt'a, Dârü'l Müfîd, Beyrut, 1993/1414.

Şeyh Müfîd, Muhammed b.
Muhammed b Nu'mân:

el-İrşâd fî ma'rifeti huceci'l lahi a'le'l i'bâd, Beyrut,
Müessesetü âli'l beyt li ihyâi't türâs, t.y.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer
Muhammed b. Ali İbn
Bâbeveyh:

İlelü's şerâi': Selû ehle'l beyt, Beyrut, Dârü'l murtezâ,
2006/1427.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer
Muhammed b. Ali İbn
Bâbeveyh:

el-Emâlî, eş-Şeyh hüseyîn el-a'llemî, Beyrut,
Müessesetü'l a'lemi li'l matbuât, 2009/1430.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer
Muhammed b. Ali İbn
Bâbeveyh:

Men lâ yehduruhü’l fakîh, IV, thk. Şeyh Hüseyin el-
A‘lemî, Beyrut, Müessesetü’l a‘lemi li’l Matbûa‘t,
1986/1406.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer
Muhammed b. Ali İbn
Bâbeveyh:

Men lâ yehduruhü’l fakîh, thk. Ali Ekber el-Gifarî,
Redmek, Müessesetü’n neşri’l islami, t.y.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer
Muhammed b. Ali İbn
Bâbeveyh:

el-İ‘tikâdât fî dîni’l İmâmiyye, thk. Usâm
Abdusseyyîd, Beyrut, Dârü’l müfid, 1993/1414.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer
Muhammed b. Ali İbn
Bâbeveyh:

el-Hasâl, thk. Ali Ekber el-Ğaffârî, Cema‘atül
müderrişîn fî havzeti’l ilmiyye, t.y.

Tabâtabâî, Muhammed
Hüseyin:

“İmamın Bilgisine Dair (İmamet Düşüncesi)”, çev.
Mustafa Akçay, **Dinbilimleri Akademik Araştırma
Dergisi**, cilt: IV, Sayı: V, 2003, sf. 121-136.

Taberânî, Ebû’l Kâsım
Süleyman b. Ahmed:

el-M‘ucemü’l evsât, X, thk. Tarik b. İ‘vedullâh ve
Abdülmuhsin b. İbrahim, Kahire, Dârü’l Haremeyn, t.y.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed
b. Cerir b. Yezîd:

Târîhü’t taberî: Târîhü’r rusul ve’l muluk, XI,
Beyrut, Dârü’t turâs, 1967/1387.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed
b. Cerir b. Yezîd:

el-Müntehâb min zeyli’i müzil, Beyrut, Müessesetü’l
‘alemî li’l matbûa‘t, t.y.

Tabersî, el-Hac Mirzâ Hüseyin
en-Nûrî:

İ‘lâmü’l verâ bi a‘lâmi’l hüdâ, Kum, Settâre,
1994/1417.

Tabersî, el-Hac Mirzâ Hüseyin
en-Nûrî:

Müstedrekü’l mesâil ve müstanbatü’l mesâil,
Müessesetü âli’l beyt li ihyâi’t türâs, t.y.

- Taftazânî, Sa‘düddîn Mesud b. Ömer: **Şerhü’l Makâsîd fî İ‘lmi’l Kelâm**, II, Pakistan, Dârü’l Ma‘arifi’n nu‘mâniyye, 1981/1401.
- Tekineş, Ayhan: **Geleneğin Altın Zinciri: Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ: **Kitâbü’l ‘ilel**, El-Câmi‘u’l Kebir içerisinde, VI, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf, Beyrut, Dârü’l garbî’l islâm, 1996/1416.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ: **Sünen**, V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd., Matba‘a mustafâ el-bâbî el-Halebî, Mısır, 1975/1395.
- Topgül, Muhammed Enes: “Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiilik İthamları – Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme,” **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, Cilt-Sayı: 55, Aralık 2018, sf. 52-77.
- Topgül, Muhammed Enes: “Hadis Ravilerinde Şiilik Eğilimi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, İstanbul, 2010, sf.
- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed: “İmamet Risalesi”, Çev. Hasan Onat, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XXXV, sf. 179- 191.
- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed: **Risâle fi’l fark beyne’n nebî ve’l imâm**, er-Resâil el-A‘şer içerisinde, Müessesetü’n neşri’l islâmî, 1994/1414.

- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed: **el-İstibsâr**, IV, thk. Seyyid Hasan el-Mûsî el-Hurâsan, Tahran, Dârü'l kütübi'l islâmiyye, 1944/1363.
- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed: **Tehzîbü'l ahkâm**, thk. Seyyid Hasan el-Musî el-Horasânî, Tahran Darü'l kütübi'l islamiyye, 1364.
- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed: **İhtiyâru ma'rifetü'r ricâl: Ricâlü'l Keşî**-, thk. Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfehânî, Kum, Müessesetü'n neşri'l islâmî, 2006/1427.
- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed: **Ricâlü't Tûsî**, thk. Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfehânî, Kum, Müessesetü'n neşri'l islaâmî, 2009/1430.
- Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed: **el-Fihrist**, A'llâme Seyyîd Muhammed Sâdık, Kum, el-Şerîf Rızâ.
- Türkmânî, Ahmed Muhammed: **Ta'rîf bi mezhebi's Şîa el-İmâmiyye**, Umman, Câmia' u'mmâli'l mütabi't teavüniyye, 1983/1403.
- Ulu, Arif: "Tabiûn'un Sünnet Anlayışı", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2006sf. 55-80.
- Ulu, Arif: "Hadis Rivayetinde İsnadın Başlaması Ya da Fitnenin Tarihi –İbn Sîrîn'in İsnadla İlgili İfadelerinin Muhtevası Üzerine Bir İnceleme-", **Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi**, cilt 12, sayı, I, 2012, sf. 119-166.
- ‘Utâridî, Azizullah: **Müsnedü'l İmâm el-Bâkır Ebî Ca'fer Muhammed b. Ali aleyhimâ es-selâm**, VI, y.y., İntişârâtü ‘Utârid, 1381/1962.

- Ünalan, Abdullah: **İmamet Teorisinin Hadis Referansları-Ehl-i Sünnet ve Şia Örneği-**, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2017.
- Üsâme, Muhammed Züheyr el-Şantî: **el-Ahâdîsü'l müştereke fî hukûki'l müslim**, Müberretü'l âl ve'l ashâb, Kuveyt, t.y.
- Yatkın, Nihat: “Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l Musannefî”, **Dotora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum, 1998.
- Yakût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh: **Mu‘cemü'l buldân**, VII, Beyrut. Dâru’s sadr, 1995/1415.
- Yurdagür, Metin: “Cefr”, **DİA**, 1993, VII, sf. 215-218.
- Yücel, Ahmet: **Hadis Tarihi**, 27. Baskı, İstanbul, İfav Yayınları, 2016.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh: **Siyeru a‘lâmi’n nûbelâ**, thk. Şua‘yb Arnavut, XXV, Müessesetu’r risâle, 1985/1405.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh: **Tezkiretü'l huff âz**, IV, Beyrut, Dârü'l kütübi'l i‘lmiyye, 1998/1419.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh: **Târîhu'l islâm**, XXXVII, Kahire, Mektebetü't tefikiyye, t.y.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh: **el-Kâşif fî ma‘rifeti men lehu rivâyetün fi'l kütübi’s sitte**, II, thk. Muhammed A‘vvâme, Cidde, Dârü'l kible li’s sekafeti'l islâmiyye, 1992/1413.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû
Abdullah:

Mîzânü'l i'tidâl fî nakdi'r ricâl, IV, thk. Ali
Muhammed el-Becâvî, Beyrut, Dârü'l ma'rife, 1963/
1382.